T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKİ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜLEYMAN ÇÖLDEN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET İYİBİLDİREN

AKSARAY 2019

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKİ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SÜLEYMAN ÇÖLDEN

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET İYİBİLDİREN

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren 6 (altı) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: SÜLEYMAN

Soyadı: ÇÖLDEN

Bölümü: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ

İmza:

Teslim tarihi :…./…./2019

TEZİN

Türkçe Adı: İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKÎ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İngilizce Adı: EXAMINATION OF THE MORAL PRINCIPLES OF THE İSRÂ SURAH

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Süleyman ÇÖLDEN

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Süleyman Çölden tarafından hazırlanan "İsrâ Sûresinin Ahlâkî İlkeler Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Ü. Ahmet İyibildiren

Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Ü. Süleyman Koyuncu

Temel İslam Bilimleri, Aksaray Üniversitesi

Üye: Dr. Öğr. Ü. Mustafa Karabacak

Temel İslam Bilimleri, Selçuk Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi 11/06/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 19/07/2019 tarih ve 2019/29-20 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrenci

Süleyman Çölden

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

TEŞEKKÜR

İsrâ Sûresinin Ahlâkî İlkeler Açısından Değerlendirilmesi'ne yönelik yaptığım bu çalışmamda verdiği destek ve katkılarından dolayı tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İyibildiren'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Süleyman ÇÖLDEN

Aksaray 2019

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKİ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Süleyman ÇÖLDEN Aksaray / 2019

ÖZET

Biz bu çalışmamızda ahlâkın tanımı, önemi, Kur'an'ın bir bölümü olan İsrâ sûresi ve İsrâ sûresinde tespit etmiş olduğumuz ahlaki ilkeleri kaynaklar eşliğinde anlatmaya çalıştık. İsrâ sûresi içesinde barındırmış olduğu âyetler toplumun temelini oluşturan ahlâkî kurallardır. Zira Kur'an'ın bütününde bulunan bu kurallar, İsrâ sûresinde diğer sûrelere nazaran daha ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Birinci bölümde, ahlâkın genel bir çerçevesi çizildikten sonra, İslâm ahlâkı, doğuşu, kaynakları ve literatürü hakkında bilgi verilerek genel bir çerçeve çizilmiştir. Yine İslâm ahlâkı hususunda özet mahiyetinde malumat verildikten sonra diğer bölüme geçilmiştir.

İkinci bölümde, İsrâ sûresinin ismi, ana konusu, arka planı, fazileti, bir önceki sûreyle olan münâsebeti, nüzûl yeri ve zamanı, son olarak da içerisindeki konular hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, çalışmamızın konusu olan İsrâ sûresindeki ahlâkî ilkeler tespit edildikten sonra, belli başlı başlıklar altında sınıflandırılıp, her bir ilke kaynaklar eşliğinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak ise, çalışmamızdan elde edilen bilgiler sonucunda insana katmış olduğu yararlardan kısaca bahsedilmiştir.

Bilim Kodu : 60408

Anahtar Kelimeler : Tefsir, İsrâ sûresi, Ahlâk, Âyet.

Sayfa Adedi : 159

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İYİBİLDİREN

T.C.

AKSARAY UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIALSCIENCES

EXAMINATION OF THE MORAL PRINCIPLES OF THE İSRÂ SURAH

(Master Thesis)

Süleyman ÇÖLDEN Aksaray / 2019

ABSTRACT

We tried to explain definition of morality, the importance of Qur'an, the moral principles of the Qur'an, that we have identified in the surah İsrâ, which is a part of the Quran with the resources. Ayats in the surah İsrâ are the moral rurals that compose the basis of society. So, these rurals founding in the whole Quran are more dominant in the surah İsrâ than in other surahs.

In the first part. After the general framework of morality has been drawn. Information is given about the birth, literature and sources of Islam and also information is given about the Islamic morality. Again after summarizing the issue of Islamic ethics has been passed to the other part.

In the second part, information is given about the name, main subject, background, merit of the surah İsrâ also information is given about the relationship the previous surah between surah İsrâ. Finally, it has been mentioned from content of surah İsrâ.

In the third part, after the moral principles have been identified in the surah İsrâ. These principles were classified under the main headings and evaluated for each principle. Last off all, thanks to the information obtained from our study, the benefits that it has added to the human being are mentioned briefly.

Science Code : 60408

Key Words : Commentary, Isra Surah, Morality, Verse

PageNumber : 159

Pervisor : Assoc. Dr. Ahmet İYİBİLDİREN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI ve TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU ..... İ

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI ..... İİ

JÜRİ ONAY SAYFASI ..... İİİ

TEŞEKKÜR ..... İV

ÖZET V

ABSTRACT ..... Vİ

İÇİNDEKİLER ..... Vİİ

KISALTMALAR ..... Xİ

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu 1

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 1

3. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar 2

4. Araştırmamızın Kaynakları 3

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE AHLÂK

1. Ahlâkın Tanımı, Konusu ve Kısımları 6

1.1. Ahlâkın Tanımı 6

1.2. Ahlâkın Konusu 7

1.3. Ahlâkın Gayesi 7

1.4. Ahlâkın Kısımları 8

2. Ahlâk İlminin Diğer Disiplinler ile İlişkisi 8

2.1. Ahlâkın Din ile Olan İlişkisi 9

2.2. Ahlâkın Hukukla Olan İlişkisi 10

2.3. Ahlâkın Psikoloji ile Olan İlişkisi 11

2.4. Ahlâkın Sosyoloji ile Olan İlişkisi 11

3. İslâm Ahlâkı 12
3.1. Doğuşu ve Gelişmesi 13
3.2. İslâm Ahlâkının Kaynakları 14
3.2.1. Kur'an-ı Kerim 14
3.2.2. Sünnet 15
3.2.3. Kültür, Örf ve Âdet 16
4. İslâm Ahlâk Literatürü 17
4.1. Gelenekçi Ahlâk 17
4.2. Tasavvufi Ahlâk 18
4.3. Felsefi Ahlâk 18

İKİNCİ BÖLÜM

İSRÂ SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. İsrâ Sûresinin İsmi ve Fazileti 20
1.2. Sûrenin Nüzûl Yeri Zamanı ve Sebebi 20
1.3. Önceki ve Sonraki Sûrelerle Olan Münâsebeti 22
1.4. Sûrede Yer Verilen Konular 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKÎ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. İnanç Ahlâkı 25
1.1. İman Ahlâk İlişkisi 26
1.1.1. İman 26
1.1.2. İslâm 27
1.1.3. Küfür 27
1.1.4. Şirk 28
1.2. Tevhit İnancı 30
1.2.1. Tek Allah'a (c.c.) İnanma 31
1.3. Peygamber İnancı 34
1.4. Âhiret İnancı 38
1.5. Kıyâmet Bilinci 42

2. Bireysel Ahlâk 46
2.1. Tevâzu ve Kibir 48
2.1.1. Tevâzu 48
2.1.2. Kibir 50
2.2. Şükür ve Hamd 54
2.3. Nankörlük 56
2.4. İnsan Acelecidir 59
2.5. Tevbe 62
3. İbadetin Ahlâk Üzerindeki Yansımaları 64
3.1. Namaz 65
3.2. İnfak Ahlâkı 69
3.2.1. Akrabaya Vermek 70
3.2.2. Miskine Vermek 71
3.2.3. Yolcuya Vermek 72
3.3. Kur'an Okuma Edebi 73
3.4. Dua 77
4. Ticaret Ahlâkı 81
4.1. Ölçü ve Tartıda Adalet 84
4.1.1. Keyl 85
4.1.2. Vezn 85
4.1.3. Kıst 86
4.2. Ahde Vefa 88
5. Tüketim ve Harcama Ahlâkı 92
5.1. İsraf 93
5.1.1. İsrafın Çeşitleri 95
5.1.1.1. İnsan İsrafı 95
5.1.1.2. Yeme-İçme ve Giyim İsrafı 96
5.1.1.3. Zaman İsrafı 97
5.1.1.4. Hayırda İsraf 98
5.2. Cimrilik 101

6. Aile Ahlâkı 105
6.1. Evlat Olma Ahlâkı (Ana-Babaya İyilik) 106
6.1.1. İhsan 106
6.1.2. Azarlama (Nehr) 109
6.2. Evlilik 112
6.3.1. Zinaya Yaklaşmamak 113
6.4. Anne ve Baba Olma Ahlâkı 116
7. Toplumsal Ahlâk 118
7.1. Doğruluk 119
7.1.1. Ahitlerde Doğruluk 121
7.1.2. Ticarette Doğruluk 122
7.1.3. Girilen ve Çıkılan Yerde Doğruluk 123
7.2. Konuşma Ahlâkı 124
7.2.1. Genel Konuşma Dili 125
7.2.2. Ana - Babaya Güzel Söz Söylemek 128
7.2.3. Reddetme Dili 129
7.3. Zandan Kaçınmak 130
7.4. Yetim Malı Yememek 132
7.5. Cana Kıymamak 136
7.6. Merhamet 138
7.7. Bilim Ahlâkı 140
SONUÇ 144
KAYNAKÇA 149

KISALTMALAR

Age	Adı Geçen Eser
Agm	Adı Geçen Makale
Agmd	Adı Geçen Madde
Agt	Adı Geçen Tez
(a.s.)	Aleyhisselam
b.	Bin, İbn
Bk./bk.	Bakınız
(c.c.)	Celle Celâluhu
Çev./çev.	Çeviren
Der./ der.	Derleyen
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed./ ed.	Editör
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
Nşr./ nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü, ölüm tarihi
(r.a.)	Radıyallahu Anh
Sad./ sad.	Sadeleştiren
(s.a.v.)	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk./thk.	Tahkik eden
Trc./trc.	Tercüme eden

ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
Yy./ yy.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

"İsrâ Sûresinin Ahlâkî İlkeler Açısından Değerlendirilmesi" adlı bu çalışmamızın konusu İsrâ sûresindeki âyetlerin verdiği ahlâkî mesajlardır. İsrâ sûresi muhteva açısından birçok ahlâkî ilkeyi içerisinde barındırmaktadır. Çalışmamız İslâm ahlâkını tanıtma ve İsrâ sûresindeki ahlâkî ilkelerin tespitinden oluşmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Nasıl ki beden sağlığı için tıp ilmine ihtiyaç varsa ruh sağlığı içinde ahlâk ilmine ihtiyaç vardır.[1] Eski alimlerin eserlerinde ahlâk konusunun fazla yer almadığı görülmektedir. Bunun sebebi Müslümanların mukaddes kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in baştan sona ahlâkî mesajlarla dolu olmasıdır. Bu ahlâkî mesajlar Kur'an'ın kendisine indirildiği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tabiatı haline geldiği görülmektedir. Hz. Aişe (r.a.) O'nun ahlâkının Kur'an olduğunu ifade etmiştir.[2] İsrâ sûresi de içerisindeki ahlâkî ilkeler açısında büyük öneme sahiptir. Günümüzün değişen şartlarında globalleşen dünyada insanlar çevrenin de etkisiyle ahlâkî bir yozlaşmaya doğru sürüklenmektedir. Müslümanlar olarak bizler uzaklaşmış olduğumuz kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'e yaklaşmalı, onu anlamalı ve onu hayatımıza tatbik etmeliyiz.

Temel kaynaklar incelendiğinde, İslâm'ın genel yapısı itibariyle bir ahlâk nizamı ve koyduğu kurallar itibariyle de bir ahlâk disiplini olduğu görülür. İsrâ sûresi Mekke döneminde indirilen son sûrelerdendir. İnsanların ahlâkî yönden de çöktüğü bir zaman diliminde indirilmiştir. Cahiliye Arapları o kadar ileriye gitmişti ki, kendi çocuklarını bile

---

[1] Huccetü'l-İslâm Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâli, **İhyâu Ulûmi'd Din**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005/1426, s. 929.

[2] Müslim b. Haccac Ebul Hasan el- Kureyşi, **Sahih-i Müslim**, Nşr, Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fariyabi, Dâru Taybe, Riyad 1426/2006), "**Salatü' Müsâfirin**", 139.

diri toprağa gömmekteydiler. Toplumda adam öldürme, zina, faiz, içki, yetimlerin itilip kakılması vb. davranışlar yaygındı. İşte İsrâ sûresi böyle bir ortamda inmeye başlamıştır. İsrâ sûresinin mahiyetinde toplumsal hayatı düzenleyen birtakım âyetler vardır. Ferdi ve içtimai hayatı düzenleyen bu kurallar ahlâkî ilkeler açısından önem arz etmektedir. Bu kurallar: Tevhit, ibadet, aile, ticaret, alışveriş, bilim, konuşma, doğruluk, merhamet, tevâzu ve kibir vb. konulardan oluşmaktadır. İşte biz de bu sûrede bulunan ahlâk ilkelerini incelemeye çalışacağız.

3. Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

İsrâ sûresiyle alakalı olarak Abdullah Yıldız'ın "On iki Emir İsrâ Sûresi Işığında Kur'an Edebi" isimli müstakil bir kitabı bulunmaktadır. Eserde, 22-39. âyetlerden hareketle İsrâ sûresi edep açısından değerlendirilmiştir. Mikail Özkan'ın "Emirler ve Nehyler Açısından İsrâ Sûresi"[3] adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bizim çalışmamızdan farklı olarak bu çalışmada sûredeki emir ve nehy kavramları üzerinden âyetler sınıflandırılarak incelenmiştir. Kerim Aydın'ın "Din Eğitimi Açısından İsrâ Sûresi"[4] adlı çalışma da İsrâ sûresini sadece din eğitimi açısından incelenmiş, Dilan Qasım İzzat'ın "İsrâ Sûresinde Mecazî ve Kinayeli Anlamlar"[5], Songül Hacıoğlu'nun "Tarihî Çerçeve, Nüzûl Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezleri de İsrâ sûresini farklı açılardan incelemişlerdir.[6] Mohanad Shakır Dadoosh Dadoosh'un dilbilgisi açısından incelediği "el- Mefâil fi'l- lugati'l-Arabiyyeti fi itâri sûreti'l- Isrâ"[7] adlı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

---

[3] Mikail Özkan, **Emirler ve Nehiyler açısından İsrâ Sûresi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

[4] Kerim Aydın, **Din Eğitimi Açısından İsrâ Sûresi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

[5] Dilan Qasım İzzat, **İsrâ Sûresinde Mecazî ve Kinayeli Anlamlar**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2016.

[6] Songül Hacıoğlu, **Tarihî Çerçeve, Nüzûl Ortamı, Üslup ve Konuları Bakımından Mâide ve İsrâ Sûrelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi,** Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2016.

[7] Mohanad Shakır Dadoosh Dadoosh, **el- Mefâil fi'l- lugati'l-Arabiyyeti fi itâri sûreti'l- Isrâ**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2018.

İsrâ sûresinin muhtevasının bireysel ve toplumsal ahlâkla ilgili olması hasebiyle, tez çalışmamız bir yönüyle konulu, diğer bir yönüyle de içtimâî tefsir çalışması olarak nitelenebilir. Yaptığımız çalışma, dünyamızın ve dünyamızdaki bütün canlıların mutluluğunu hedefleyen ahlâk ilkelerini açıklaması ve bunları muhatapların anlama ufkuna yaklaştırması bakımından hayati önem arz etmektedir. Çalışmamızın bir başka amacı da manevî sorumluluklarımızın yanı sıra içinde yaşadığımız dünyanın, toplumun bir üyesi olarak gerek bireysel gerekse sosyal hayatta nasıl bir yol takip edeceğimizi İsrâ sûresinden hareketle çözüm yolları bulmaya çalışmaktır.

4. Araştırmamızın Kaynakları

İlahiyat ve Temel İslâmi İlimler alanında yapılan bütün çalışmaların ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. İkinci ana kaynak ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri ve sünnetidir. Özellikle kütübi sitte olarak adlandırılan hadis külliyatını teşkil eden eserler birinci derecede tercih edilecektir. Çalışmamız bu iki kaynak üzerine bina edilecektir.

Özellikle İsrâ sûresi üzerinde yapılmış müstakil çalışmalar ve bir kısım akademik çalışmalardan da istifade edilecektir. Yine alanında yazılmış ahlâk kitaplarına da yer yer müracaat edilecektir.

Kavramsal açıklamalar için klasik ve çağdaş sözlüklere müracaat edilecektir. Çalışmamız içerisinde geçen kavramsal açıklamalar için daha çok TDV İslâm Ansiklopedisinden istifade edilecektir. Yine alanında yazılmış müstakil eserler de çalışmamızın kaynağını oluşturacaktır. Tezimizde âyetlerin meâlleri TDV Kur'an-ı Kerim meâlinden verilecektir.

Tezimizin yönteminde, İsrâ sûresindeki ahlâkî kavramlar öncelikli olarak klasik tefsir kitaplarındaki rivayet ve dirayet metotları çerçevesinde ele alınacaktır. Rivayet kapsamında genelde sûrenin, özelde sûredeki muhtelif âyetlerin sebeb-i nüzûlleri incelenecek, böylece Allah'ın İsrâ sûresinde hangi ahlâkî konulara değindiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Tezimiz; konu itibariyle Kur'an ve onun açıklaması olan tefsir, hadis ve ahlâk ile ilgili eserler gibi geniş yelpazede incelenmesi gereken bir konuyu kapsamaktadır.

Çalışmamızda Taberî, İbn Kesir, Râzi, Suyûtî, Bursevî, Elmalılı, Vehbe Zuhaylî vb. rivâyet, dirâyet ve çağdaş tefsir alanında yazılan eserlere, Gazâli, Sühreverdi, İbn Miskeveyh gibi tasavvuf ve ahlâka dair yazılmış kitaplara da başvurulacaktır. Hz. Peygamberin (s.a.v.),

sosyal hayatı düzenleyen ahlâk ile ilgili hadislerinden yararlanmak için bu alanda yazılmış ahlâk hadislerini ihtiva eden kitaplara da zaman zaman başvurulacaktır. Konunun önemine binaen hadis literatürünün en makbul eserleri olan Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebu Dâvud, İbn-i Mâce, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis alanındaki kaynak eserlere de çalışmamızı zenginleştirici birer kaynak olarak müracaat edilecektir. Yine bu alanda yapılmış olan tezlerden ve ilmi araştırmalardan da faydalanılacaktır. Yeri geldiğinde ansiklopedi, sözlük ve lügat gibi kaynaklara da müracaat edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE AHLÂK

Bütün dinlerin kendi otoriteleri tarafından kabul edilmiş bazı ahlâkî kuralları vardır. Dinler insanların nasıl olması gerektiğini, birbirleriyle ilişkilerini ve yaratıcı ile olan ilişkilerini kurallar koyarak düzenler.[8] Neredeyse bütün dinlerde inanç esaslarının yanında ahlâk da önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Evrensel ahlâk kuralları bütün dinlerin mesajlarının temelini oluşturur.[9] İnsanı yaratan ve ona sayısız nimetler ihsan eden Allah (c.c.), Müslümanların güzel ahlâk sahibi olmasını, güzel ahlâk ile donanmasını ve onun bütün kötü huylardan arınmasını ister. Kur'an-ı Kerim içerisinde itikat, ibadet, muamelat, ceza, kıssalar ve ahlâk kuralları gibi çeşitli konuları barındırmaktadır. Şüphesiz ki bu konuların içerisinde ahlâk kurallarının ayrı bir yeri vardır. Ahlâk kuralları Kur'an'ın tamamı içerisinde dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bu da ahlâkın Kur'an'ın tamamına yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

İslâm, insanın ahlâkî olgunluğa ulaşmasını hedefler. İsrâ sûresi de içerisinde ihtiva ettiği ahlâkî kurallar açısından büyük öneme sahiptir. Bu konuların içerisinde inanç, ibadet, ticaret, aile ahlâkî gibi konuların yanında bireysel ve toplumsal ahlâk kuralları da bulunmaktadır.

Çalışmamızla alakalı olarak biz burada genel hatlarıyla ahlâk ve İslâm ahlâkı üzerinde kısaca durmaya çalışacağız.

---

[8] Takiyettin Mengüşoğlu, **Felsefeye Giriş,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1983, s. 275.

[9] Şinasi Gündüz, **Yaşayan Dünya Dinleri**, 2. Baskı, DİB Yay., İstanbul 2007, s. 24.

1. Ahlâkın Tanımı, Konusu ve Kısımları

1.1. Ahlâkın Tanımı

Ahlâk kelimesi, Arapça'da "yaratmak, yaratılış ve yaratılmış" gibi anlamlara gelen خلق "halk" ile aynı kökten gelen "hulk" veya "huluk" kelimesinin çoğuludur. Sözlükte "hulk" kelimesi "huy, seciye, tabiat, mertlik, din ve yaratılış" anlamlarına gelmektedir.[10] Kur'an-ı Kerim'de ise ahlâk kelimesi geçmemektedir. Huluk kelimesi Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir. Birisi Şuarâ sûresinde âdet ve gelenek anlamında: *"Bu, öncekilerin geleneğinden başka bir şey değildir."* (eş-Şuarâ 26/137) geçmekte diğeri ise, Kalem sûresinde huy manasında *"Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."* (Kalem 68/4) geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen "amel" kelimesine içerisinde ahlâkı da barındıracak şekilde genişçe yer verilmiştir. Bunları güzel ahlâk ve kötü ahlâk olmak üzere sınıflandıracak olursak, güzel ahlâk olarak; takva, sırât-ı müstakım, hidayet, sıdk, amel-i salih, hayır, ma'ruf, ihsan, hasen, istikamet vb. sayabiliriz. Kötü ahlâk olarak; ism, dalal, fahşa, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fısk, fücur, hatie, kibir, zulüm, gibi kötü ahlâkları sayabiliriz.[11] Hadislerde güzel ahlâk ve kötü ahlâkla ilgili davranışlar sayılmaktadır. Güzel ahlâk; doğruluk, merhamet, affetmek, ihsanda bulunmak, güler yüzlü olmak vb. kötü ahlâk olarak ise; kin, nefret, gıybet, fitne, kıskançlık vb. davranışları sayabiliriz.

İslâm ahlâkçıları tarafından ahlâkın bazı tanımlamaları yapılmıştır. İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) ahlâkı "nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan haldir."[12] şeklinde tarif etmiştir. Bunların içerisinde en dikkat çekeni Gazâli'nin (ö. 505/1111) yapmış olduğu tariftir. "*Ahlâk insan nefsinde meydana gelen bir melekedir ki, fiiller hiçbir zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan, bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar.*"[13] Kendiliğinden çıkan bu fiiller eğer övülen davranışlar ise, o

---

[10] Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, "Hlk", **el-Müfredât,** Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, yy. ts., s. 210; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhah, Tâcü'l-luga ve Sıhâḥu'l-Arabiyye**, Thk., Ahmed Abdülgafûr Attar, 2. Baskı, Dâru'l İlm li'l- Melâyin, Beyrut 1399/1979, s. 1481; Ebu Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem İbn Manzur, "Hlk", **Lisanü'l 'Arab**, Dâru's Sader, Beyrut ts., c. 10, s. 85-87; Mustafa bin Şemseddin el-Karahisarî, "Hulk" **Ahteri-î Kebir**, Nşr, Hacı Ahmed Hulusi, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1316/1889, s. 363; Şemsettin Sâmi, **Kamus-i Türkî**, Nşr, Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1317/1890, s. 82.

[11] Recep Kılıç, "İslâm Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı", Muhammed Şevki Aydın, Ahmet Hadi Adanalı, (Ed.) **İslâm Ahlâkı**, *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 57.

[12] Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kūb b. İbn Miskeveyh**, Tehzîbü'l-Ahlâk**, Dâru'l Kitabi'l İlmiyye, Beyrut - Lübnan 1985, s. 24.

[13] Gazâli, **age**, s. 934.

zaman bu hüsn-ü ahlâk (güzel ahlâk); eğer kendiliğinden çıkan fiiller kötü kabul edilen davranışlar ise o zaman su-i ahlâk(kötü ahlâk) olarak adlandırılır.[14] Özetle, "insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına sebep olan manevi özellikleri, huyları ve bunların etkisiyle meydana getirdiği iradeli davranışların bütününe" ahlâk denir.[15] Eğer bir davranış zorlama ile oluyorsa o davranış ahlâk değildir. Meleke haline gelerek kendiliğinden çıkıyorsa o zaman ahlâktan söz edilebilmektedir.

Sonuç olarak ahlâk, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret etmekte ve fertlerin iradi hareketleriyle ilgilenen bir alan olmaktadır. Zamana, topluma ve kültürlere göre değişiklik gösteren davranış yöntemlerine karşılık ahlâk, zorunlu ve değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir."[16]

1.2. Ahlâkın Konusu

Ahlâk ilminin konusu insanın eylemleridir. Akseki (ö. 1370/1951), ahlâkın konusunu: "kişilerin fiilleri ve âdetleriyle hak ve görev, iyilik ve kötülük, fazilet ve rezillik fikirleri ile münâsebetini tetkik etmektir."[17] diye tarif etmiştir. Ahlâk, kişilerin fiillerini, düşüncelerini ve niyetlerini ve bunların arasındaki ilişkileri konu edinmektedir. Diğer açıdan ahlâk ilmi, kişilerin dini, şahsi, ailevi ve sosyal hayatlarında uyması gereken kuralları belirlemektedir. Ahlâk ilmi, kurallar ve değerler ilmidir.[18] İnsanın bulunduğu her yerde ahlâktan söz etmek mümkündür. Kısaca ahlâkın konusu insan ve onun davranışlarıdır.

1.3. Ahlâkın Gayesi

Ahlâk ilminin gayesi insana güzel huyları ve iyi davranışları kazandırmaktır. Ahlâk insanı ferdi ve sosyal açıdan mükemmel yapmayı hedeflemektedir. Bir bakıma insana "neyi yapmalıyız?" sorusunun cevabını arayan bir ilimdir.[19] Ahlâk, insanın mutluluğunu

---

[14] Celil Kiraz, **Kur'an'da Ahlâk İlkeleri**, Emin Yay., Bursa 2007, s. 32.

[15] Mustafa Çağrıcı, "**Ahlâk**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 1.

[16] Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, TDV Yay., Ankara 2012, s. 2.

[17] Ahmed Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri**, DİB Yay., Ankara 2016, s. 33.

[18] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 21.

[19] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 22.

sağlamayı gaye edinmiştir. İnsanı kötü huylardan temizleyip güzel huylar kazanmasını amaçlayan bir ilimdir. Ahlâkın gayesi insana maddi kazanımlar elde etmekten ziyade ona manevi kazançlar elde etmesini sağlamaktır.

1.4. Ahlâkın Kısımları

Ahlâk ilmi, nazari (teorik) ve ameli (pratik) olmak üzere ikiye ayrılır.[20] Bunlardan birincisi olan nazari ahlâkın konusunu, insan fiilleri, fiillerin sebepleri, değerleri, kuralları ve gayeleri oluşturmaktadır. Nazari (teorik) ahlâk, iyi-kötü nedir? İyiyi kötüyü seçebilir miyiz? Bu fiillerin sonucu ne? vb. soruların cevabını araştıran[21] bir ilimdir. Nazari ahlâk, ahlâkî esas ve kaideler ile ilgili görüşleri ve fikirleri içine almakla birlikte bugünün ifadesiyle ahlâk felsefesine tekabül etmektedir. [22] İkincisi olan ameli (pratik) ahlâkın konusu ise, görevlerin kısımlarını, türlerini ve vasıflarını inceler. Ameli ahlâk nazari ahlâkın tespit ettiği kural ve yasaların uygulandığı bir alandır. Bu sebeple ameli ahlâk genellikle görevler ilminden meydana gelir.[23] Nazari ahlâk ahlakı bir temel üzerine oturtmak için çalışırken; ameli ahlak ise, insanın ailesine, memleketine ve çevresine olan görevlerini belirtmeye çalışmaktadır.[24]

2. Ahlâk İlminin Diğer Disiplinler ile İlişkisi

İnsan yaratılışı gereği çift olarak yaratılmıştır. Kur'an'da insanın çift yaratıldığı ile alakalı birçok âyet bulunmaktadır. Zâriyât sûresinde "*Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."* (ez-Zâriyât 51/49) buyrularak insanın çift yaratıldığına dikkat çekilmiştir. Yine insanın kabilelere ayrıldığı: *"Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık.*" (el-Hucurât 49/13) âyetiyle ifade edilmiştir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için diğer insanlar ile bir arada yaşaması, yemesi, içmesi, üretmesi gerekmektedir. İnsan, toplum içinde yer almak ve toplumun bir parçası olmak için sosyalleşmek zorundadır. Dolayısıyla

---

[20] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s. 34; Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 22-23; Celil Kiraz, **age**, s. 35.

[21] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 22.

[22] Hayrani Altıntaş, vd., **İslâm Ahlâk Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara 2012, s. 10.

[23] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı,** s. 23: Celil Kiraz, **age**, s. 36.

[24] Hayrani Altıntaş, vd., **age**, s. 10.

insanın hayat sürdüğü her yerde ahlâktan söz edilir. Ahlâkın bulunduğu yerde sosyallik mevcuttur. Bu sebeple ahlâk da sosyal bir ilimdir ve her sosyal ilimle uzaktan ya da yakından münâsebeti bulanmaktadır. Biz burada kısaca ahlâkın, din, hukuk, psikoloji ve sosyoloji ile olan ilişkisine temas etmeye çalışacağız.

2.1. Ahlâkın Din ile Olan İlişkisi

Din, insanların güzel ahlâka sahip olmasını istemektedir. Bütün dinlerin asıl hedefi kişiye iyi ve güzel olan davranışları kazandırmaktır. Ahlâk ise kişinin hem ferdi hem de toplumsal olarak olgunlaşmasını hedeflemektedir. Din, insanları yüce duygu, kolektif şuur ve vicdan etrafında birleştirdiği gibi toplumları yükselten, onların gelişmesini sağlayan bir kurumdur.[25] Ahlâk, insanın yaptığı davranışlardan iyi ya da kötü olanı belirleyen, gelip geçici bir davranış olmayan meleke haline gelen, insanı düşünmeye sevk eden, insanı eğiten amildir.[26] İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik onun ahlâkî bir varlık olmasıdır. Dinin üstlenmiş olduğu en önemli görevlerin başında toplumsal yapıyı kurmak ve sürekliliğini sağlamaktır.[27] Din, ahlâk için önem arz etmektedir. Çünkü din, ahlâkî kuralları ve faziletleri keyfi görecelikten kurtarıp onu sağlam temeller üzerine oturtur. Nasıl ki din ahlâk için önemli ise, ahlâkta din için önemlidir. Kur'an'da iman, ibadet ve ahlâk birbirini tamamlar mahiyettedir.[28] "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!"* (el-Bakara 2/177) Dolayısıyla ahlâk ile din birbiriyle iç içe bulunmaktadır. Ahlâk, bir yaşantı şeklini ifade eder. İslâm ahlâkı da Müslümanların yaşayış biçimini ifade etmektedir. Bunun en güzel örneği bizim için üsve-i hasene olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında gösterilmiştir.[29]

---

[25] Günay Tümer, "**Din**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 9, s. 317.

[26] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 16-18.

[27] Şinasi Gündüz, **age**, s. 23.

[28] Cafer Sadık Yaran, "İslâm Ahlâkında Erdem", Muhammed Şevki Aydın, Ahmet Hadi Adanalı, (Ed.) **İslâm Ahlâkı**, *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 100-101.

[29] Hayrani Altıntaş, vd., **age**, s. 71.

2.2. Ahlâkın Hukukla Olan İlişkisi

Ahlâkın irtibatlı olduğu disiplinlerin birisi de hukuktur. Hukuk, *"toplumsal hayatında kişilerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen ve uyulması kamu gücüyle desteklenmiş bulunan sosyal kurallar"*[30] şeklinde tarif edilmiştir. Ahlâk ve hukuk normatif (kural koyucu)'tir.[31] Ahlâk ve hukukun belli kaideleri vardır. Bu yüzden ikisi de birbirine benzerlik göstermektedir. Hukuk, maddi müeyyideyi temsil eder. Ahlâk ise, manevi müeyyideyi temsil eder. İkisi de birbirini tamamlar niteliktedir. Hukuk, siyasi otorite tarafından insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bazı kurallar koyar, bu kurallara uymayanları cezalandırır. Ahlâkın müeyyidesi din ve inanç ile alakalıdır.

Hukuk da ahlâk gibi iyi davranışlarda bulunmayı emreder, kötü davranışları yasaklar. Hukuk, toplumsal yapının mevcut ahlâk kaideleri ile yetinmeyip, bu boşluğu hemen bir hukuki düzenleme ile doldurmaktadır. Bu durum aslında ahlâkın hukuka olan ihtiyacını göstermektedir.[32] Hukuk ve ahlâk insanın temel hak ve özgürlükleri, iyilik ve adaleti hususunda aynı doğrultuda bir gaye birliği içerisindedir.[33]

Hukuk ile ahlâk arasındaki bazı farklılıkları sayacak olursak; hukuk, kanuna karşı gelenleri cezalandırır; bunlar: Para, hapis, hürriyeti kısıtlama, ölüm vs. Ahlâkın maddi bir cezai yaptırımı yoktur. Ahlâk kurallara uyanları manevi olarak mükâfatlandır. Allah'ın (c.c.) rızasını ve cenneti vaat eder. İnsanların güvenini kazanır. Hukuk, kurallara uyanları mükâfatlandırmaz. Hukukun yaptırım gücü kanuni, ahlâkın yaptırım gücü ise vicdanidir.[34] Hukuk, kanuna uyulup uyulmadığına bakar, ahlâk ise kişinin niyetine bakar. Hukuk, kısmi bir çerçevede sınırlıdır. Ahlâkın alanı ise geniştir.[35] Hukuk, milletten millete farklılık gösterebilir. Ahlâk ise evrenseldir. İkisinin de ortak hedefi insanın mutluluğudur.

---

[30] Necip Bilge, **Hukuk Başlangıcı**, 4. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 23.

[31] İsmail Kıllıoğlu, **Ahlâk-Hukuk İlişkisi**, İFAV., Yay., İstanbul 1988, s. 313.

[32] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 24-25; Celil Kiraz, **age**, s. 39-40.

[33] Hayrani Altıntaş, vd., **age**, s.,85.

[34] Hilmi Ziya Ülken, **Ahlâk,** Doğubatı Yay., Ankara 2016, s. 31.

[35] Hilmi Ziya Ülken, **age**, s. 274; Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı,** s. 24-25; Celil Kiraz, **age**, s. 39-40.

2.3. Ahlâkın Psikoloji ile Olan İlişkisi

Ahlâk ile ilişkisi olan bir diğer disiplin dalı da psikolojidir. Zira ikisinin de ortak yanı insandır. İkisi de insanın ruh halleri ve fiillerini konu edinir.[36] Psikoloji, gözlem ve deney yöntemlerini kullanan pozitif bir bilim dalıdır. Psikoloji, insanın çeşitli yönlerden davranışlarını inceler ve elde ettiği sonuçlardan tabii kurallar oluşturmaya çalışır.[37] Ahlâk ise, bir yönüyle psikolojiden yararlanmaktadır. Psikolojiden tam olarak yararlanmayan bir ahlâk çalışması yeterince başarılı olamaz.[38]

Ahlâk ve psikoloji arasındaki birkaç farktan söz etmemiz gerekir ise, ahlâk insan fiillerini iyi-kötü açısından değerlendirir; psikoloji ise böyle bir değerlendirme söz konusu değildir. Ahlâk, insanı sorumlu tuttuğu için insanın sorumlu olduğu davranışları, yani iradeli fiillerini inceler; psikoloji ise, insanın bütün davranışlarını ayırmaksızın inceler. Kısaca psikoloji "ne olduğu ve olanı" inceler; ahlâk ise, "nasıl olması gerektiği, olması gerekeni" inceler.[39] Ahlâkın manevi bir mükâfatı vardır; psikolojinin böyle bir mükâfatı yoktur. Ahlâk ile psikoloji arasında sıkı bir bağlantı olmakla birlikte, aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ahlâk psikolojiden yeri geldiği zaman yararlanır. Psikolojiden yararlandığı ölçüde daha faydalı olur.

2.4. Ahlâkın Sosyoloji ile Olan İlişkisi

Her ahlâkî ilke aslında toplumsal düzeni sağlamak içindir. Her ahlâkî ilke başlangıçta insanı tek başına mükemmel bir kimliğe kavuşturmak için olsa da asıl hedefi toplumsal bir fayda sağlamaktır.[40] Batılı filozoflardan bazıları her sosyal sorunun aslında bir ahlâkî problem olduğunu savunur.[41]

Bir sosyolog, herhangi bir toplumda ahlâklı davranışlarla alakalı ne gibi kuralların konulduğunu, hangi inanç ekolünün benimsendiğini araştırıp açıklamaya çalışırken, o

---

[36] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 25.

[37] Osman Pazarlı, **İslâm'da Ahlâk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s. 24; Celil Kiraz, **age**, s. 37.

[38] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 25; Celil Kiraz, **age**, s. 37.

[39] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 25-26.

[40] **Age**, s. 26.

[41] Hilmi Ziya Ülken, **age**, s. 145.

toplum hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz.[42] Eğer ki bir değerlendirme yaparsa o zaman ahlâk ilminin alanına girmiş olur.

Ahlâkın sosyolojiye yakınlığı tartışılamaz. Sosyoloji, tecrübeye dayalı bir ilimdir. Deney ve müşahede metotlarını kullanır. Aynı zamanda sosyal ve kurumsal olaylara bakar, onları inceler. Sosyolojik durumlarda örf ve âdet vardır. Bunlar daha çok özenme ve takdir etme ile alakalıdır. Ahlâk ise, kanunları toplumların üstünde bir kaynağa dayanan, insanın niyeti, duygusu, tasavvurları ve düşüncelerini araştıran bir ilimdir.[43] Ahlâkın alanı sosyolojiye nazaran daha geniştir. Ahlâk zaman zaman sosyolojinin metotlarından da faydalanmaktadır.

3. İslâm Ahlâkı

İslâm, "s-l-m" kökünden türemiştir. Kelime olarak "teslim etmek, boyun eğmek, Allah'a (c.c.) teslim olmak"[44] anlamına gelmektedir. İslâmî inanışa göre Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar bütün peygamberlere indirilen dinin ortak adı İslâm'dır.[45] İslâm, *"insanlık için vazgeçilmez değerler olan inanç, ibadet, muamelat ve ahlâk gibi temel prensipleri sosyal hayatın gereği olarak kabul eden ekmel ve evrensel bir dindir."*[46] Allah (c.c.) kullarına İslâm'ı seçtiğini şöyle beyan eder: *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."* (el-Mâide 5/3) İslâm, insana bir yaşam biçimi sunar. Ahlâkın gerçek kaynağı ve dayanağını vahiy olarak kabul etmektedir. Din, İnsanın kendisini, hayatını, çevresiyle olan ilişkilerini, ticaretini kısacası insanın hem dünya hem de ahiret hayatını bütün yönleriyle düzenlemektedir. İslâm ahlâkı, İslâm dininin insanlara sunmuş olduğu yaşam biçimini ve bu yaşam biçimini imar eden fikir dünyasını anlatmak için kullanılan bir terimdir.[47] İslâm ahlâkı, temelde kurallarını Kur'an ve sünnetten alan ilahi kaynaklı bir ahlâk düzenidir.[48] Vahyi temel kaynak kabul eden İslâm, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti seniyyesi ile tamamlanmıştır.

---

[42] Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, s. 3.

[43] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 27.

[44] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 317; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab,** c. 12, s. 293.

[45] Günay Tümer, "**agmd**", DİA**,** c. 9, s. 316.

[46] Fikret Karaman vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü,** DİB Yay., Ankara 2006, s. 323.

[47] Recep Kılıç, "İslâm Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı", **İslâm Ahlâkı,** s. 29.

[48] Cafer Sadık Yaran, **Ahlâk ve Etik**, 2. Baskı, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s. 43; Celil Kiraz, **age**, s. 117.

3.1. Doğuşu ve Gelişmesi

Şunu unutmamak gerekir ki, her şeyin olduğu gibi ahlâk ilminin de bir başlangıcı vardır. "İnsanlarda ahlâk fikri, din fikri kadar eski, köklü ve yaygındır."[49] İnsanın yaşadığı yerde iyi ve kötü davranışların her zaman olduğu şüphesizdir. Bu onun fıtratında vardır. *"Gerçek şu ki, biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; onu imtihan edelim diye, kendisini işitir ve görür kıldık."* (el-İnsan 76/2) İnsanın iyilik ya da kötülük yapmaya meyilli olması yaratılıştan gelmektedir. *"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verene, sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki,"* (eş-Şems 91/7-8) İnsanın bütün yaptıklarının aslında bir imtihan olduğu ve imtihana tabi tutulduğu *"O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır."* (el-Mülk 67/2) âyetinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla ahlâk, insan kadar eskidir. Ahlâk, Eski Yunanca da "hikmet sevgisi" anlamına gelen "filosofia" kelimesi ile ifade edilmiştir.[50]

İslâm'dan önce cahiliye Araplarının da kendileri göre iyi ya da kötü uydukları bir takım ahlâkî kaideleri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber (s.a.v.) Arapların cahiliye döneminden kalma ahlâkî kurallarının hepsini reddetmemiş, İslâm'a uygun olanları devam ettirmiştir.

Kısaca İslâmiyet'ten önce cahiliye Araplarının hem iyi hem de kötü davranışları bulunmaktadır. Kötü davranışlarına Mesâlibü'l-Arab denmektedir. Buna örnek verecek olursak: Kibir, asabiyet, içki, gasp, fuhuş, kumar, intikam, hırsızlık, yetim malı yeme vb. davranışlardır. Arapların iyi davranışlarına Fezâilü'l-Arab denmektedir. Bunlar İslâm'da da kötü davranışlardır. Bu davranışlara örnek verecek olursak: Cömertlik, misafirperverlik, yiğitlik, yardımlaşma ve dayanışma, felâket anında sabır, zayıfı koruma, namusa düşkünlük, vefa, doğru sözlülük, sabır vb.[51] ahlâkî davranışlardır. İslâm'da da bu davranışlar güzel ahlâk olarak kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madendirler. Cahiliye devrindeki hayırlı olanlar, İslâm devrinde de hayırlıdır. Yeter ki iyi kavrasınlar. "[52] buyurmuştur. İnsanlar madenlere benzetilerek onların aslında ahlâkî açıdan farklı

---

[49] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 37.

[50] **Age**, s. 28.

[51] Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2011, s. 140; Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 38-46; İbrahim Sarıçam, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, 7. Baskı, DİB Yay., Ankara 2012, s. 42.

[52] Müslim, "**Birr**", 160.

seviyelerde olduğu anlatılmıştır. İnsanın içerisinde bulunan bu madenler kimi zaman kendiliğinden kimi zaman dışarıdan bir müdahale ile ortaya çıkar. Diğer yönden cahiliye dönemindeki insanların şan ve şereflerinin ise İslâm ile daha da artacağı ifade edilmiştir.

İslâm ahlâkını Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat kendisi yaşayarak göstermiştir. Onun ahlâkı aslında Kur'an ahlâkını temsil etmekteydi. Nitekim Hz. Aişe'ye (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkı sorulduğunda "O'nun ahlâkı Kur'an ahlâkıdır." cevabını vermiştir.[53] Dolayısıyla sahabe de Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek aldıklarından onların ahlâkı da Kur'an ahlâkıdır ve tam bir mükemmellik arz etmektedir.

3.2. İslâm Ahlâkının Kaynakları

İslâm ahlâkının kaynakları nedir? sorusunun akla ilk gelen Kur'an ve sünnettir. İslâm ahlâkını ilk önce Allah'ın (c.c.) kelamı olan Kur'an-ı Kerim'den sonra ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinden öğreniriz. Kur'an-ı Kerim ahlâk kurallarının ve dini hükümlerin kendisine dayandırıldığı ilahi kitaptır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ahlâk kurallarını ana hatlarını içerisinde barındıran bir kitaptır.[54] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve takrirleri de İslâm ahlâk kurallarının ikinci derecedeki kaynağını oluşturmaktadır. Bu ikisi İslâm ahlakının temel kaynaklarıdır. Buna ilaveten kültür, örf ve âdette İslâm ahlâkının kaynakları arasında sayılmaktadır.

3.2.1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an-ı Kerim, ahlâkın temeline iman gibi insanın kendi kendisini kontrol edebileceği bir dayanak koymuştur. Kur'an-ı Kerim'de iman, ibadet ve ahlâk iç içe bulunmaktadır. Bunlar arasında işlevsel bir ilişki mevcuttur.[55] Bunun örneklerinden birisi Asr sûresidir. *"Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır."* (el-Asr

[53] Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire Ebu Abdullah, el-Buhârî, **Edebü'l Müfred**, Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l Beşairi'l İslâmiye, Beyrut 1989, c. 1, s. 115 (308).

[54] Hüseyin Karaman, "İslâm Ahlâkının Kaynakları", Muhammed Şevki Aydın, Ahmet Hadi Adanalı (Ed.) **İslâm Ahlâkı**, *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 54.

[55] Ömer Aydın, **Kur'an-ı Kerîm'de İman Ahlâk İlişkisi**, İşaret Yay., İstanbul 2016, s. 23.

103/1-3) Her salih amelin ahlâkî bir boyutu vardır. İmansız hiçbir amelin makbul ve sahih olmayacağı da malumdur. Demek ki iman, ibadet ve ahlâk birbirini tamamlar niteliktedir.

Ahlâk temelde iyi ve kötü olan davranışlarla ilgilenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de aynı şekilde ahlâk kuralları kimi zaman emir şeklinde kimi zamanda nehy şeklinde bazen de mükâfat ve ceza takdiri veya övgü ve yergi ifadeleri şeklinde geçmektedir. Emir şekline örnek verecek olursak: "*Rabbin, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi kesin bir şekilde emretti.*" (el-İsrâ 17/23) Nehy şekline örnek verecek olursak: "*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur."* (el-İsrâ 17/32) Yine Kur'an'da ister iyi olsun ister kötü olsun insanın yapacağı her eylemin uhrevi bir cezasının ya da mükâfatının olduğu bildirilmiştir. "*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*" (ez-Zilzal 99/7-8) Allah (c.c.) Kur'an'da kötü davranışlarda bulunanları kınamaktadır: *"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."* (el-İsrâ 17/18) Başka bir âyette ise iyi davranışlarda bulunanları övmektedir. "*Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür."* (el-İsrâ 17/19) Bu da İslâm'da ahlâkî eylemlerin ahirete yönelik güçlü bir müeyyidesinin olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da ahlâkî faziletlerin ve rezilliklerin sayısı çoktur. Ahlâkî faziletler; sabır, takva, iyilik, doğruluk, adalet, ihsan, hayır, merhamet, kardeşlik, af, temizlik, sözünde durma, cömertlik, sevgi, komşuya iyilik, güzel söz vb. sayılabilir. Ahlâkî rezillikler ise; yalan, tecessüs, zan, alay etmek, fuhuş, gıybet, cimrilik, israf, riya, kibir, haset, iftira, kin, tembellik vb. sayılabilir. Bu sayılan fazilet ve rezilliklerin sayısını artırmak mümkündür.

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim baştan sona bir ahlâk kitabıdır. Müslümanların ahlâkî anlayış, yaşayış ve prensipleri öğrenme açısından Kur'an-ı Kerim en büyük asli kaynağını oluşturmaktadır.

3.2.2. Sünnet

İslâmiyet'te Kur'an-ı Kerim'den sonra gelen ikinci kaynak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uymamızı emreden birçok âyeti kerime mevcuttur. Bunlardan birkaç tanesini örnek verecek olursak: *"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah (c.c.) da sizi sevsin ve günahlarınızı*

bağışlasın." (Âli İmran 3/31) *"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a (c.c.) itaat etmiş olur."* (en-Nisâ 4/80) *"Ey inananlar! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûlüne uyun."* (el-Enfal 8/24) Başka bir âyette ise, Hz. Peygamber'in en güzel örnek olduğu ifade edilmiştir. *"Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."* (el-Ahzab 33/21) yine hadislerde de Hz. Peygamber: (s.a.v.) "Ben mekârim-i ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim."[56] buyurmuştur. Bu âyetler ve hadisten anlaşılacağı üzere Kur'an'dan sonra ahlâkın ikinci ana kaynağı Hz. Peygamberin (s.a.v.) sünnetidir.

Dünyanın her yerinde Müslümanlar İslâm'ın çizmiş olduğu çizgide aynı ahlâkî kurallara uyarlar. Kültür, coğrafya, ırk, dil fark etmeksizin inanç, haram ve helal konusunda hatta sosyal hayatın her bir ilkesinde ortak davranışları sergilerler. İşte bu, İslâmiyet'te Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine olan bağlılığı gösterir. Bu şekilde İslâm coğrafyalarında bazı değerlerin ayakta kalmasını Müslümanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine borçludur.[57]

3.2.3. Kültür, Örf ve Âdet

Tali olarak kabul edilen bir diğer kaynak da kültür, örf ve âdettir. Kültür, Toplumsal gelişme süresi içerisinde kazanılan bütün maddi ve manevi değerleri ve bu değerlerin sonraki nesillere aktarımını ifade eder.[58] Örf, "İnsanların çoğunluğunun benimseyip alışkanlık haline getirdiği işlere denir."[59] İslâm ahlâkının oluşmasında toplumun her türlü dil, duygu, düşünce, gelenek sözlü ve yazılı kültürü katkı sağlamıştır. Zaman zaman kültür, örf ve âdet, ahlâk ile karıştırılmakta ise de aslında birbirinden farklı şeylerdir. Örf ve âdetler toplumdan topluma, milletten millete farklılık göstermekle birlikte ahlâk kuralları genel itibari ile değişmezler.[60] Buna binaen kültürün etkisi ahlâka Kur'an ve Sünnet kadar olmamaktadır. Dolayısıyla kültür, örf ve âdet ahlâkı kısmi olarak etkilemektedir. Ahlâk insanlığın ortak paydasıdır. Bu sebeple zaman, mekân ve toplumlara göre değişmeyen kaideleri ifade etmektedir. Kültür,

---

[56] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el- Muvatta***',* Darü'l- Garbi'l-İslamî, Beyrut 1417/1997, c. 2, s. 490 (2633).

[57] Hüseyin Karaman, "İslâm Ahlâkının Kaynakları", **İslâm Ahlâkı,** s. 58.

[58] Tdk., **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s. 408-409.

[59] Zekiyyüddin Şaban, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, Trc. İbrahim Kâfi Dönmez, 17. Baskı, TDV Yay., Ankara 2017, s. 195.

[60] Hüseyin Karaman, "İslâm Ahlâkının Kaynakları", **İslâm Ahlâkı,** s. 61.

örf ve adetleri ise, toplumdan topluma farklılık göstermesi toplumları birbirlerinden ayırt eden davranış ve düşünce biçimini ifade etmektedir. Kültür, örf ve âdet zaman, mekân ve toplumdan topluma farklılık göstermektedir.[61]

4. İslâm Ahlâk Literatürü

Hicri 2. Yüzyılın başlarından itibaren ahlâk ile alakalı başta hadisler olmak üzere zengin bir literatür ortaya çıkmıştır.[62] İslâm ahlâk düşüncesinin tarihi seyrindeki ilk eserlerin hem çizdikleri çerçeve hem de literatür sınıflandırması açısından belli bir çizgiyi takip ettiklerini söylememiz mümkündür. İslâm tarihi boyunca ahlâk üzerine yazılan birçok eser bulunmaktadır. Genel olarak ahlâk üzerine yazılmış kitapları kısaca gruplandıracak olursak bunlar; gelenekçi, tasavvufi ve felsefi olmak üzere üç ana başlıkta toplanabilir. Bu üç farklı ahlâk anlayışının hepsi de Kur'an ve sünneti asıl kaynak kabul etmektedir. Kısaca İslam ahlâkı Kur'an ve sünnet eksininde bir dini ahlâk anlayışını vurgulamaktadır.[63]

4.1. Gelenekçi Ahlâk

Kur'an-ı Kerim'i ve sünneti, ahlâkın asıl kaynağı olarak kabul eden, fıkıhçı ve hadisçiler tarafından tertip ve te'lif edilmiş eserlerdir.[64] Buna ilaveten hadis kitaplarının bazılarında da edeple alakalı bölümler bulunmaktadır. Bunlar: Kitâbü'l Edeb ve Kitâbü'l Birr bölümleridir. Bu alanda müstakil olarak yazılmış eserler ise;

- Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), *Kitâbü'z Zühd ve'r Rekâik*,
- İmam Muhammed b. İsmail el Buhâri (ö. 256/870), *el- Edebü'l Müfred,*
- Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdi (ö. 256/1058), *Edebü'd Dünya ve'd-Din*,
- Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *İlmü'l Ahlâk,*[65]

---

[61] Hayrani Altıntaş, vd., **age**, s. 8.

[62] Recep Kılıç, "İslam Ahlâkını Tanımı ve Kapsamı", **İslâm Ahlâkı,** s. 30.

[63] Hayrani Altıntaş, vd., **age**, s. 103.

[64] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 61; Celil Kiraz, **age**, s. 133.

[65] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 63-66.

4.2. Tasavvufi Ahlâk

İslâm alimleri tasavvufun birçok tarifini yapmıştır. Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) tasavvufu, "Her şeyden alakayı kesip Allah ile beraber olmaktır."[66] şeklinde tarif etmiştir. Tasavvuf, huşû, nefsi hakir görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülüktür.[67] Tasavvuf ilgili binden fazla tarif bulunmaktadır.[68] İslâm tasavvufunda bu konular işleyen eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden bazıları şunlardır;

- Haris b. Esed el-Muhasibi (ö.243/857), *er-Riâye,*
- Ebû Tâlib Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/1006), *Kûtu'l-Kulûb,*
- Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (Ö. 505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Din,*[69]
- Şehâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Maʿârif.*

4.3. Felsefi Ahlâk

Doğu, batı ve İslâm filozoflarının ahlâk teorisini geliştirerek ahlâkî olayları, davranışları değerlendirmişlerdir.[70] İslâm filozofları da bu çerçevede ahlâk konusunu işlemişlerdir. Her ne kadar Yunan ve Doğu düşüncesinin etkisinde kalsa da kitap ve sünnetin genel çizgisinden dışarı çıkmamışlardır.[71] İslâm filozofları ahlâkın insanlık için en zorunlu ihtiyaç olduğu savunmuşlardır.[72] Yunan düşüncesinin etkisinde kalan İslâm filozofları, hikmet, şecaat, iffet ve adaleti dört büyük fazilet olarak kabul ederler. İslâm ahlâk felsefesi alanında yazılmış eserlerden bazıları şunlardır;

- Ebû Nasr Muhammed el-Farabî (ö. 339/950), *Kitâbü't-Tenbih alâ Sebili's Saâde ve's-Siyâseti'l-Medeniyye,*

---

[66] Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, **Avârifü'l-Maârif,** Trc. İrfan Gündüz, H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 64.

[67] Reşad Öngören, "**Tasavvuf**", DİA**,** TDV Yay., İstanbul 2011, c. 40, s. 119-126.

[68] Sühreverdî, **age,** s. 70.

[69] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 71-73.

[70] Recep Kılıç, "İslâm Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı", **İslâm Ahlâkı,** s. 25.

[71] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı**, s. 77.

[72] **Age.** s. 78.

- İhvân-ı Safâ Risâleleri (H. 4. Asır),
- Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah İbn Sinâ (ö. 428/1037), *İlmü'l Ahlâk,*
- Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), *Tehzibu'l Ahlâk,*
- Nasîruddin Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 672/1273), *Ahlâkı Nâsırî,*[73]

Tûsî'den etkilenen bazı ahlâk kitapları da bulunmaktadır. Bunlar: Aduddin el-Îcî (ö. 756/1355) *Ahlâk-ı Adudiyye*, Celaâleddin Devvâni (ö. 918/1525) *Ahlâk-ı Celâli*, Kınalı Zade Ali Efendi (ö. 990/1582) *Ahlâk-ı Alâî*[74] gibi eserlerdir. Bu saydıklarımız felsefi alanında yazılmış eserlerden bazılarıdır.

Bundan sonraki bölümde İsrâ sûresini daha iyi anlamamıza yardımcı olması için sûresinin konusu, adı, fazileti, barındırmış olduğu konular hakkında genel bilgiler vermeye çalışacağız.

[73] Celil Kiraz, **age**, s. 136.

[74] Mustafa Çağrıcı, **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı,** s. 85.

İKİNCİ BÖLÜM

İSRÂ SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. İsrâ Sûresinin İsmi ve Fazileti

Yunus sûresinden önce, Kasas sûresinden sonra Mekke döneminde indirilen son sûrelerdendir. Sûrenin bazı âyetlerinin medeni olduğu da söylenmektedir.[75] İsmini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescidi Aksa'ya götürülüşünden bahseden ilk âyetteki İsrâ (gece yürüyüşü) kelimesinden almıştır.[76] Ayrıca bu sûreye, Sübhan sûresi ve Beni İsrail (İsrailoğulları) sûresi de denmiştir.[77] Mushafdaki sıralamada 17. iniş sırasına göre ise 50. sûredir. Âyet sayısı 111'dir.[78]

Sûrenin faziletiyle ilgili olarak Hz. Aişe'den (r.a.) gelen bir rivâyette, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her gece İsrâ ve Zümer sûrelerini okuduğunu haber vermiştir.[79]

1.2. Sûrenin Nüzûl Yeri, Zamanı ve Sebebi

İsrâ sûresi 111 âyettir. Mekke'de nâzil olmuştur. 76-80 arasındaki âyetlerin Medine'de nâzil olduğu diğerlerinin ise, Mekke'de nazil olduğu rivayet edilmiştir.[80] Birinci ve ikinci Habeşistan hicretinden, Hz. Hatice ve Ebu Talib'in vefatından sonra hicretten bir sene

---

[75] Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberîstânî er- Râzî, **et- Tefsirü'l Kebir Mefâtîhu'l-Gayb,** Dâru'l Fikr, Beyrut 1401/1981, c. 20, s. 146.

[76] Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, 4. Baskı, Dâru'l Kur'an-ı Kerim, Beyrut 1980, c. 2, s. 150.

[77] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'ani'l- Azîm**, Müessesetü Kurtuba, Kahire 1421/2000, c. 8, s. 373.

[78] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Birleşik Yay., İstanbul 2003, c.5, s. 107.

[79] Ahmed b. İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Müsned**, Nşr. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1421/2001, c. 41, s. 395 (24908).

[80] Râzî, **age,** c. 20, s. 146.

evvel[81] sûrenin ilk âyetinden anlaşılacağı üzere miraç hadisesinin gerçekleştiği esnada inmeye başlamıştır.[82]

Sûre içerisindeki ahlâk konuları işlenirken ilgili âyetin sebebi nûzulleri hakkında yeri geldiğinde bilgi verileceğinden dolayı biz burada sadece İsrâ sûresinin ilk âyetinin sebebi nûzule yer vereceğiz.

"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir" (el-İsrâ 17/1) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekkeli müşriklere İsrâ hadisesini haber verip Mekkeli müşriklerin de Hz. Peygamber'i yalanlamasından sonra Allah (c.c.) Hz. Peygamber'i tasdik için bu âyeti indirmiştir. Mekkeli müşrikler böyle bir durumun imkânsız olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber'i herkes yalanlarken Hz. Ebu Bekir (r.a.) Hz. Peygamber'i "eğer o söylemişse doğrudur" diyerek tasdik etmiştir. Bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir'e (r.a.) "Sıddık" adını vermiştir.[83]

Kudüs'e Mescidi Aksa'ya yolculuk yapmış bazı kimseler Hz. Peygamber'den (s.a.v.) orası hakkında bazı şeyler anlatmasını istemişlerdir. Hz. Peygamber'in gözünün önüne gelen görüntüden, Mescidi Aksa hakkında bazı bilgiler vermiştir. Müşrikler bu sefer, yoldaki kervanlar hakkında bilgi vermesini istemiş, Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara yoldaki kervanların develerinin sayısını ve durumunu bildirmiştir. "Filan gün güneşin doğuşu ile birlikte önlerinde siyaha çalan bir deve bulunduğu halde geleceklerdir." demiştir. Mekkeliler, es-Seniyye denilen yere deve kervanlarını beklemek üzere çıktıklarında Hz. Paygamber'in (s.a.v.) haber verdiği şekilde kervanın geldiğini gördükleri halde, yine de iman etmeyip: "Bu olsa olsa apaçık bir sihirdir." demişlerdir.[84]

---

[81] Ebu'l Fadl İyaz b. Musâ el- Yahsubî Kâdî İyâz, **Kitâbü'ş-Şifâ bi Tarifi Hukûki'l-Mustafa**, Yayıncı Yok, Beyrut 1416/1996, c. 1, s. 142; İbn Kesir, **age**, c**.** 8, s. 431.

[82] Bk., Salih Sabri Yavuz, "**Miraç**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 135; Fatmatüzzehra Akmaz, **İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Mirac**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 12-15; Sadık Acar, **İbn Arabi'de Miraç ve Fenomeni**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 58.

[83] Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Dâru'l- garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000, c. 3, s. 353-354; Vehbe Mustafa Zuhaylî, **Tefsirü'l-Münir**, 10. Baskı, Dâru'l Fikr, Dımeşk - Beyrut 1418/2009, c. 8, s.12.

[84] Derveze, **age**, c. 3, s. 353-354; Zuhaylî, **age**, c. 8, c. 12.

1.3. Önceki ve Sonraki Sûrelerle Olan Münâsebeti

İsrâ sûresi ilk nâzil olan sûrelerdendir. Dolayısı ile bu sûre Mekkî sûredir. İşledikleri konu itibari ile birbirleri ile münasebetleri vardır. Biz burada İsrâ sûresinin Nahl ve Kehf sûresi ile münâsebetini inceleyeceğiz.

Mushaftaki sıraya göre İsrâ sûresinden önce Nahl sûresi gelmektedir. Bu sûrede genel itibari ile Mekkî bir sûredir. Bu sûrenin de ilk âyetinde sübhân geçmekte *"O Sübhan onların eş tutmakta olduklarından münezzehtir ve yücedir."* (en-Nahl, 16/1) manasında âyetle başlamakta, İsrâ sûresi de Sübhan yani: *"Bütün eksikliklerden yüce olan o Allah,"* (el-İsrâ 17/1) diye başlamaktadır. Bu iki sûrenin arasındaki münasebet ilk âyetlerde görülmektedir.

Elmalılı (ö. 1361/1942) tefsirinde, "Nahl sûresinin sonunda *"Çünkü Allah (c.c.), (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir."* (en-Nahl 16/128) âyeti ile İsrâ sûresinin birinci âyeti arasındaki münâsebet açıktır. Çünkü bu (İsrâ sûresinin baş kısmı) onun en güçlü bir kanıtını göstererek konuyu ispat etmekte ve aydınlatmaktadır."[85] diyerek, iki sûre arasındaki münâsebete temas etmiştir.

Bikâi, (ö.885/1480) Nazmud Dûrer'in'de şöyle devam eder; "İsrâ sûresi, İsrâ gibi olağanüstü, yüce işleri ve bunlardan da daha ötesini yerine getirmeye kâdir olduğundan yüce Allah'ı (c.c.) tesbih ile başlamıştır." der. Müfessirimiz burada yine Nahl sûresinin baş tarafına gönderme yaparak bağlantı kurmamızı istemiştir. İsrâ sûresinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı özellikleri sayılmış ve kendisine verilen nimetlerden, rütbelerden bahsedilmiş, tıpkı Nahl sûresinde Yahudilere verilen nimetler ve Hz. İbrahim'in (a.s.) faziletlerinin sayıldığı gibi yine aynı şekilde İsrâ sûresinde de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) muttaki olması, muhsin olması, kendisinin başkaları gibi olmadığı, yüce bir konumda olduğu, kendisine Makam-ı Mahmud'un verildiği beyan edilmiştir.[86]

İsrâ sûresinin Kehf sûresi ile olan münâsebeti hakkında Süyûtî (ö. 911/1505): "Bu iki sûre arasındaki münâsebet İsrâ sûresi tesbih, Kehf sûresi ise tahmid ile başlamıştır. Çünkü her işte tesbih tahmidden önce gelmektedir." demiştir. Yine Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sordukları üç soru bu iki sûrede bulunmaktadır. Bu sorulardan biri İsrâ sûresinde ruh

---

[85] Yazır, **age**, c. 5, s. 107.

[86] Burhaneddin Ebi Hasan İbrahim b. Ömer Bikâi, **Nazmü'd-Dûrer fî Tenâsübi'l-Ay ve's-Süver**, Nşr. Abdurrezzak Galip el-Mehdi, Dâru'l Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1415/1995, s. 328.

ile alakalı olan, diğer ikisi ise Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn ile alakalı olan sorular da Kehf sûresinde bulunmaktadır.[87]

1.4. Sûrede Yer Verilen Konular

İsrâ sûresini genel hatlarıyla birlikte beş bölümde inceleyebiliriz. Birinci bölümde: 1-22 âyetler arası: İsrâ hadisesi, İsrailoğullarının kötülükleri sebebiyle başlarına gelen felaketler, kişinin hayrı istemesi ve şerri istememesi, kıyamet, hidayet, dünyanın geçiciliği konuları işlenmektedir.[88]

İkinci bölümde kısaca: 23-39 âyetler arası Kur'an'dan önceki ilahi kitaplarda bulunan dini ve ahlâkî emirlerden olan, Allah'a (c.c.) kulluk etmek, ana-babaya itaat, akrabaya, yoksullara ve yolda kalmışlara yardım etmek, cimrilikten ve israftan uzak durmak, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmemek, zinadan uzak durmak, haksız yere kimseyi öldürmemek konularının yanısıra; yetim malına yaklaşılmaması, ölçü ve tartıda hile yapılmaması, kişinin bilmediği şeyin ardına düşmemesi, kibirden uzak durulması, tevâzulu olunması vb. sosyolojik hükümlerin bütününe işaret edilmiştir.[89]

Üçüncü bölümde 40-60 âyetleri arasında Tevhit, Allah'a (c.c.) kız evlat isnat edilmesi, şirk, Kur'an ile müşrikler arasına perde çekilmesi, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) büyülenmiş adam denmesi ve müşriklerin haşr hakkında soru sormaları gibi konular yer almaktadır.

Dördüncü bölümde 61-87 arası âyetlerde Tevhit, iblis ve Hz. Âdem (a.s.), Hz. Musa (a.s.) ve Firavun kıssalarına değinilmekte, kafirlerin davranışları, inançları, sözleri ve tartışmaları aktarılmakta, onların vahyi çağrıya engel olma girişimleri deşifre edilmekte müşriklerin Allah'a (c.c.) davet hususunda Hz. Peygamberi (s.a.v.) yolundan döndürmeye uğraşmaları ve daha sonra ise, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) inanmayanların inatlarından dolayı üzülmemesi için teselli edilmesi, müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Ruh 'tan sormaları, vb. konulara yer verilmiştir.[90]

---

[87] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, **Tenâsükud Dürer fi Tenâsübi's Süver**, Nşr. Abdülkâdir Ahmet Ata, Dar'ul Kütüb'ul İlmiyye, Beyrut 1986, s. 99-100.

[88] Hayreddin Karaman, vd., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, DİB Yay., Ankara 2012, c. 3, s. 456.

[89] Derveze, **age**, c. 3, s. 351; Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 456; Kâmil Yaşaroğlu, "**İsrâ Sûresi**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2001, c. 23, s. 177-178.

[90] Derveze, **age,** c. 3, s. 351; Kâmil Yaşaroğlu, "**agmd**", DİA**,** c. 23, s. 178.

Son olarak beşinci bölümde: 88-111 âyetler arasında bütün insanların ve cinlerin bir araya gelip Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyamayacakları, sûrenin son âyetlerinde Allah (c.c.) için samimi olma ve yalnız ona yönelme hususu üzerinde önemle durulmuştur.[91] En son âyette ise hamd ve tekbir ile Allah'ın (c.c.) şanının yüceltilmesi istenmiştir. Sürenin bölümleri hakkında Derveze: (ö. 1404/1984) sûrenin bölümlerinin uyumlu olduğunu, âyetleri ölçülü ve dengeli olup, sonuna kadar peşpeşe indiğini söylemiştir.[92]

Buraya kadar İsrâ sûresi hakkında genel bir giriş yaptık. Bundan sonraki bölümde ise, İsrâ sûresini ahlâkî ilkeler açısından incelemeye çalışacağız.

[91] Kâmil Yaşaroğlu, "**agmd**", DİA**,** c. 23, s.178.

[92] Derveze, **age**, c. 3, s. 351.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRÂ SÛRESİNİN AHLÂKÎ İLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın bir önceki bölümünde ahlâk, İslâm ahlâkı ve İsrâ sûresinin tarihi arka planı üzerinde durduk. Şimdi ise, İsrâ sûresindeki ahlâk ilkelerini incelemeye çalışacağız. Sûre inmiş olduğu ortam ve içerisindeki ahlâki kaidelerin verdiği mesajlar açısından büyük öneme sahiptir. Biz burada ilk olarak iman-ahlâk ilişkisine kısaca değineceğiz. Daha sonra ise inanç ahlâkını, buna bağlı olarak Allah inancı, peygamber inancı, âhiret ve kıyâmet inancını inceleyeceğiz.

1. İnanç Ahlâkı

Allah (c.c.) insanı en güzel şekilde yarattı[93] ve onun inanmasını istedi. Kur'an'ın üzerinde en çok durduğu konulardan birisi de iman konusudur. İnsanın ruhunda bulunan ve ruh yapısının en önemli özelliği de bir varlığa inanma ihtiyacıdır. Geçmişten günümüze kadar bir varlığa inanma ihtiyacı duymamış bir topluluk yoktur.[94] Mekkeli müşrikler hem Allah'a ortak koştular hem de kendilerine gelen peygambere iman etmeyip inat ettiler. İşte İsrâ sûresi de genel itibari ile tevhit inancı üzerine bina edilmiştir. İnsanın onu yaratan tek Allah'a (c.c.) inanması, onun inanma ahlâkına sahip olduğunu gösterir. Eğer ki insan, Allah'a (c.c.) inanmazsa ve ona ortak koşarsa, o zaman inanç ahlâksızlığına düşmüş olur.

---

[93] Tin, 95/4.

[94] Ali Rıza Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 9/3 (2009), s. 88.

1.1. İman Ahlâk İlişkisi

Kur'an'ın ana hedefi Allah'a, peygambere ve ahirete inanan ahlâkî bir toplum inşa etmektir. Kur'an'ı Kerim'de geçen iman, İslâm, küfür, şirk, nifak, fısk, zulüm gibi kavramların aslında ahlâk ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in üzerinde çokça durduğu konuların başında iman kavramı gelmektedir. Allah (c.c.) iman kelimesinden sonra insanlara bazı emir ve nehiylerde bulunmuştur. Şimdi biz bu kavramlardan bazılarına kısaca değinmeye çalışacağız.

1.1.1. İman

Toplum halinde bir arada yaşayan insanların en temel varlık şartı inanmaktır. Sözlükte iman, "güven içinde bulunmak, korkudan emin olmak, tasdik etmek, emin kılmak,"[95] anlamlarına gelmektedir. İmanı, *"Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'tan (c.c.) gelen zarûrât-ı diniyye olarak bilinen hükümleri, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul etmek ve bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak,"*[96] şeklinde tarif edilmektedir. Tereddütsüz kabul edilecek şeylerin doğru olması gerekir. Doğruluğu kesin olanın kabulü ahlâkî bir davranıştır. Kur'an'da iman kelimesi türevleriyle birlikte sekiz yüzden fazla âyette kullanılmaktadır.[97] Bu da imanın önemine işaret etmektedir. Kur'an iman ve salih amel üzerinde çokça durmaktadır. "*İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır."* (el-Beyyine 98/7) Diğer bir açıdan iman kelimesinde "ikrar, itiraf[98] ve iz'ân, kabul"[99] manalarının da bulunması imanın ahlâkî manalarına işaret etmektedir.[100]

Hadislerde iman ve ahlâkın ayrılmaz bütün olduğu bildirilmektedir. "Mü'minlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâkı en iyi olanıdır. Hayırlınız, kadınlarına karşı hayırlı olanlardır."[101] Bu hadis, imanın sağlamlığı ahlâkın üstünlüğüne bağlanmış ve imanın insanın ahlâkını güzelleştireceği ifade edilmiştir.

---

[95] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 32; Cevherî, **es-Sıhah**, s. 2071; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 13, s. 21.

[96] Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 315.

[97] Muhammed Fuad Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres li-elfazi'l-Kur'an,** Çağrı Yay., İstanbul ts., s. 81-93.

[98] Bakara, 2/285.

[99] Yusuf, 12/17.

[100] Ömer Aydın, **age**, s. 30.

[101] Muhammed bin Îsâ Ebû Îsâ b. Sevra Tirmizî, **Sünenü't-Tirmizî**, Thk. Ahmet Muhammed Şakir, Dâr'ul İhyâ, Beyrut 1975, "**Radâ**", 11.

1.1.2. İslâm

İslâm, sözlükte, "boyun eğmek, itaat etmek, teslimiyet, kabul, içten bağlılık, kibir ve inadı terk etmek"[102] anlamlarına gelmektedir. Sayılan bu kavramların hepsi ahlâkî ilkelerdir. İman ile İslâm birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kur'an'da İslâm kelimesi dokuz yerde geçmektedir.[103] Bunlardan ikisinde "İslâm" kelimesi "barış"[104] anlamında kullanılmıştır.[105] "*Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Allah inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir.*" (el-En'âm 6/125) İslâm'ın insanı hidayete erdireceği onu ahlâkî olarak yücelteceği ifade edilmiştir. Bu da İslâm ve ahlâk arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bir dinin isminin İslâm ile başlaması ahlâk ve ahlâkî ilkelere ne kadar önem verdiğini göstermektedir.[106] Hadislerde ise İslâm ve ahlâk arasındaki ilişki şöyle ifade edilmiştir: "Kendisini (doğrudan) ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."[107] Bir kimsenin iyi ve güzel davranışlarda bulunması iyi Müslüman olmasına bağlanmıştır.

1.1.3. Küfür

Küfür sözlükte "bir şeyi örtmek,"[108] anlamında, hakkı hakikati örtmek demektir. Küfür kelimesinin ahlâkî erdemsizlikleri çağrıştıracak anlamları da bulunmaktadır. Küfrün ahlâk ile ilişkini Kur'an-ı Kerim'de bazı âyetlerde görmekteyiz. Bunlara örnek verecek olursak; gerçekleri inkâr edenler zalimdirler,[109] kibirlidirler,[110] kalplerinde hastalık olanlardır.[111]

---

[102] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 12, s. 290; Fikret Karaman vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 323.

[103] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 357.

[104] Bakara, 2/208; Enfâl, 8/61.

[105] Bk. Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 315-318.

[106] Ömer Aydın, **age**, s.32.

[107] Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **Sünenü İbn Mâce**, Nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l Fikr, Beyrut ts., "**Fiten**", 12.

[108] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 559.

[109] Bakara, 2/254.

[110] A'raf, 7/76.

[111] Tevbe, 9/125.

İnananlara düşmandırlar.[112] İman edenlerle alay ederler.[113] Bu da bize küfrün ahlâk ile olan ilişkisini apaçık göstermektedir.

1.1.4. Şirk

Şirk kelimesi sözlükte, "bir şeyi ortak yapmak, birden fazla kişiye tahsis etmek, ortak kabul etmek, ortak saymak, riya, nifak"[114] anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da şirk kelimesi bilgisiz, zulüm;[115] müşrik ise, zalim,[116] pis/necis,[117] yaratıkların en şerlisi,[118] gibi kelimelerle ifade edilmişlerdir. Bu sayılanların hepsi gayri ahlâkî vasıflardır.[119] Müşriklerin Allah'a karşı saygısızlığı "*Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?"* (el-En'âm 6/136) bu âyette ifade edilmiştir. Müşriklerin gayri ahlâkî tavırlarından dolayı onların pislik[120] olduğu ifade edilmiştir.

Tevhidin karşıtı olarak Şirk, sözlükte "bir şeyi ortak yapmak, birden fazla kişiye tahsis etmek, ortak kabul etmek, ortak saymak"[121] manalarına gelmektedir. Şirk, terim olarak *"Allah'n (c.c.) zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O'na ibadet edilmesinde ortak, dengi yahut benzerinin bulunduğuna inanma"*[122] demektir. Cahiliye toplumunda müşrikler Allah'ın (c.c.) varlığını kabul ediyorlardı. *"Andolsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorsan, mutlaka, "Allah" derler. O halde nasıl (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?"* (el-Ankebut 29/61) Âyetten anladığımıza göre onlar Allah'ı (c.c.) kabul ediyorlar, aynı zamanda ona başka tanrıları da ortak yapıyorlardı.

---

[112] Nisa, 4/101.

[113] Bakara, 2/212.

[114] İbn Manzur **Lisanü'l 'Arab**, c. 10, s. 448; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 621.

[115] Yunus, 10/18; Lokman, 31/13.

[116] Lokman, 31/11.

[117] Tevbe, 9/28.

[118] Beyyine, 98/6.

[119] Ömer Aydın, age, s. 35.

[120] Tevbe, 9/28.

[121] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c.10, s. 448; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 621.

[122] Mustafa Sinanoğlu, "**Şirk**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 39, s. 198.

Allah (c.c.) Kur'an'da *"Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür."* (Lokman 31/33) buyurarak şirki, zulüm olarak tarif etmektedir. Zulüm, herhangi bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymaktır.[123] Her kim, birisini Allah'a (c.c.) şirk koşarsa, onu Allah'a (c.c.) benzetmiş olur. Şirk ise en büyük zulümdür. Yine Allah (c.c.) Kur'an'da şirki yasaklamıştır. Eğer bir kimse bu günahından dolayı tövbe etmezse Allah (c.c.) kendisini asla bağışlamayacağını haber vermektedir. *"Allah (c.c.), kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a (c.c.) ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur."* (en-Nisa 4/48)

Şirk bütün amelleri boşa çıkarmaktadır.[124] Allah (c.c.) kendisine ortak koşana cenneti haram kılmıştır.[125] İnsanların şirke düşmeleri bir inanç ahlâksızlığıdır. Bunun iki olumsuz yansıması vardır. Bu yansımadan birisi, Allah'tan (c.c.) başkasına tapınmaktır. İsrâ sûresinde Allah (c.c.) sadece kendisine tapmamızı emretmektedir. *"Rabbin, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi kesin bir şekilde emretti."* (el-İsrâ 17/23) Tevhidin önemi bu âyeti kerime ile dile getirilmiştir. Bir diğer yansıma ise, şirke imanı karıştırmaktır. Bu husus başka bir âyet-i kerimede *"Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler."* (Yusuf 12/106) Allah'tan (c.c.) başkasını tanımak, Allah'tan (c.c.) başkasını ona eş ve denk tutmaktır.

İnsan sevdiği zaman da onu ölçülü sevmeli, eğer ölçüyü kaçırırsa bu onun şirke düşmesine sebep olabilir. Hiçbir varlık Allah'ı (c.c.) sever gibi sevilmemelidir. Eğer bu şekilde bir sevgi olursa o sevgi şirktir. Dolayısı ile şirk de bir inanç ahlâksızlığıdır.[126]

İnanç ahlâksızlığı olan şirkin olumsuz yansımalarından bir diğeri ise başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir. *"Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar."* (Yunus 10/18) Bu âyette Allah (c.c.) kendisinden başkasına dua edilmemesini istemektedir. Allah'tan (c.c.) başkasına yalvarmak ise, yine bir inanç ahlâksızlığıdır. İsrâ sûresinde bir âyette ise Allah'tan (c.c.) başkasına yalvarmanın sonucu şöyle ifade edilmektedir: *"...Allah'tan (c.c.) başka yalvardıklarınız kaybolup gider."* (el-İsrâ 17/67) Bu olumsuz nitelikler için Kur'an'da daha birçok örnek bulunmaktadır. İnançta

---

[123] Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, Dâru'l Fazile, yy. 2011, s. 121.

[124] Bk., Zümer, 39/65.

[125] Bk., Maide, 5/72.

[126] Bayraktar Bayraklı, **Kur'an Ahlâkı**, Bayraklı Yay., İstanbul 2007, s. 79.

istikametten ayrılmanın, sapmanın birçok olumsuz sonuçları olduğu görülmektedir. Allah (c.c.) genel de bütün insanları özelde ise müminleri uyarmakta ve onların şirke düşmelerini istememektedir.

Burada verilen bilgiler imanın ahlâk ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu bilgilerden sonra İsrâ sûresindeki inanç ahlâkı ile alakalı âyetleri incelemeye çalışacağız.

1.2. Tevhit İnancı

İman esaslarının ilk şartı Allah'a (c.c.) imandır. Allah'a (c.c.) iman olmadan diğer iman edilecek hususlardan söz edemeyiz. Kur'an-ı Kerim muhataplarına öncelikli olarak Allah'ı (c.c.) nasıl tanımaları, O'na nasıl inanmaları ve nasıl kulluk etmeleri gerektiğini öğretir. Tevhit kavramı bu bilgilerin özü ve özeti mesabesindedir. Her ne kadar bu kelime kavram olarak Kur'an'da yer almasa da muhteva olarak Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu konu İsrâ sûresinde şöyle dile getirilmektedir. *"Allah ile birlikte başka ilâh edinme."* (el-İsrâ 17/39) Bu âyette tevhide vurgu yapılmaktadır. İnsanların tevhitten sapmalarını bir inanç ahlâksızlığı olarak değerlendirmek mümkündür. O halde bu kavramın tanımını yapmakta yarar vardır.

Tevhit, "vahd" ve "vahdet" kökünden gelir. Vahdet: Sözlükte "yalnızlık, eşsizlik, tek olma, tek başına olma, birlik, dayanışma ve yalnız kalmak"[127] anlamına gelmektedir. Tevhîd ise, "bir şeyin bir olduğuna hükmetmek, bir şeyin bir olduğunu bilmek"[128] anlamlarına gelmektedir. Istılahta ise, "Allah'ın (c.c.) zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan soyutlamaktır."[129] Başka bir ifadeyle *"Allah'ın (c.c.) zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında bir terimdir."*[130] Cahiliye toplumunda yaygın olan şirkin karşıtı İslâm'da tevhittir. Kur'an insanları tevhide çağırırken cahiliye toplumunda şirk anlayışı ve müşrikçe davranışlar yaygın ve hakimdi. Tevhidin karşıtı olan şirk, Kur'an'da yasaklanmış ve en büyük

[127] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 667.

[128] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 62.

[129] Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 659.

[130] Mevlüt Özler, "**Tevhid**", DİA, DİB Yay., İstanbul 2012, c. 41, s. 18.

günahlardan sayılmıştır. Tevhit, Allah'ı (c.c.) birlemenin yanında aynı zamanda onun sıfat, tasarruflarını ve hükümlerini de birlemek anlamına gelmektedir.

Allah'ın gönderdiği bütün peygamberler tevhit için mücadele vermiştir. İnsanlar cehaletleri sebebiyle şirke düşmüşlerdir. Bir de kendilerinden önceki atalarının dinlerine sadık kalmak için taklit nedeniyle şirke düşmüşlerdir. Hz. İbrahim'in (a.s.) tevhit uğruna verdiği mücadele ve kavminin durumu Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: Hz. İbrahim (a.s.), *"O, babasına ve kavmine: Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? demişti. Dediler ki: Biz, babalarımızı bunlara tapar kimseler bulduk. Doğrusu, siz de babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz, dedi."* (el**-**Enbiyâ 21/52-54) Hz. İbrahim'in (a.s.) kavminin taklit nedeniyle şirke düştüğü ifade edilmiştir.[131] Hz. İbrahim (a.s.) tevhide çağırırken müşrik baba da olsa onu en güzel bir şekilde çağırmış ve her sözünün başında ona "babacığım" diye hitap etmiştir. Onun metodunda başından sonuna bir edep ve ahlâk çerçevesi içerisinde olduğu görülmektedir.[132]

Tevhit İslâm'ın ana unsurudur. Eğer tevhitten bir sapma olursa insanın şirke düşmesi kaçınılmazdır. Allah'a (c.c.) inanma ve Allah'ı (c.c.) birleme İslâm'ın birinci şartıdır. Yani İslâm, ilk Peygamberden son Peygambere kadar İslâm'ın ana unsuru olan tevhit akidesi üzerine bina olmuştur. Allah (c.c.) tarafından gönderilen bütün Peygamberler insanları tevhide davet etmişlerdir.[133]

1.2.1. Tek Allah'a (c.c.) İnanma

İnanç ahlâkının üzerinde durduğu temel konu tevhittir. Kur'an'da tevhit inancını yerleştirmek üzere indirilmiştir. İsrâ sûresinde tevhit akidesi, *"Allah ile birlikte bir ilâh daha tanıma! Sonra kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak kalırsın***."** (el-İsrâ 17/22) âyetiyle dile getirilmiştir.

İsrâ sûresi inmiş olduğu zaman ve mekân münâsebetiyle âyetlerinin içeriğiyle birlikte tevhit inancını vurgulamaktadır. Çünkü bu sûrenin inmiş olduğu Mekke döneminde putperest

---

[131] Geniş bilgi için bk., Esra Kesgin, **Hz. İbrahim'de Allah İnancı ve Din Duygusu**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2013, s.16-22.

[132] Geniş bilgi için bk., Mehmet Mübarek Çelik, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim**, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 51-59.

[133] Bk., Araf, 7/ 59, 65, 73, 85; Enbiya ,21/ 25, 51-73.

Arapların yapmış oldukları en büyük yanlış Allah (c.c.) ile birlikte başka ilahları da kabul etmeleridir. Yüce Allah (c.c.) Hz. Peygamberin (s.a.v.) evvela İslâm'ı sağlam temeller üzerine oturtması için kendisine tevhit inancını hatırlatan âyetler vahyetmiştir. İşte bu âyetlerden birisi de İsrâ sûresinin 22. âyetidir. Allah (c.c.) bütün insanları olduğu gibi putperest cahiliye Araplarını da kendisine ortak koşulmaması hususunda uyarmaktadır. Bu âyet İsrâ sûresinde putperest Araplara Allah'ın (c.c.) ahlâkî emridir.[134] Bu âyette şirk ve tevhit üzerinde durularak, tevhidin iman boyutuna dikkat çekilip şirkten uzaklaştırma vardır.

Yine İsrâ sûresindeki başka bir âyeti kerimede ise, *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi... emrediyor."* (el-İsrâ 17/23) Bu emir şirki yasakladıktan sonra aynı zamanda kişinin hiç tereddüt etmeksizin Allah'a (c.c.) ibadet edip ona boyun eğmesi gerektiğini emreder.[135] Bir önceki âyette tevhide vurgu yapıldıktan sonra bu âyette tevhidin ibadet boyutuna dikkat çekilmiştir.

Tevhit, bütün iyiliklerin aslıdır. Şirk ise bütün kötülüklerin kaynağıdır. Tevhit, birliği ispat etmek içindir.[136] İsrâ sûresi 22-39. âyetler arasında Allah (c.c.) bazı emirler ve nehiyleri bildirdikten sonra tekrar tevhit inancını hatırlatmaktadır. *"İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın."* (el-İsrâ 17/39) Bu âyet, işin başının ve sonunun tevhit olduğunu vurgulamak için[137] indirilmiştir. İnsana Allah (c.c.) ile beraber başka tanrı icat etmemesi emredilmiştir.[138] Kim Allah'a (c.c.) şirk koşarsa, aslında tamamı Allah'tan (c.c.) olduğu halde, o nimetlerin bir kısmını başkasına mal etmiş ve o zaman kınanmayı hak etmiş olur.[139] Bütün ahlâkî ilkeler İsrâ sûresinde tevhit hudutları içerisinde ifade edilmiştir.

Allah (c.c.) İsrâ sûresinin 56. âyetinde kendisinin bırakılıp putlardan yardım talep edilmemesi gerektiğini bildirmiştir. *"(Resûlüm!) De ki: "Allah'ı (c.c.) bırakıp da (ilâh olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir*

---

[134] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 483.

[135] Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, **Tefhimül Kur'an**, Trc. Muhammed Han Kayani vd. İnsan Yay., İstanbul 1996, c. 3, s. 103.

[136] İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhu'l Beyân**, Osmanlı Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1331/1913, c. 5, s. 160.

[137] Bursevî, **age**, c. 5, s. 159.

[138] Mevdûdî, **age**, c. 3, 101.

[139] Râzî, **age**, c. 20, s. 183-84.

ne de değiştirebilirler." (el-İsrâ 17/56) Bu âyette de şirk kesin bir dille reddedilmektedir. Şirk sadece Allah'tan (c.c.) başkasına secde etmekten ibaret değildir. Şirk aynı zamanda Allah'tan (c.c.) başkasına yalvarıp yardım istemektir. Müşrikler kendilerine vesile arıyorlar, Allah'a (c.c.) ortak koşuyorlardı. Müfessirler burada Allah'tan (c.c.) başka tanrı edinilen varlıkların melekler olduğunu söylemişlerdir.[140] Allah'tan (c.c.) başka hangi varlık olursa olsun ister bir melek ister bir insan olsun, onu Allah'a (c.c.) ortak koşmak bir şirktir. Şirk ise en büyük günahlardandır.

İsrâ sûresi 56. Âyette Allah (c.c.) müşriklere meydan okuyarak ilah olarak ileri sürdüklerini çağırmalarını istemektedir. Müşrikler de biliyor ki ileri sürdükleri de onlardan ne bir zararı giderebilecek ne de onlara bir fayda verebilecektir. Önceki iki âyette insan şirkten tevhide yönlendirilip tevhidin iman-ibadet yönüne dikkat çekilmiştir. Bu âyette ise şirke düşmenin cezası hatırlatılmaktadır.

Hadislerde ise şirk en büyük günahlardan sayılmıştır. Ebû Bekre Nüfey b. Hâris'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) **"**Büyük günahların en ağırını size haber vereyim mi?" diye üç defa sordu. Biz de: Evet, Yâ Rasûlallah, dedik. Resûl-i Ekrem: **"**Allah'a şirk koşmak, ana babaya itaatsizlik etmek**"** buyurduktan sonra, yaslandığı yerden doğrulup oturdu ve **"**İyi dinleyin, bir de yalan söylemek ve yalancı şâhitlik yapmak" buyurdu. Bu sözü durmadan tekrarladı. Daha fazla üzülmesini istemediğimiz için keşke sussa, diye arzu ettik.[141] Allah Resulü (s.a.v.) putperestliği terk edip İslâm'ı seçen Müslümanlara her fırsatta tevhit akidesini hatırlatıp onların tekrar şirke girmelerini engellemeye çalışmıştır.

Abdullah İbni Amr İbni Âs (r.a.) tarafından rivâyet edilen başka bir hadisi şerifte ise Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Büyük günahlar şunlardır: Allah'a (c.c.) ortak koşmak, ana babaya itaatsizlik etmek, haksız yere adam öldürmek ve yalan yere yemin etmek."[142] Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) büyük günahların ilki ve en büyüğü olarak Allah'a (c.c.) şirk koşmayı saydıktan sonra iman, amel ve ahlâk birlikteliğine temas etmiştir.

---

[140] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, Dâr'ul Hicr, Kahire 2001,c. 8, s. 466; İbn Kesir, **age,** c. 20, s. 232.

[141] Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el Muğire Ebu Abdullah el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Saḥîḥ**, Dâru İbn Kesir, Dımeşk – Beyrut 1423/2002, "**Şehadet**", 10.

[142] Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman en-Nesâi, **el Mectebâ Mines Sünen**, Nşr. Abdulfettah Ebu Gudde, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1986, "**Tahrim**", 3.

"Kalplerin parçalanmasına ruhların huzursuzluğuna yol açan çok tanrı inancı toplumsal açıdan da huzursuzluğun yegâne kaynaklarından biridir."[143] Şirkten uzak durmak Müslümanlar için de mutluluğa sebeptir. Tek olan Allah'a (c.c.) inanmak ile ruhlarda bir bölünme meydana gelmediğinden tevhit, iç huzurun teminatı olmaktadır. Ve bu huzur elbette cemiyete, topluma ve ferde de yansımaktadır. Aynı şekilde fertlerinin tek Allah'a (c.c.) inanmaları, aralarındaki sevginin ve kardeşlik bağının da güçlenmesini sağlamaktadır. Tek ilah tarafından kurulan bir ahlâk sisteminin insanların hayatını kolaylaştıracağını ifade etmek gerekmektedir.[144]

1.3. Peygamber İnancı

İslâm dininde Allah'a (c.c.) imandan sonra Peygamberlere iman gelmektedir. İsrâ sûresinin başından itibaren Allah (c.c.) Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalanlayan müşriklere ve ehli kitaba ikazda bulunmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inanmalarını, eğer inanmazlarsa onların da akıbetinin kötü olacağını bildirmiştir. Bununla alakalı olarak İsrâ sûresinde Allah (c.c.) bazı âyetlerde İsrailoğullarının başına gelenleri hatırlatmıştır. Şüphesiz ki müşrikler Hz. Peygamber (s.a.v.) ile her konuda tıpkı Yahudilerin Hz. Musa (a.s.) ile alay ettikleri gibi alay etmişlerdir. Kendilerine mucizeler göstermesini istemişlerdir. İsrâ olayına inanmayıp kendilerine ispatlamasını istemişlerdir.[145] İsrâ sûresindeki bazı âyetlerde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "büyülenmiş adam" diyerek ve davasıyla alay etmişlerdir.[146] Yeniden dirilme olayını hafife alıp kendisiyle alay etmişler ve kemik parçalarının ufalandıktan sonra nasıl tekrar bir araya geleceğini sorup, akıllarınca öldükten sonra artık yeni bir var oluşun imkânsızlığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Dolayısı ile Hz. Peygamber'le (s.a.v.) alay etmişlerdir.[147] Lanetlenmiş ağaç (zakkum ağacı)[148] hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çelişkili sözler ettiğini söyleyip insanların kafasının karıştırmaya çalışmışlardır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.)

---

[143] Ömer Aydın, **age**, s. 41.

[144] **Age**, s. 41.

[145] İsrâ, 17/1.

[146] İsrâ, 17/47, Ebu Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es- Semerkandî, **Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Kerim**, Sad. Mehmet Karadeniz, Özgü Yay., İstanbul 2008, c. 4, s. 31-32; Râzî, **age**, c. 20, s. 225; Seyyid Kutub, **fî Zılâli'l-Kur'ân**, Trc. Emin Saraç, vd., Çelik Yay., İstanbul ts., c. 9, s. 330-332.

[147] İsrâ, 17/49 Bk., Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 490.

[148] İsrâ 17/60 Bk., Semerkandî, **age**, c. 4, s. 40; Râzî, **age**, c. 20, s. 238; İbn Kesir, **age**, c. 9, s. 37.

Ruh'tan sorular sorup ruhun mahiyetiyle alakalı kendilerine cevap vermesini istemişlerdir.[149] Kendilerinin Kur'an'ın bir benzerini yapabileceklerini söylemişlerdir.[150] Yerden su çıkarmasını,[151] aralarından ırmaklar akan hurma ve üzüm bahçeleri gibi dünyalık bazı şeyleri getirmesini istemişler.[152] Göğü üzerlerine parça parça düşürmesini ve Allah (c.c.) ile melekleri göstermesini aksi takdirde kendisine inanmayacaklarını söylemişlerdir.[153]Altından bir evinin olmasını ve göğe çıkmasını oradan kendilerinin okuyacağı bir kitap getirmesini istemişlerdir.[154] Bütün bunları isteyerek Hz. Peygamber (s.a.v.) ve davasıyla alay etmişlerdir.

Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inanmayan müşriklere karşılık, *"De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim."* (el-İsrâ 17/93) demesini istemiştir. Onlar da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yalanlamışlardır. Ona inanmayanların aslında şirke düşerek ahlâksızlıkta ne derece ileriye gittiklerini göstermişlerdir.

Geçmiş toplumlarda olduğu gibi onlar da kendilerine gönderilen Peygamberlere inanmamış, onları alaya almışlardır. Bu toplumların akıbetlerinin ise elemli bir azap olduğu Kur'an'da haber verilmektedir. Bu azap İsrâ sûresinde *"...Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız. Cezaları işte budur! Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr etmişlerdir..."* (el-İsrâ 17/97-98) hatırlatılmıştır.

Yine müşrikler kendilerine gelen Peygamberi beğenmemelerinin gerekçesini şu âyette sunmuşlardır: *"Zaten, kendilerine hidâyet rehberi geldiğinde, insanların (buna) inanmalarını sırf, 'Allah, Peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' demeleri engellemiştir."* (el-İsrâ 17/94) Kendilerine gönderilen peygamberin neden kendileri gibi bir insan olduğunu sorgulamışlar. Bu sorgulamanın ahlâkî gerekçesi üzerinde de düşünmek gerekir. Muhtemeldir ki sahip oldukları insani ve ahlâkî seviyenin Allah elçisi olma liyakatine mâni olacağının farkındadırlar. İçlerinden birinin bu liyakate sahip olabileceğini

---

[149] İsrâ 17/85; Bk., Semerkandî, **age**, c. 4, s. 52; Râzî, **age**, c. 2, s. 137-53; İbn Kesir, **age**, c. 9, s. 70-75; Yazır, **age**, c. 5, s. 149-155; Hayreddin Karaman, vd., **age,** c. 3, s. 516-518.

[150] İsrâ, 17/88, Semerkandî, **age**, c. 4, s. 54.

[151] İsrâ, 17/90.

[152] İsrâ, 17/91.

[153] İsrâ, 17/92; Bk., Râzî, **age**, c. 21, s. 57-58; İbn Kesir, **age**, c. 9, s. 81-82.

[154] İsrâ, 17/93; Bk., Semerkandî, **age**, c. 4, s. 55-56; Râzî, **age**, c. 21, s. 58-59.

kabul etmeleri de beşerî ve ahlâkî zaafları sebebiyle onlara güç gelmektedir. Bu sebeple Allah (c.c.) katından bir meleğin inmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Geçmişten günümüze insanoğlu, kendilerine doğru yolu göstermek için gönderilen peygamberlere hep aynı muameleyi yapmıştır. İsrâ sûresinde Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Nuh (a.s.), Hz. Musa (a.s.), Hz. Davud (a.s.) gibi peygamberlere gelen vahyin ahlâkî muhtevasından haber verilmektedir. Allah (c.c.) İsrâ sûresinde İsrâiloğullarının yapmış oldukları ahlâksızlıklardan haberler vermiştir. Dolayısı ile Mekkeli Müşriklerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Müslümanlardan ders almalarını istemiştir. Allah (c.c.) inanmakta inkâr eden toplumları *"Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik…"* (el-İsrâ 17/17) âyetiyle ifade edilerek, peygamberlerine inanma hususunda ahlâksızlık yapan toplumların helak edildiğini bildirmiştir.

Peygamberler ile alay etmek ahlâksızlığını Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de *"Onlar, kendilerine gelen her peygamberi mutlaka alaya alırlardı."* (ez-Zuhruf 43/7) âyetiyle haber vermektedir. İnanmayan insanların bu duyguları kendi içlerinde durmamaktadır. Bu psikolojik durum, içlerinde kaynayıp durmakta ve kendini dışarıya "alay etme" şeklinde atmaktadır.[155] Bu şekilde Allah (c.c.) tarafından kendilerini doğru yola çağırmakla görevlendirilen peygamberleri alaya almaktadırlar. Aynı zamanda Allah (c.c.) ile de alay etmiş olmaktadırlar. Bu yaptıkları bir bakıma onların peygambere inanma ve alay etme hususunda ahlâksızlığa düştüklerini göstermektedir.

Hadislerde ise peygambere imana dikkat çekilmiştir. "Rasûlullah'a (s.a.v.): Amelin hangisi efdaldir? diye soruldu. Rasûlullah (s.a.v.): "Allah'a (c.c.) ve Rasûl'üne iman etmektir.' buyurdu. Ondan sonra hangisi? diye soruldu. 'Allah (c.c.) yolunda cihâddır.' buyurdu. Ondan sonra hangisi? denildi. 'Kabul edilmiş Hacc'dır.' cevâbını verdi."[156] Bu hadis-i şerifte Allah'a (c.c.) imandan sonra peygambere imanın şart olduğu bildirilmektedir. Konuyla alakalı başka bir hadis-i şerifte ise Rasûlullah (s.a.v.): "Nefsim elinde olan Allah'a (c.c.) yemin ederim ki hiçbiriniz, ben kendisine babasından da evlâdından da daha sevgili olmadıkça (kemâliyle) iman etmiş olmaz."[157] şeklindeki ifadesiyle, kendisini sevmenin şart olduğunu söylemiştir.

---

[155] Bayraktar Bayraklı, **age**, s, 103.

[156] Buhârî, "**İman**", 26.

[157] Buhârî, "**İman**", 14.

Kur'an bütün insanlardan kendilerine gönderilen peygambere ve daha önce gönderilmiş bütün peygamberlere inanmalarını istemektedir. Geçmiş nesillerin, peygamberlerine inanmamaları yüzünden helak edildiğini her seferinde Kur'an haber vermiştir. İnsanların aynı hataya düşmemelerini istemiştir. Eğer böyle bir hataya düşerlerse şayet, bunun büyük bir ahlâksızlık olduğunu vurgulamıştır.

Allah (c.c.) İsrâ sûresinde *"Her insan topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde..."* (el-İsrâ 17/71) şeklinde dile getirerek, insanların âhiret gününde kendi önderleri ile çağrılacağını haber vermektedir. Taberî (ö. 310/923) önderden maksadın, "her ümmetin kendilerine gönderilmiş olan peygamberleri veya her ümmetin peygamberlerine verilen kitap yahut amel defterleri ya da her ümmetin, dünyada kendilerine lider olarak gördüğü kimselerdir." demiştir. Râzî'nin (ö. 606/1210) naklettiği bir görüşe göre ise, buradaki önderden maksadın peygamberler olduğu söylenmiştir.[158] Bu dünyada kendisine gönderilen peygambere inanmayan insan, nasıl bu dünyada kör ise, âhirette de aynı şekilde kör olarak haşredilecektir. Nitekim devamında gelen âyet-i kerimede Allah (c.c.), *"Bu dünyada kör olan kimse âhirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."* (el-İsrâ 17/72) buyurarak, Allah'a (c.c.) ve onun buyruklarını insanlara tebliğ eden peygamberlere inanmamanın sonucunu bizleri haber vermektedir.

Kur'an-ı Kerim her zaman peygambere saygıyı, sevgiyi ve itaati emreder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek alınması şu âyet-i kerimede ifade edilmiştir. *"Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."* (el-Ahzab 33/21) Bu âyet onun ahlâkî konularda da uyulması gereken en güzel örnek olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Hz. Aişe'ye (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkı sorulduğunda "Onun ahlâkı Kur'an ahlâkıdır." cevabını vermiştir.[159]

Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kendisine rehber edinen, örnek alan, onun işaret ettiği, uyguladığı, onayladığı erdem ve prensiplerle hayatını süsleyen müminler de elbette güzel ahlâk ile donanmış ve onun ahlâk elbisesine bürünmüş olacaktır.[160] Kur'an'ın ifadesiyle: *"Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."* (en-Nisa 4/80) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) itaat Allah'a (c.c.) itaattir. Peygamber'e (s.a.v.) itaat aslında onun ahlâk elbisesine bürünmektir.

---

[158] Râzî, **age**, c. 21, s. 18.

[159] Buhârî, **Edebü'l Müfred**, c. 1, s. 115 (308).

[160] Komisyon, **Hadislerle İslâm**, DİB Yay., Ankara 2014, c. 1, s. 528.

1.4. Âhiret İnancı

Müslümanlar, inançlarının bir gereği olarak Allah'a (c.c.), meleklerine, peygamberlerine ve âhirete inanırlar. Ahiret, ölümden sonraki hayat için kullanılmaktadır. Âhiret Kur'an-ı Kerim'de yüz on yerde geçmektedir.[161] Konunun önemine binaen "Bu tekrarın, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedîleştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür."[162] Kur'an'da âhiret gününün karşılığı olarak "el-Yevmü'l âhir" (son gün),[163] "en-Neş'etü'l âhire" (gelecek hayat),[164] "ed-Dâru'l âhire" (ahiret yurdu)[165] ifadeleri de kullanılmıştır. Âhirete iman, Allah'ın (c.c.) varlığını kabul eden pek çok inanç ve dinde mevcuttur.

Âhireti kabul etmeyenler, öldükten sonrası için çalışmayan, öbür dünya için bir hazırlık yapmayanlar kâfirlerdir. İlahi vahye istinat eden İslâm ahlâkı, âhiret sorumluluğu üzerine bina edilmiştir. "Ahlâkî mes'uliyyetin, diğer bir tabirle niyetler ve amellerimizin ahlâk kanunlarına uygun olmama neticesinde maruz kalacağı mesuliyyet ve cezanın en büyüğü âhiret sorumluluğudur. Bu sorumluluk Allah'a (c.c.) karşı olan sorumluluktur."[166] Çünkü din gününün sahibi Allah'tır.[167] Kur'an'da din gününün âhiretteki hesaba çekme ve hüküm verme günü olduğunu[168] ifade eden âyetler bulunmaktadır.[169] Âhirete iman, mümin olmanın temel şartlarından biridir. Âhirete iman konusu Kur'an'da Allah'a (c.c.) iman konusu ile birlikte zikredilmiştir. Dolayısıyla kişinin âhireti inkâr etmesi kendisini yaratan ve varlığı konusunda da insanlığı bilgilendiren Allah'ı (c.c.) inkâr etmesi anlamına gelmektedir.[170] Çünkü dünyada yapıp ettiklerimizden dolayı ahirette bizi hesaba çekecek olan Allah'tır. Hesaba çekileceğimiz şeylerin başında da ahlâkî davranışlarımız yer alacaktır. Hadislerde

---

[161] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 21.

[162] Bekir Topaloğlu, "**Âhiret**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 544.

[163] Bakara, 2/8.

[164] Ankebut, 29/20.

[165] Ahzab, 33/29.

[166] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s. 118.

[167] Fatiha, 1/3.

[168] İnfitâr, 82/17-19.

[169] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 1, s. 9.

[170] Komisyon, **Hadislerle İslâm**, 1:592.

de Hz. Peygamber (s.a.v.) âhirete imanı Allah'a (c.c.) imanla birlikte birçok hadiste zikretmiştir. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah'a ve âhirete iman eden misafirine ikram etsin."[171] buyurarak, ahirete imanın kişinin öldükten sonra mükafat kazacağını düşünmesini sağlamaktadır. Bu ise insana, misafire ikramda bulunmak gibi ahlâkî bir fazilet kazandırmaktadır.

İsrâ sûresinde ise âhiret kelimesi yedi yerde geçmektedir.[172] Bu âyetlerin birinde bir kimsenin niyeti bu dünyayı istemekse ve amelleri o doğrultuda ise, o zaman o kimseye istediğinin verileceği ifade edilmiştir. Allah (c.c.) konu ile alakalı olarak, *"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."* (el-İsrâ 17/18) Bir kimsenin akıbet açısından niyeti önemlidir. Eğer o kimse dünyayı istiyorsa ona dünya çarçabuk verilmektedir. Eğer niyeti gerçekten âhireti istemekse onun sevabı ona göre verilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Ameller niyetlere göredir."[173] Hadis-i şerifi gereği, yapılan amel niyete göre değerlendirilmektedir. Müslüman yaptığı amel ile Allah'a (c.c.) yaklaşmaya çalışır. Müşrik ise taptığı put ile Allah'a (c.c.) yaklaştığına, bir Hintli ise kendisini bazen yakarak bazen de öldürerek Allah'a (c.c.) yaklaştığına inanması, bu niyete bağlıdır.[174]

Müslümanın ahlâkı şöyle ifade edilmektedir. *"Kim de âhireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür."* (el-İsrâ 17/18-19) Âhireti istemeyip dünyayı isteyenlerin sonucunun cehennem olduğu bu âyette açıklanmıştır. Bu iki âyette dünya veya âhiret denilmemekte, dünyayı ya da âhireti isteyen denmektedir. Yapılan iş değil, o işle neyin hedeflendiği önemlidir.[175] Allah (c.c.) burada Müslümanın ahlâkının nasıl olması gerektiğini bildirmektedir. Makbul olan, Müslümana yakışanın âhireti istemek olduğu anlatılmaktadır. Tabi ki kendisine dünyadan bir pay verilirse elbette bu güzeldir. Takva sahibi mümin âhireti seçmelidir. Kim âhireti ve ondaki nimetleri ve sevinci isterse onun için çalışması gerekmektedir. Kişi âhiretin hakkını çalışarak vermelidir. Bu da

---

[171] Ebu Dâvud Süleyman el-Eş'as es- Sicistânî el-Ezdî, **Sünenü Ebî Dâvûd**, Dâru'l- Kitabi'l Arabiyye, Beyrut ts., "**Edeb**", 133.

[172] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres,** s. 22.

[173] Buhârî, "**İman**", 54; Ayrıcı Bk., Ebû Dâvûd, "**Talak**", 11; İbn Mâce, "**Zühd**", 26.

[174] Râzî, **age**, c. 20, s. 180.

[175] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 473.

İslâm'a girmek ve şeytanın peşinde gitmemekle olur. Kişi İslâm'a uygun güzel amelleri mümin olarak, Allah'ın (c.c.) vaadini, tehdidini ve haberlerini tasdik ederek işlerse İslâm'ın bütün emir ve nehiyleri yerine getirmiş olur. Bunların tamamında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyarsa, onların çalışmaları Allah (c.c.) katında takdire layık olur, kabul edilir ve ödüllendirilir[176]

İnsan nefsine uymamalı, kendine hâkim olup dünya hayatını İslâm'ın emrettiği doğrultuda düzenlemelidir. Bu şekilde yaparsa hem dünya onun için zararlı olmaktan çıkmakta, hem de bu geçici dünya malına köle olmaktan kurtulmuş olmaktadır.[177] Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde ebedi olan âhiret hayatıyla, geçici olan dünya hayatını şöyle kıyaslamaktadır: "Âhirete göre dünya, sizden birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. O kişi parmağının ne kadarcık bir su ile döndüğüne baksın."[178]

Müminin gayesi, ebedi olan âhiret hayatını kazanmak olmalıdır. İşte âhireti isteyen mümini üstün kıldığını Allah (c.c.) başka bir âyette şöyle ifade etmektedir: *"Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki âhiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür."* (el-İsrâ 17/21) Âhiret için çalışanların dereceleri öte dünyada daha yüksek olacaktır ve onlar dünyaya tapanlardan çok daha üstün bir konumda bulunacaklardır. Hak olan yüksek dereceyi ve büyük üstünlükleri isteyenler âhirete önem verenlerdir.[179] Başka bir ifadeyle bu âyeti Sâbûnî (ö. 1436/2015) şöyle yorumlamaktadır: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitaben bak! Ey Muhammed bu dünya hayatında sizleri rızıkta ve ahlâkta nasıl farklı yaptık. Birinizi zengin, diğerinizi fakir; birinizi şerefli, diğerinizi hakir yaptık."[180] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında bütün Müslümanlar uyarılmıştır.

Âhireti istemek ve âhireti kazanmak için Kur'an'ın ahlâk ilkelerinden ayrılmamamız gerekmektedir. Bu da güzel amel işlemek ile olur. Allah (c.c.): *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler. Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de elemli bir azap hazırlamışızdır."* (el-İsrâ 17/9-10) buyurmuştur. İyi olan her davranış bizi âhirete

---

[176] Bursevî, **age**, c. 5, s. 145; Said Havva, **el-Esâs fi't Tefsir**, Trc. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay., İstanbul 1990, c. 8, s. 165.

[177] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 298.

[178] Tirmizî, "**Zühd**", 15.

[179] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 299.

[180] Sâbûnî, **age**, c. 2, s. 155.

götürmektedir. İyi davranış ahlâkî olan güzel fiillerdir. Onlar ise Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir.

Allah (c.c.) hidâyete götüren Kur'an'ı dinleyen kâfirlerin, kulaklarına bir ağırlık verdiğini haber vermektedir.[181] Tebbet sûresi nazil olunca Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil elinde bir taşla Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öldürmeye gelmiş, onu orada görememiştir. Ve Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Biz, Kur'an okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü çekeriz."* (el-İsrâ 17/45) âyetini okumuştur.[182] İşte âhirete inanmayan müşrik kimsenin hali böyle anlatılmaktadır.

Allah (c.c.) kişinin kalbini İslâm'a ve Kur'an'a açmasını istemektedir.[183] Açmadığı takdirde buradaki körlük âhirette de devam edeceği ifade edilmektedir. Bu hususu Allah (c.c.): *"Bu dünyada kör olan kimse âhirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."* (el-İsrâ 17/72) âyetiyle dile getirilmiştir. Bu dünyada kimin kalbi bu nimetleri ve delilleri görüp müşahede etme konusunda kör olursa, âhiret hususunda da onun kalbi, âhiret hallerini tanıma hususunda haydi haydi kör olacaktır. Âhirette herkes Allah'ı (c.c.) mecburen tanıyacaktır. Buradaki bahsedilen körlük manevi körlüktür.

Bu dünya âhiretin tarlasıdır. Kişi burada ektiğini âhirette biçecektir. Diğer bir açıdan, âhiret inancı, insanın ölüm korkusunu yenmesine de yardımcı olduğu unutulmamalıdır. Bütün canlılar arasında öleceğini bilen tek canlı, şüphesiz ki insandır.[184] Bu dünyada hakikati görüp tanıyan ve bu sayede doğru imana ulaşan, iyi ve güzel işlerle ruhlarını zenginleştirenler, âhirette bunun karşılığını eksiksiz bulacaklardır. Onların amel defterleri sağ yanlarından verilecek ve asla haksızlığa uğratılmayacaktır.[185] Âhirete inanmanın ahlâksızlıkta bulunanlar üzerinde de caydırıcı bir etkisi vardır.[186] Ahlâklarını güzelleştirenler âhirette bunun karşılığını fazlasıyla bulacaklardır. Müslüman, ahlâkı gereği âhiret için bir hazırlık yapar ve ona göre yaşar. Âhirete iman kişiye erdemli, ahlâklı olmayı, hak-hukuka riâyet etmeyi,

---

[181] İsrâ, 17/46.

[182] Râzî, **age**, c. 20, s. 222; İbn Kesir, **age**, c. 9, s. 22; Mehmed Vehbi Efendi, **Hulâsatül Beyân fi Tefsir-il Kur'an**, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1968, c. 8, s. 2997.

[183] Zümer, 39/22.

[184] Enbiya Yıldırım, **Din Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed**, Rağbet Yay., İstanbul 2007, s. 171.

[185] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 506.

[186] Enbiya Yıldırım, **age**, s. 169.

başkalarına saygı göstermeyi öğretir. Hâsılı insana yaratılanı Yaratan'dan ötürü sevmeyi öğretir.[187]

Âhirete iman her şeyden evvel insana bir hedef bir yön verir. Âhiret inancına sahip kişi, dini ve dünyevi görevlerini eksiksiz ve tam bir şekilde yerine getirir. Bu inanç kişilerin ümitlerini tazeler, kaygılarını ve acılarını giderir. Âhirete iman insanda tam bir sorumluluk duygusunu geliştirir. Cennet ve cehennemin bu dünyada kazanılacağını öğretir. Âhirete inanan Müslümanlar huzurlu ve mutlu olurlar.

1.5. Kıyâmet Bilinci

İsrâ sûresi büyük kısmıyla Mekke'de nâzil olduğundan dolayı içerisinde kıyâmete yönelik olarak âyetler bulunmaktadır. Kur'an'da "Kıyâmet" kelimesi yetmiş âyette geçmektedir.[188] İsrâ sûresinde ise "kıyâmet günü" (yevmü'l kıyame) olarak dört yerde geçmektedir.[189] Kâfirlerin inkârlarına karşı tevhit, âhiret ve kıyâmet ile alakalı âyetler onlara adeta meydan okumaktadır. Ayrıca müminlerin âhiret inancını sağlamlaştırması açısından bu âyetlerden dersler çıkarması istenmiştir.

Kıyâmet bilinci insanın günahtan kaçmasına ve sevap işlemesine sebep olur. Allah (c.c.) *"Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyâmet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız."* (el-İsrâ 17/13) buyurmaktadır. Bu âyette insanların yapmış olduğu iyilik, güzel ahlâk, salih amel hatırlatılmaktadır. Burada "Tair" kelimesi üzerinde Râzî şu görüşü nakleder: "Araplar herhangi bir iş yapmak istediklerinde o şeyin onları hayra mı yoksa şerre mi götüreceğini anlamak için kuşların hallerine bakarlardı."[190] Bu, cahiliye Araplarında olan bir şeydi. Tair, kişinin kendisinin yapmış olduğu amellerdir. Diğer bir ifadeyle insandan sadır olan davranışlara "Tair"[191] denmiştir.

---

[187] Komisyon, **Hadislerle İslâm**, c. 1, s. 595.

[188] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres,** s. 581-582.

[189] İsrâ, 17/13, 58, 62, 97.

[190] Râzî, **age**, c. 20, s. 168.

[191] İbn Kesir, **age**, c. 8, s. 443.

Mümin olsun kafir olsun, erkek olsun kadın olsun, alim olsun ümmi olsun, halk olsun devlet başkanı olsun, hür olsun köle olsun,[192] insana gayb aleminden uçup gelecek olan hayır veya şer nasibi kendi üstüne iliştirilmiştir. Sorumluluğu kendi istek ve ameline bağlı kılınmış veya zararı kendi nefsine bağlanmıştır.[193] Kul işlediği amellerden yakasını kurtaramaz. İşte bu sayılanlar kıyâmet günü, amellerine ait kitabın açılmış olarak önüne konulacağı da bu açık tabirlerdendir.[194] Dünyada müminin bütün çabası Allah'ın (c.c.) huzuruna eli boş varmamak olmalıdır. Yine insandan çıkan eylemlerin, kuş gibi uçup gitmediğini, her insanın yaptığı işlerin yazılıp boynuna bağlandığını, kıyâmet gününde bunların, açık bir kitap olarak önüne konulacağını ve âhirette insanın, dünyada yapmış olduğu kötü her şeyi o kitapta bulacağını bildirilmektedir.[195] Yine tüm bunlar kişinin ahlâkî açıdan davranışlarını kontrol altına almasını sağlamaktadır. Başka açıdan Kur'an'ın icazı da müminleri ahlâkî yönden destekleyen bir unsurdur. Kur'an'ın indirilmesinden bugüne kadar değişmemesi ve taklit edilememesi müminin Kur'an'a olan güvenini daha da sağlamlaştırdığı görülmektedir.[196]

Yine aynı şekilde İsrâ sûresinde kıyametle ilgili bir önceki âyetin devamında Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır. *"Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter."* (el-İsrâ 17/14) Bu âyette insanın ameli ister çok olsun ister az olsun kendisi için saklanır. Sabah-akşam, gece-gündüz kendisi için yazılır.[197] İnsan kendisini hesaba çekilmeden hesaba çekmelidir. Sevaplardan başka hiçbir şeyin fayda vermeyeceği günde Allah'ın (c.c.) huzuruna makbul olmuş ibadetler ile çıkmak gerekmektedir. İsrâ sûresinin başka bir âyetinde ise; *"Her insan topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defteri sağından verilirse, onlar, en küçük bir haksızlığa uğramamış olarak amel defterlerini okuyacaklar."* (el-İsrâ 17/71) buyrulmuştur. Mümin amel defterini sağından almak için gayret etmelidir. Mümin güzel ahlâk sahibi olmalıdır. Bir hadisi şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kıyâmet gününde mümin kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey

---

[192] Bursevî, **age**, c. 5, s. 94.

[193] Yazır, **age**, c. 5, s. 130.

[194] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 295.

[195] Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, yy. 1988, c. 3, s. 1518.

[196] Ömer Aydın, **age**, c. 114.

[197] İbn Kesir, **age**, c. 8, s. 443.

bulunmaz."[198] buyurmaktadır. Bu hadiste, Allah'a (c.c.) karşı en güzel amelin, ibadetin güzel ahlâk olduğu belirtilmiştir.

Müminin kıyâmet gününe inancı tam olmalı ve ona göre hareket etmelidir. Allah'ın (c.c.) emirlerini ve nehiylerini kabul etmeyenlerin durumu ise ya helak olmak ya da azaba maruz kalmaktır. Allah'ın (c.c.) emirlerine uymayanların hali başka bir âyette; "*Ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk edecek veya en çetin bir şekilde azaplandıracağız. Bu, Kitap'ta (levh-i mahfuz'da) yazılıdır."* (el-İsrâ 17/58) dile getirilmiştir. Eğer inancımızın gereğini yerine getirmezsek Allah'ın (c.c.) emri eninde sonunda yerine gelecektir.

İnsan yaratılışı gereği imtihana tabidir. Bu imtihanda İblis de kendisine bir rol biçmiştir. Allah'tan (c.c.) kıyâmete kadar insanları kandırmak için mühlet istemiştir. Bu olay İsrâ sûresinde şöyle dile getirilmiştir: *"Dedi ki: "Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!"* (el-İsrâ 17/62) Şeytan insanoğlunu kandırmak için bütün yolları denediği görülmektedir. Bu vasıtaların birisi de aldatıcı vaatleridir.

Kur'an'da kıyâmetin mutlaka kopacağı bildirilmiştir.[199] Ancak onun saatini ve zamanını sadece Allah'ın (c.c.) kendisi bilmektedir.[200] Hz. Peygamber (s.a.v.) kıyâmetin kopacağını ve bunun bazı alametlerinin bulunduğunu hadislerinde anlatmıştır. Bu alametlerin neler olduğu hakkında kaynaklarda bazı bilgiler bulunmaktadır. Bunların başında ise; ahlâkî bozuluş, dini-sosyal hâdiseler[201] ile bazı olaylara ilişkin haberler yer almaktadır.[202] Bunlara ilaveten, ilmin azalması, cehaletin artması sayılmaktadır.[203] Kıyâmet alametlerinden olan gayri ahlâkî davranışlardan bazıları İsrâ sûresinde sayılmıştır. Bunlar: Allah'a (c.c.) ortak koşmak, ana-babaya iyi davranmamak, haksız yere cana kıymak, yetim malı yemek, israf etmek, cimrilik etmek, zina etmek, yine aynı şekilde ailenin yıkılmasına, toplumsal düzenin yok olmasına sebep olan davranışların artması da kıyâmetin alametlerinden sayılmaktadır.

---

[198] Ebû Dâvûd, "**Edeb**", 8.

[199] Hac, 22/7.

[200] A'râf, 7/187.

[201] Buhârî, "**İstiskâ**", 27.

[202] Ebû Dâvûd, "**Melâhim**", 12.

[203] Buhârî, "**İlim**", 21.

Müslüman istikamet üzere olmalıdır. Allah (c.c.) tarafından kıyâmet günü kurtulanların doğru yolda olanlar olduğu, İsrâ sûresindeki şu âyetle ifade edilmiştir: *"Allah (c.c.) kime hidâyet verirse, işte doğru yolu bulan odur; kimi de hidâyetten uzak tutarsa, artık onlara, Allah'tan (c.c.) başka dostlar bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız."* (el-İsrâ 17/97) Allah (c.c.) bu âyetlerle insanoğlunu âhiret inancı hususunda uyarmaktadır. Eğer kıyâmeti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederlerse onların elemli bir azapla cezalandıracağı haber verilmektedir.

İsrâ sûresinde başka bir âyeti kerimede Allah (c.c.): *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir."* (el-İsrâ 17/9) buyurmaktadır. Kur'an insanları doğru yola ileten bir rehberdir. İsrâ sûresinin yukarıda zikredilen 97. âyetinde hidâyetten söz edilirken tekil ifadeler kullanılmıştır. Bursevî (ö. 1137/1725): "Bu da hak yolun tek olduğuna ve bu yolu tutanların azlığına işaret etmektedir. Dalaletten söz edilirken ise, çoğul ifadeler kullanılmıştır. Bu da batıl yollarının ve bu yolu tutanların çokluğuna işaret etmektedir."[204] şeklinde yorum yaparak hak yolun tek olduğuna dikkat çekmiştir.

Kur'an ahlâkı ile ahlâklanan müminin kıyâmet gününde terazinin kefesini dolduracağını Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kıyâmet gününde mümin kulun terazisinde güzel ahlâktan daha ağır gelen bir şey bulunmaz. Allah (c.c.) çirkin hareketler yapan, çirkin sözler söyleyen kimseden nefret eder."[205] hadisi ile kıyâmet günü güzel ahlâkın değerli olduğunu haber vermektedir.

Yine Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "Kıyâmet ne zaman kopacak Ya Rasülallah? diye soran kişiye Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kıyâmet için ne hazırladın?"[206] karşılığını verir. Önemli olan kıyâmet için yapılan hazırlıktır. Müslüman her an kıyâmetin kopacağını aklından çıkarmamalı ve kendi ölümünün de bir kıyâmet olduğunu düşünmeli ve buna göre hayatını İslâm ahlâkı üzere bina etmelidir. Kıyamet bilinci kişinin güzel ahlâka sahip olmasını sağlar.

Bizim kıyâmete her zaman hazırlıklı olmamız gerekmektedir. Yaşantımıza çekidüzen vermemiz, yarın kıyâmet kopacakmış gibi davranmamız gerekmektedir. Müslüman Rabbinin emirlerini yerine getirir, yasaklarından kaçarsa, kıyâmete dair de bir endişesi kalmaz.

---

[204] Bursevî, **age**, c. 5, s. 205.

[205] Tirmizî, "**Birr**", 62.

[206] Tirmizî, "**Zühd**", 50.

Bu bölümde İslâm akidesinin ana unsuru olan inanç ahlâkı üzerinde durmaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde ise tevbe, tevâzu ve kibir, şükür ve hamd vb. konuları da kapsayan bireysel ahlâka değinmeye çalışacağız.

2. Bireysel Ahlâk

Ahlâk denince hep toplum akla gelmektedir. Lakin toplumu oluşturan bireydir. İşlevleri açısından ahlâk, toplumla, toplumsal hayatla ilgili olsa da kazanılması itibarıyla doğrudan bireyi ilgilendirmektedir. Bireysel (ferdi) ahlâk, kişiyi mutluluğa götüren, onun mükemmel bir varlık olmasını, doğru yolda ilerlemesini sağlayan bir ahlâktır. Bireysel ahlâk da toplumda güzel ahlâkın yerleşmesini temin eden bir unsurdur. Bireysel (ferdi) ahlâk, kişinin kendini düzelttiği gibi toplumun da düzelmesine vesile olan bir ahlâktır.

Bireyi tanımak için öncelikle İsrâ sûresindeki şâkile (fıtrat) kelimesinin üstünde biraz durmamız gerekmektedir. *"De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir."* (el-İsrâ 17/82)

Şâkile, "ş-k-l" kelimesinden türemiştir. Sözlükte ise; "benzer, misil, uygun olma" anlamlarına gelmektedir.[207] Şâkile kelimesine tabiat, mizaç, adalet, din, huy, niyet, adet, seciye yaratılış ve karakter[208] manaları verilmiştir. Bunlar insanın doğuşundan gelen ahlâkî özellikleridir. Akseki, ahlâkî fıtriye (yaratılış ahlâkı) hakkında: "Hilkat-i beşeriyyede filasıl merkûz ve meknûz olan hasais ve kuvâ demektir."[209] tarifinde bulunmuştur. Yani insanın yaratılışında bulunan değişmeyen gizli özelliklere yaratılış ahlâkı denir. Bayraklı şâkile kelimesini, doğuştan gelen bir huy, bir ahlâk, bir tabiat olarak yorumlamıştır. Sonradan kazanılanın olmayacağını, insanın mayası, yaratılışı neyse Kur'an onu öyle etkileyeceğini söylemiştir.[210] Bu yorumdan hareketle hidayet kaynağı olan Kur'an'ın kişinin ahlâkına etki etmeyeceği sonucu çıkmaktadır. Halbuki *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir."* (el-İsrâ 17/9) buyurmaktadır.

---

[207] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 11, s. 357; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, Trc., Ömer Aydın, İşaret Yay., İstanbul 2010, s. 167.

[208] Taberî, **age,** c. 15, s. 66; İbn Kesir, **age,** c. 9, s. 71; Yazır, **age,** c. 5, s. 148, Mevdûdî, **age,** c. 3, s.132; Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 516.

[209] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s.28.

[210] Bayraktar Bayraklı, **age,** s. 16.

Herkes, kendi nefis kalıbının, ruhunun tarzına göre amel eder. Eğer nefsi aydınlanmış ve temizlenmiş, hayırlı ve yüce bir nefis ise, ondan, faziletli ve kıymetli ameller ortaya çıkar. Yok eğer nefsi, bulanık, kötü, sapıtmış ve kararmış ise, ondan da kötü ve değersiz fiiller ortaya çıkar.[211] İşte bu yüzden Allah (c.c.), insana bir tabiat, huy vermiş, diğer taraftan onu eğitmek için din göndermiş ve peygamber görevlendirmiştir.[212] Müminin şâkilesi düzgün olmalıdır. Yaratılışı hakka uygun olan kimseler Allah'ın (c.c.) rızasına nail olurlar.[213] Diğer bir ifadeyle şâkile, Allah'ın (c.c.) rızasına uygun bir çizgide, ahlâklı insanların tuttuğu yol demektir.[214] Dahası İslâm ahlâkıyla ahlaklanmak demektir.

İslâm'dan önce kalbi ve aklı iflas etmiş müşrikler, inandıkları cahiliye âdetlerine ve mizaçlarına göre hareket etmekteydiler. Akıllarını çalıştırmayan yoldan çıkmış bu kimseleri hidayet ve sapıklık hususunda mizaçlarına uygun olanı, kendi inanç ve adetlerine göre doğru gördükleri şekilde yapmaktaydılar.[215] Şüphesiz müminin de kâfirin de neler yapacağını en iyi bilen Allah'tır. Ebu Bekir es-Sıddık (r.a.) der ki: "Kur'an-ı Kerim'i başından sonuna kadar okudum. Şanı Yüce Allah'ın: "De ki: Herkes tabiatına göre hareket eder" buyruğundan daha çok ümit verici ve güzel bir buyruk görmedim."[216] demiştir.

İsrâ sûresi 82. âyeti Taberî şu şekilde yorumlamıştır: "Herkes kendi dinine, niyetine, mizacına tabiatına ve tuttuğu yola göre amel eder. Kimin yolunun daha doğru olduğunu ise Rabbin daha iyi bilir."[217]

Buna göre âyet önemli bir psikolojik gerçeğe işaret etmektedir. İnsanın yapmış olduğu eylemlerin aslında onun psikolojik eğilimlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu eğilimlerin oluşmasında kişinin yaratılıştan sahip olduğu karakter yapısının yanında geniş anlamıyla sosyal çevrenin ve eğitim-öğretiminde tesiri vardır. Dinî inançlar, ahlâkî fazilet veya reziletler de psikolojik eğilimlerin oluşması ve gelişmesinde iyi veya kötü yönde tesir eder. Din, her branştan, her meslek grubundan ve her kişilik özelliğindeki insanı kuşatır

---

[211] Râzî, **age,** c. 21, s. 37.

[212] Bayraktar Bayraklı, **age,** s. 16-17.

[213] Yazır, **age,** c. 5, s. 148-149.

[214] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 516.

[215] Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 167.

[216] **Age,** c. 8, s. 167.

[217] Taberî, **age,** c. 15, s. 65-66.

mahiyettedir.[218] Bu durumda doğru yol, Allah'ın (c.c.) rızasına uygun bir doğrultuda oluşmuş insanların tuttuğu yoldur. Sonuçta kullarının durumunu, kimin iyi yolda, kimin kötü yolda olduğunu en iyi Allah (c.c.) bilir. Onun için insanın temel gayesi Allah'ın (c.c.) rızası doğrultusunda yaşamak, Kur'an'da bize sırat-ı müstakim olarak tanımladığı doğru yoldan gitmektir.[219]

Ahlâk gelişimini etkileyebileceğini bildiğimiz en önemli unsurlardan biri de şüphesiz ki bireyselliğimizi oluşturan kişiliktir. Bu kişilik, karakter olarak ortaya çıkmakta ve bizi diğer insanlardan bireysel olarak ayırmaktadır. Kişiler aynı ortamlarda yaşasa da ahlâkî açıdan gelişirken, kişilerin ahlâkı davranış ve tavırlar bakımından farklı olduğu görülecektir.

İsrâ sûresinde insanın karakterlerine örnek verecek olursak: doğruluk-dürüstlük sahibi, aklını kullanan, müsrif, cimri, aceleci, nankör, şükreden, tevâzulu, kibirli, anne babaya iyi davranan, güzel söz söyleyen, yetim malı yemeyen, Kur'an okuyan, akrabaya yardım eden, zandan kaçınan, cana kıymayan, zalim vb. özellikleri sayabiliriz.

2.1. Tevâzu ve Kibir

Genel anlamda Kur'an'da ve özel olarak da İsrâ sûresinde değinilen ahlâkî olgulardan biri de tevâzu ve onun karşısında bulunan kibirdir. Bu kâidelere uyanlar şüphesiz ki, kurtuluşa erecek,[220] uymayanlar ise zerre miktarı da olsa hatalarının cezasını çekecektir.[221] Şimdi hem fert hem de toplum sağlığı açısından önem arz eden iki önemli konuya değineceğiz. Birisi ahlâkî erdem olan tevâzu; diğer ise gayri ahlâkî bir davranış olan kibirdir.

2.1.1. Tevâzu

Sözlükte "Kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek, indirmek,"[222] anlamındaki "v-z-a" kökünden türeyen tevâzu kelimesi, "kendini hor ve hakir görmek, son

[218] Kerim Aydın, **agt**, s. 73.

[219] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 516.

[220] Bakara, 2/189.

[221] Zilzâl, 99/8.

[222] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 681; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 8, s. 397.

derece itaatkâr ve uyumlu olmak"[223] anlamlarına gelmektedir. Tevâzu, kibrin karşıtıdır. "Kişinin kendini, başkalarını aşağılayıcı duygu ve fiillerden arındırmasıdır."[224] Tevâzu, Allah'a karşı alçakgönüllülük göstermek, hakikati söyleyen kimsenin söylediğini kabul etmektir.[225] Yüce Allah (c.c.) insanların mutevâzi olması gerektiği hakkında İsrâ sûresinde şöyle buyurmuştur. *"Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin."* (el-İsrâ 17/37)

Tevâzu kendisinde birçok iyiliği ve güzelliği toplayan ahlâkî bir fazilettir. Tevâzu hem Allah (c.c.) katında hem de insanlar nezdinde kişinin derecesini yükseltir. Kişinin kalbindeki manevi hastalıkları iyi eder, insana mutluluk ve huzur verir. Kin, haset ve nefreti yok eder. Yeni dostlukların tesisine vesile olur. Toplumsal olarak insanlar arasındaki muhabbeti artırır ve daha güzel bir toplumun inşasını temin eder. Allah (c.c.) *"Rahmân'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevâzu ile yürürler."* (el-Furkan 25/63) buyurmaktadır. Müminler, yürürken normal bir şekilde kibirlenmeden, sakin, övünerek ve gösteriş yaparak değil; yüksekten iner gibi önüne eğilerek yürürler. Yani bu yürüyüş kibirden uzak, ölü gibi olmayan vakur ve sükûnet içerisinde yürümektir.[226]

Mütevâzi insan kendini ve nereden geldiğini bilen kimsedir. İsrâ sûresindeki âyetin devamında Allah (c.c.) *"Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin."* (el-İsrâ 17/37) buyurmaktadır. Bir yönüyle bu âyet, kibirli Mekkeli müşriklere hitap etmektedir.

Tevâzu iki çeşittir: Birincisi beğenilen tevâzudur. Bu, Allah (c.c.) içindir. İkincisi ise, yerilen tevâzu, kişinin dünyalık bir şey için tevâzu göstermesidir.[227] Tevâzu bir peygamber sıfatıdır. O yüzden değerli bir ahlâkî ilkedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en üstünü olmasına rağmen elbisesini diker, ayakkabısını onarır, ev işlerinde eşlerine yardım eder,[228] çocuklar ile oynar,[229] insanların arasında insanlardan bir insan gibi görünür, onlar ile sohbet eder,

---

[223] Ebû Usâme Selim b. İd el-Hilâlî, **Tevâzu**, Trc. Hadis Yay., Hadis Yay., Bursa 2012, s. 7.

[224] Mustafa Çağrıcı, "**Tevâzu**", DİA, TDV Yay., Ankara 2011, c. 40, s. 583.

[225] Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, **er-Risâle**, Dâru Şu'be, Kahire 1409/1989, s. 267.

[226] Seyyid Kutub, **age,** c. 10, s. 562.

[227] Hilâlî, **age,** s. 9.

[228] Buhârî, "**Ezân**", 44.

[229] Buhârî, "**Fedâil**", 22.

yabancı insanlar, arkadaşları arasında onu ancak sorarak öğrenirdi.[230] Onun bu mütevâzi hali karşısındaki insanlar etkilemiş ve Müslüman olmuştur.[231] İşte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkı bu idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların en mütevâzi olanıydı. Bir hadiste: "Allah bana birbirinize karşı mütevâzi olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını vahyetti."[232] buyurarak mütevâzi olunması gerektiğini vurgulamıştır. Başka bir hadis-i şerifte ise: "Sadaka malı eksiltmez, kul affederse Allah mutlaka onun şerefini arttırır, biri Allah için tevâzu gösterirse Allah da onu yüceltir."[233] buyurarak, tevâzu göstererek alçalanı Allah'ın (c.c.) yücelteceğini bildirmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.v.) aşırı tevâzu göstererek müminin kendini küçük düşürmesini de uygun görmemiştir.[234]

Tevâzu insanın kendi kişiliğine ve karakterine değer katar. Tevâzu toplumdaki kötü sonuçların önüne geçip, düşmanlık, kin, nefret vb. toplumu fitneye sürükleyen kötü duyguları da önler.[235] Tevâzu sahibi kimse kendisine bir kötülük yapıldığı zaman ona karsı iyilikle mukabelede bulunur. Tevâzulu mümin kendisine yapılan kötülüğü affedicidir, tevâzulu kimse başına bir musibet geldiği vakit sabrederek, *"Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler."* (el-Bakara 2/156) teslimiyet içerisinde olur. Tevâzulu mümin, güzel ahlâk sahibi ve faziletli kimsede olması gereken bütün güzellikleri kendisinde bulunduran kişi demektir.

Tevâzu kavramını İsrâ sûresi çerçevesinde inceledikten sonra şimdi tevâzunun zıddı olan ve büyük günah sayılan kibir konusu üzerinde duracağız.

2.1.2. Kibir

Kibir, tevâzunun zıt anlamlısıdır. Sözlükte, "Büyüklük, küçümsemek, tepeden bakmak, kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda

---

[230] İbn Mâce, "**İkâme**", 194.

[231] Hızır Yağcı, "Hz. Peygamberin İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 5/1(2017), s. 5.

[232] İbn Mâce, "**Zühd**", 16.

[233] Müslim, "**Birr**", 69.

[234] İbn Mâce, "**Fiten**", 21.

[235] Mustafa Çağrıcı, "**agmd**", DİA**,** c. 40, s. 582.

bulunma" anlamına gelmektedir.[236] Kibir insanın kendisini olduğundan yüksek görmesidir."[237] Kibir, "Ucb, fahr, tahkir ve tecebbür gibi kelimeler ile aynı anlama gelmekle birlikte kendini beğenme anlamına gelen ucb kelimesi kibirle birlikte gayri ahlâkî kavramlar arasında sayılmıştır."[238]

Kibre sebep olacak birçok neden vardır. Bunlardan bazılarını sayacak olursak; ilim, ibadet, nesep, güzellik, görünüş, zenginlik, kudret, makam vb. gibi amillerdir.[239] Kur'an'da kibirli kimselerin en başta şeytan zikredilmiştir. Daha sonra Firavun gibi inanmakta inat eden kâfirler gelmektedir.

Kibirli olan şeytan, insanları kendi yoluna gurur ile çağırmaktadır: *"Onlardan gücünün yettiği kimseleri dâvetinle şaşırt; süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaatlerde bulun. Şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vaat etmez."* (el-İsrâ 17/64) Kibri nedeniyle Allah'ı inkâr eden kimseler tevhit, nübüvvet gibi konularda inkâr etmede inat ederler. Allah (c.c.) şeytanı kibri nedeniyle inat edenlere örnek olarak göstermektedir. *"Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım. Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir."* (el-A'râf 7/146) Bu âyette kibir-inkâr ilişkisine dikkat çekilerek Mekkeli müşriklere bir mesaj verilerek inkarcıların iblisle aynı özellikte olduğuna dikkat çekilmiştir.[240]

Izutsu (ö.1413/1993), kibri küfrün çeşitlerinden saymıştır. Dini anlamda kâfir, insanları küçümseyen ve kendisiyle övünen kimsedir.[241] En kibirli olanlar bunlardır. Çünkü kibir, gerçek olanı inkâr etmek ve insanları küçük görmektir. Cehennem büyüklük taslayanların

---

[236] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 543-546; Cevherî, **es-Sıhah**, s. 801; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 5, s. 125-131; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 256-257.

[237] Sühreverdî, **age,** s. 302.

[238] Mustafa Çağrıcı, "**Kibir**", DİA, TDV Yay., Ankara 2012, c. 25, s. 562.

[239] Mehmet Soysaldı, **Kur'an'a Göre Allah Kimleri Sever, Kimleri Sevmez**, Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 114-119.

[240] Kadir Polater, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 18/1 (2013), s. 78.

[241] Toshihiko Izutsu, **age,** s. 229.

yeridir.[242] Kibir, şirkin dostu ve yoldaşıdır. Kibir kötü sona sebebiyet veren bir davranıştır.[243] Allah (c.c) kibirlileri sevmemektedir.[244]

Allah (c.c.): *"Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametinle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin."* (el-İsrâ 17/37) buyurmuştur. Bu âyet tevâzulu olmayı emrederken, diğer yandan kibirli olmayı yasaklamıştır. Başka bir âyette ise Allah (c.c.); *"Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez."* (Lokman 31/18) buyurarak, kibir sahiplerini kesinlikle sevmeyeceğini bildirmiştir

Kibirlenmek, toplumun da dengesini bozan bir davranıştır.[245] İsrâ sûresi 37. âyet insana, kendisinin aciz ve her taraftan kuşatılmış bir kul olduğunu, bu şekilde her taraftan kuşatılmış bir varlığın ise sade, zayıf ve aciz bir varlık olabileceğini hatırlatmakta ve böyle bir varlığın büyüklenmeye hakkı olmadığını bildirmektedir.[246]

İslâm ahlâk geleneğinde kibirlilik şeytan ahlâkı olurken; tevâzu bir peygamber ahlâkı olarak çok değerlidir.[247] Yürürken kibirli olanı Allah'ın (c.c.) gazap etmiş bir şekilde karşılayacağını Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadisinde haber vermiştir: "Allah Teâlâ, böbürlenerek elbisesini yerde sürüyen kimsenin kıyamet günü yüzüne bakmaz."[248]

Alimler, ders vermek amacıyla bidat sahipleri ve zenginlere karşı da kibirli olmanın gerektiğini, yine savaşta düşmanla savaşırken veya münazara ederken onlara karşı kibirli görünmenin de caiz olduğunu söylemişlerdir.[249] Lakin insanlara Allah'ın (c.c.) razı gelmeyeceği şekilde riya yapmak, küçük görmek ve kendini büyük görmek ise caiz değildir.

Kibrin maddi ve manevi birçok zararları mevcuttur. Kibir, kişinin içindeki haset duygusunu artırır. İntikam, öfke, hiddet gibi kötü hasletlerin ortaya çıkmasına neden olur. Nifak, ikiyüzlülük, dargınlık, riya, su-i zan ve başkalarının başına gelen belaya sevinmek gibi

---

[242] Mümin, 40/76.

[243] Mümin, 40/35.

[244] Nahl, 16/23.

[245] Semerkandî, **age,** c. 4, s. 28.

[246] Celil Kiraz, **age,** s. 319.

[247] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 482; Bayraktar Bayraklı, **age,** s. 262.

[248] Buhârî, "**Libâs**", 1, 2, 5.

[249] Mehmet Soysaldı, **age,** s. 113.

ahlâksız davranışları ortaya çıkarır.[250] Gurur ve kibir salih ve Allah'tan korkan bir Müslümanda bulunmaması gereken, Müslümana yakışmayan en kötü huylardan biridir. Kibrin olduğu ve yeşerdiği yerde kulluktan eser kalmaz.[251]

Hadislerde, kibirli kimsenin zalim olduğu[252] kibirli kimsenin cennete giremeyeceği,[253] Allah'ın kıyamet günü yüzlerine bakmayacağı,[254] onlar ile konuşmayacağı,[255] onun cehenneme gireceği[256] haber verilmiştir.

İnsan her zaman kendini kontrol etmesini bilmeli, duygularına yenik düşmemelidir. Eğer kendini kontrol edemeyip, duygularına yenik düşerse onu yaratılışı itibariyle içinde bulunan beğenme duygusu olan kibir gün yüzene çıkar. O zaman kendini bütün insanlardan üstün görmeye başlar. Allah (c.c.) insanı İsrâ sûresinde ihtar etmekte ve insana, kibrin karşılığında tevâzuyu kuşanmasını istemektedir. İsrâ sûresindeki *"İnsana nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirip yan çizer; ona bir de zarar ziyan dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer."* (el-İsrâ 17/83) bu ifade, insanın kibirlenme ve kendini büyük görmesinden kinayedir. İnsan Allah'ın nimetlerine erer, bolluk ve selamete erişince kibirlenip ibadetten yüz çevirir. Başına bir sıkıntı gelirde darlığa düşerse, umudunu yitirir. Bolluk ve geniş zamanlarında kibirli; darlık ve sıkıntılı zamanlarında umutsuz olur.[257] Dolayısıyla uzaklaşmak ve yüz çevirmek kibirli insanların davranışıdır.[258] Mümin kibrin her türlüsünden uzak durmalı ve Allah'ın (c.c.) razı geleceği davranışları sergilemelidir.

---

[250] **Age,** s. 119-122.

[251] **Age,** s. 125.

[252] Tirmizi, "**Birr**", 61.

[253] Müslim, "**İman**", 147.

[254] Müslim, "**Libâs**", 48.

[255] Müslim, "**İman**", 172.

[256] Buhari, "**Edep**", 61.

[257] Süleyman Ateş, **age,** c. 3, s. 1550.

[258] Bursevî, **age,** c. 5, s. 195.

2.2. Şükür ve Hamd

Şükür, "yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek"[259] anlamlarına gelmektedir. Cürcânî (ö. 816/1413) şükrü, "Gerek dil gerek beden ve gerekse kalp ile olsun, nimete karşılık olan iyiliktir. Yani ihsan edeni ihsanını zikretmekle övmektir."[260] şeklinde tarif etmiştir. Üç tür şükür vardır: Kalp ile nimeti vereni aklında tutma, dil ile nimeti vereni övme, diğer azalar ile nimeti verene layık olacak şekilde şükretmedir.[261] Şükür, Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette geçmektedir. ""*Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracağım*." (İbrahim 14/7) İsrâ sûresinde Hz. Nuh'un (a.s.) şükreden bir kul olduğu *"Şunu bilin ki Nuh, çok şükreden bir kul idi."* (el-İsrâ 17/3) âyetinde hatırlatılmaktadır. Şükür bir şeyden memnun kalmayı, yapılan iyiliklerin kıymetini bilmeyi öğretir. Hz. Nuh (a.s.) yemesinde, içmesinde, giymesinde ve defi hacet yapmasında dahi Allah'a (c.c.) çok hamdetmesi ve şükretmesinden dolayı[262] Allah (c.c.) onu şükreden bir kul olarak tanıtmaktadır. Kur'an Hz. İbrahim'in[263] (a.s.), Hz. Davud'un (a.s.), Hz. Süleyman'ın (a.s.) hamd ve şükürlerinden de bahsetmektedir.[264]

Hamdin, şükürle aynı anlama geldiği söylense de birbirinden ince bir farkla ayrılmaktadır. Hamd: "Bir kimsenin kendisine iyilik yapılsın ya da yapılmasın iyilik sahibinin lütufkârlığını övmesidir. Dolasıyla hamd şükürden daha kapsamlıdır."[265] Konuyla alakalı İsrâ sûresinde Allah (c.c.): *"Çocuk edinmeyen, hakimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim" de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"* (el-İsrâ 17/111) buyurmuştur. Allah (c.c.) kendisine tekbir getirerek hamdedilmesini istemektedir. "İzzet âyeti"[266] denilen bu âyeti Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabına, çocuklara

---

[259] Cevherî, **es-Sıhah**, s. 702; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 4, s. 423.

[260] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 109.

[261] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 350.

[262] Taberî, **age,** c. 14, s. 452; İbn Kesir, **age,** c. 8, s. 436; Râzî, **age,** c. 20, s. 155.

[263] Nahl, 16/121.

[264] Neml, 27/15,19.

[265] Bekir Topaloğlu, "**Hamd**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 15, s. 442

[266] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi'li-Aḥkâmi'l-Kur'an,** Müessesetü Risâle, Beyrut 1427/2006, c. 13, s. 195; Bursevî, **age,** c. 5, s. 214; Yazır, **age,** c. 5, s. 162; Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 210.

düzgün konuşmaya başlayınca öğretmelerini istemesi[267] de onların küçük yaşlarda tesbih ve tekbir getirme alışkanlığını kazanmalarını arzu etmesindendir.

Yine Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ayaklarının şişinceye kadar ibadet etmeye iten sebep Allah'a (c.c.) şükretme duygusuydu. Hz. Aişe (r.a.) anlatıyor: "Peygamberimiz geceleri ayakları şişinceye kadar ibadet ederdi. Ben kendisine, 'Ey Allah'ın Resûlü, geçmişte işlenmiş ve gelecekte işlenmesi muhtemel bulunan günahlarını Allah (c.c.) bağışladığı halde, niçin bu kadar yoruluyorsunuz?' dedim. Peygamberimiz (s.a.v.): 'Ya Aişe, Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı?' buyurdu." Hz. Peygamber (s.a.v.) bu cevabında ibadetle şükrün ayrılmaz bir bütün olduğuna işaret etmiştir. Bir yandan ibadet bir yandan ahlâksızlık boy göstermişse orda şükür yok demektir. Diğer ibadetler içinde aynı husus geçerlidir. Mümin şükrünü hem dille hem mal ile hem de beden ile yapmalıdır.

Allah'a (c.c.) şükrettiğimiz gibi bize faydası dokunan diğer insanlara karşı da teşekkür etmemiz ahlâkî bir vazifedir. Şükrün kelime manasında memnunluk anlamı vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde: "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez."[268] buyurmuştur. Şükür, nimeti vereni tanımaktır. Eğer nimet veren tanınmaz ise bu, küfran-ı nimet olmaktadır. Küfran-ı nimet, Allah'ın (c.c.) vermiş olduğu sayısız nimetlere nankörlüktür. Nankörlüğün Allah'a (c.c.) yönelik boyutu olduğu gibi insanlara yönelik boyutu da vardır. Allah'a (c.c.) şükretmeyen Allah'a karşı, insanlara şükretmeyen insanlara karşı nankördür. Şükürsüzlük bir kabalık; şükür ise bir nezakettir.

Şükrün bazı kuralı vardır. Bunlar: Şükredilene boyun eğmek, yalvarmak, onu sevmek, nimetini ikrar ve itiraf etmek, nimeti vereni övmek, nimeti verenin hoşlanacağı, razı olacağı yerlerde harcama yapmak ve kullanmaktır.[269] Yine İnsanın şükretmesi ve hamdetmesi için o kadar çok neden vardır ki, aldığı nefesten verdiği nefese kadar kendisine verilen sayısız nimetler için insanın şükür ve hamdetmesi gerekmektedir. Kuşeyrî (ö. 465/1072) şükrü üç kısma ayırır: "Dil ile şükür, acziyet ve tevâzu içerisinde nimeti ikrar ve itiraf etmektir. Beden ile şükür, uzuvlar ile hizmettir. Kalp ile şükür, saygı içerisinde bir köşeye çekilip tefekkür etmektir."[270]

---

[267] Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî**, el-Musannef**, Thk., Muhammed Avvame, Dâru Kıble, Cidde 1427/2006, c. 3, s. 204, (3517).

[268] Tirmizî, "**Birr**", 35.

[269] İsmail Karagöz, **Kur'an'da Dört Kavram**, Kar Yay., Ankara 2015, s. 115-116.

[270] Kuşeyrî, **age,** s. 311.

İnsanı yaratan, kendisine her türlü nimeti veren Allah'a (c.c.) şükretmesi gerekmektedir. İnsanın sadece kendisi değil, bütün meleklerin, göklerden ve yerde bulunan bütün canlı cansız varlıkların Allah'a(c.c.) karşı şükranda bulunduğunu unutmaması gerekir. Allah (c.c.) Kur'an'da şükreden ve hamd eden kullarını mükâfatlandıracağını haber vermektedir.[271] Şükür insana bazı ahlâkî güzellikler katmaktadır. İnsan, kendisine verilen nimetleri hatırlayarak nimetlere şükreder.[272] Şükür yapıldığı zaman ise nimet bereketlenir. Bu husus Kur'an'da, *"Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracağım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! diye bildirmişti."* (İbrahim 14/7) âyetiyle hatırlatılmıştır. Şükür Allah'ın (c.c.) hoşnutluğuna vesile olur.[273] Şükür insanı takvaya ulaştırır.[274]

Şükür, insanların hem dünya hem de ahiret mutluluğuna vesile olur. Ferdin ve toplumun huzurun tesisine yardımcı olur. Şükreden insanın davranışlarıyla örnek bir kişilik kazanacağı, toplum içerisinde sevileceği hem kendisine hem de çevresine faydalı olacağı anlaşılmaktadır.[275]

Şimdi konumuzun akışı içerisinde şükür kelimesinin zıt anlamlısı olan İslâm inanç ve ahlâkıyla bağdaşmayan nankörlük kavramına değinmeye çalışacağız.

2.3. Nankörlük

İnsanın kendisine nimet verene minnettarlık duyması şükür; nankörlük etmesi ise küfürdür. Diğer taraftan inkâr ise, imanın zıddı olan bir kavramdır. Küfür, "bir şeyi örtmek, nimeti inkâr etmek"[276] anlamlarına gelmektedir.

İsrâ sûresindeki âyetlerde nankörlük ve inkârcılıkta inat edenlerin halleri anlatılmaktadır. İlk olarak, nimetleri israf edenlerin durumu, şeytanın nankörlüğüne benzetilmiştir. *"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine*

---

[271] Âl-i İmrân, 3/144.

[272] Mâide, 5/7.

[273] Zümer, 39/7.

[274] Al-i İmrân, 3/123.

[275] Mustafa Boran, **Kur'an-ı Kerim'de Şükür Kavramı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995, s. 80.

[276] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 559; Cevherî, **es-Sıhah**, s. 807; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 5, s. 142.

saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdırlar. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür." (el-İsrâ 17/26-27) Allah (c.c.) kendilerine rızık, sağlık, mal veya makam verip de o nimetleri, Allah'ın rızasına uygun olmayan yerlerde harcayan her kişi Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmiş olur.[277] Allah (c.c.) nimetlerini insanlara, mahlûkata, ibadetlere ve helâl yerlere harcamaları için vermiştir.

Yine insanın sıkıntıdan kurtulunca Allah'a (c.c.) karşı nankörlüğü hakkında: *"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında, (yine eski halinize) dönersiniz. İnsanoğlu çok nankördür."* (el-İsrâ 17/67) buyurmuştur. Bu âyette insanın karakteri olan nankörlük hatırlatılmıştır. İnsan, başına bir musibet geldiğinde hemen Allah'a dua eder. Başı sıkıntıdan kurtulduğunda ise hemen nimeti unutur. Bu yüzden insan nankördür. Allah'tan başkasına yalvardığından dolayı insan inkâr etmiş olur. İnsanın nankörlüğü ise karakteri ve tabiatı itibari ile nimetleri unutması ve onları inkâr etmesi şeklindedir.[278]

Kehf sûresinde kendilerine nimet verilen iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birinin nankörlüğü hakkında: *"Bu adamın başka geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm." (Böyle gurur ve kibirle) kendisine zulmederek bağına girdi. Şöyle dedi: "Bunun, hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum." Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: "Sen, dedi, seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'ı inkâr mı ettin?"* (el-Kehf 18/32-37) misal verilmektedir. Kendisine verilen bunca nimetin Allah tarafından verildiğini inkâr etmiştir. Onun bu nankörlüğü ve kibri helak olmasına sebep olmuştur.

İnsanın bütün delillere rağmen inkârda direnmesini hakkında Allah (c.c.): "*Muhakkak ki biz, bu Kur'an'da insanlara her türlü misali çeşitli şekillerde anlattık. Yine de insanların çoğu inkârcılıktan başkasını kabullenmediler."* (el-İsrâ 17/89) âyetiyle ifade etmiştir. Bu âyet, iman ve küfrün ahlâkî boyutuna dikkat çekmiştir. Küfür hem Allah'a karşı hem de insani ilişkilerde ahlâksızlığın kaynağıdır.[279] Allah (c.c.), inkârcılıkta inat edenlerin varacağı yerin

---

[277] Râzî, **age,** c. 20, s. 195.

[278] Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 133.

[279] Bayraktar Bayraklı, **age,** s.123.

cehennem olacağını düşünmeyen zalimlerin inkârda inattan başkasını seçmediğini İsrâ sûresinde haber vermektedir.[280]

Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlere şükretmeyen hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez; insanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetini her zaman anmak şükür, bunu terk etmek ise nankörlüktür; toplulukta rahmet, tefrikada âfet vardır."[281] buyurarak, nimetin her türlüsüne şükretmenin gerektiğine, nankörlükten uzak durmak gerektiğine dikkat çekmiştir.

İman bir bütündür. İman, iman edilecek hususların tamamına inanmaktır. Birisine bile inanmamak kişiyi küfre sokar. Böyle bir davranış iman ahlâkına ters düşmektedir.

Kur'an'da nankörlüğün yol açtığı sonuçlar: Elde olan nimetin çoğalmaması ve kaybolmasıdır. Kendisine mal, mülk ve makam verilen Karun'un durumu buna örnektir.[282] Nankörlük eden yolunu şaşırır.[283] Verilen nimetlere nankörlük eden açlık ve korkuyla imtihan olur.[284] Bunca nimete karşı nankörlük yapılması azaba sebep olmaktadır.[285] İnsanda şükür duygusu mevcut olmasına rağmen nankörlük daha ağır basmaktadır. Kur'an insanın nankörlükten kurtulmasını şâkir bir kul olmasını istemektedir.[286]

İnsana verilen her nimet bir imtihan vesilesi olmaktadır. Allah'a (c.c.) verdiği nimetten dolayı şükretmek, nimeti bereketlendirip arttırmaktadır. Verilen nimetlere karşı şükretmemek, nimeti verene karşı nankörlük etmektir. Müslüman kendisine nimet verene karşı her zaman şükretmelidir. Ona karşı küfrân-ı nimet içerisinde olmamalıdır.

---

[280] Bk. İsrâ, 17/ 97-99.

[281] Ebû Dâvûd, "**Edeb**", 12.

[282] Kasas, 28/ 76-82.

[283] Mâide, 5/17.

[284] Nahl, 16/112.

[285] İbrahim, 14/7.

[286] Mustafa Boran, **agt**, s. 80.

2.4. İnsan Acelecidir

İnsan yaratılışı itibari ile yapısında aceleci olmak vardır. Acele, "bir şeyi zamanından önce istemek,"[287] anlamına gelmektedir. Acelecilik, insanın yaratılışından gelen ahlâkî bir karakteridir. İnsan sürekli içinde bulunduğu zamana değil de gözünü daima geleceğe diker ve onu kucaklamak ister.[288]

Allah (c.c.) bazı âyetlerde insanların aceleci yönünü eleştirmiştir. Bunlardan birisi de İsrâ sûresindeki: *"İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir."* (el-İsrâ 17/11) âyetidir.

Bu âyet, insanın önemli bir psikolojik yönüne dikkat çeker. Gerçekten biz insanlar, öfkelendiğimiz, sıkıldığımız ya da bir güçlükle karşılaştığımızda, öfkelendiklerimiz için beddua eder; olumsuz durumlardan sabır ve metanetle kurtulmak için çaba harcayacağımız yerde, acelecilik göstererek tez elden kurtulmak isteriz. Bu olmayınca da ümitsiz ve kötümser bir ruh haleti içinde, "Allah'ım, canımı al da beni bu sıkıntıdan kurtar!" gibi sözlerle kendimiz için beddua ederiz ki, bunlar doğru değildir.[289] Zira bir şeye vaktinden evvel erişmek isteyen o şeyden mahrum bırakılarak cezalandırılmış olur. Mümin şerri istememeli,[290] mümin arzu ve hevâsının hayır gördüğünde değil, Allah (c.c.) katında hayırlı olana dua etmelidir.

İsrâ sûresindeki başka bir âyette ise: *"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."* (el-İsrâ 17/18) buyurulmuştur. Buradaki "âcile" kelimesi dünya hayatı için kullanılmıştır.[291] İnsan, dünya ve dünyalık şeyleri isteme hususunda da acelecidir. İnsan hem sözde hem de fiilde acelecidir. Bursevî: "Araplar acele etmekten sakınır, çünkü onlar acele eden bedeviye "bütün nedâmetlerin anası" olduğunu söylerler. Acele şeytandandır. Lakin acele edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar: namazı geciktirmemek, ölüyü defnetmek, evlenmeyi ertelememek, borcu geciktirmeden

---

[287] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 419; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 11, s. 425.

[288] Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi,** Yalnızkurt Yay., İstanbul 1997, s. 40.

[289] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 466; Ali Özek vd., **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, 5. Baskı, TDV Yay., yy. 1998, s. 282.

[290] Yazır, **age,** c. 5, s. 128.

[291] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 420; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 11, s. 426.

ödemek, misafire yemek yedirmek, tövbe etmek vb."[292] sayılmaktadır. Dolayısıyla insan peşincidir. Ahireti dünya da görmek ister.[293]

Aceleciliğin tam karşıtı, sabırdır. Sabır, "engellemek, hapsetmek, dayanmak vb."[294] anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise sabır, insanın yaratılışına muhalif zorunlu durumlar karşısında boyun eğmesi, teslim olması ve karşı koymasıdır.[295] Ayrıca sabır, "Başa gelen üzüntü, sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet" olarak da tarif edilmektedir.[296]

Mümin acele etmek yerine sabrı seçmelidir. Dünya hayatı insanı yorabilir, zorlayabilir, ama insan bütün olumsuzluklara rağmen sabrı elden bırakmamalıdır. İnsan dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Ve bu imtihanı aceleyle değil, ancak sabır ile kazanması mümkündür. Nitekim Allah'ın isimlerinden birisi de "es-Sabur"dur. Allah (c.c.) kendisine karşı isyan edenleri cezalandırma hususunda hiçbir zaman acele etmez.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmedi."[297] buyurmuştur. Sabır insana verilmiş en değerli nimettir.

Sabır, müminin kişiliğinin bütünlüğü içerisinde Allah'a (c.c.) gerçekten inanmanın asli bir boyutunu temsil eder. İnanmada sabır müminin kararlılığını ifade eder. Eğer nefsimize sabredersek iffet, savaşta sabredersek cesaret, öfke kontrolünde sabredersek hilm, geçim sıkıntısına sabredersek kanaat sahibi oluruz.[298] İşte sabır insanda tam manasıyla yerine getirilir ise, o zaman kötü davranışların yerini güzel hasletler ve ahlâkî meziyetler alacaktır.

Sabır, musibetlere karşı, insanların kötülüklerine karşı, yaşlı anne babaya karşı, eş ve çocuklara karşı, hastalıklara, öfkeye, başkalarının yapmış olduğu cefaya ve alaya karşı, düşmanla mücadelede, nimetlerin şükrüne, Allah'a ibadet ve itaatte, yasaklara ve başarılı olmak için gösterilmesi gereken bir davranıştır.[299]

---

[292] Bursevî, **age**, c. 5, s. 138.

[293] Yazır, **age**, c. 5, s. 128.

[294] Cevherî, **es-Sıhah**, s. 706; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 4, s. 439.

[295] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s. 230.

[296] Mustafa Çağrıcı, "**Sabır**", DİA, TDV Yay., Ankara 2008, c. 35, s. 337.

[297] Buhârî, "**Zekât**", 50.

[298] Abdurrahman Kasapoğlu, **age**, s. 35.

[299] İsmail Karagöz, **age**, s. 73-95; Celil Kiraz, **age**, s. 302; A. Muhsin Toprak, **Güzel Ahlâk**, Buruc Yay., İstanbul 2015, s. 93.

Sabır, Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olur. *"Allah sabredenleri sever."* (Âl-i İmrân 3/146) âyeti bunu göstermektedir. Sabır imtihanları kazanmaya vesile olur.[300] Günahlara keffâret olur.[301]

Acele, zorlukların, belâ ve musibetlerin; sabır, ödül ve mükâfatların anahtarıdır. Acele etmek hem dünya hem de ahirete yönelik işlerimizi zorlaştırırken, sabır kolaylaştırır. Başarıya ulaşmak için sabretmeyi, *"Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin; hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya erişebilesiniz."* (Âl-i İmrân 3/200) âyeti ifade etmektedir.

Sabır, insanı pek çok açıdan geliştiren, ona üstün bir ahlâk kazandıran ve onu kurtuluşa götüren bir özelliktir. Sabrın insana kazandırdığı birçok faydası vardır. Bu faydaların başında ise ahirete yönelik olandır. Sabretmenin mükâfatının cennet olduğu Kur'an'da bildirilmiştir.[302] Sabrın dünyaya yönelik kazanımları da vardır. Kişi sabır ile zorlukları yenmek için çaba harcar, sonunda mutlu ve muzaffer olur. *"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır."* (el-İnşirah 94/5)

Ahlâkî açıdan sabrın insana kattığı güzelliklere Kur'an'da yer verilmiştir. Sabır, suç bağışlamayı,[303] kötülüklere karşılık iyilik yapmayı,[304] birbirlerine hoşgörülü ve sabırlı olmayı,[305] birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeyi[306] öğretir. Sabrın bir diğer kazanımı da ilk etapta görülemeyen detayları daha sonra görebilme imkânı vermesidir. Sabır kişiyi acelecilikten kurtarır.[307]

---

[300] Bakara, 2/155.

[301] Müslim, "**Birr**", 49.

[302] Ra'd, 13/24; Mü'minun, 23/111.

[303] Şuarâ, 26/42-43.

[304] Fussilet 41/34-35.

[305] Enfal 8/46.

[306] Asr, 103/3.

[307] Recep Önal, "Kur'an'da İmanî ve Ahlâki Bir Tavır Olarak Sabır", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12/2 (2008), s. 461.

2.5. Tevbe

Tevbe sözlükte, "günahtan rücu etme, isyanı bırakıp itaate dönme" anlamına gelmektedir.[308] Başka bir ifadeyle: *"Kalpten ısrar düğümünü çözmekle Allah'a dönme ve Allah'ın bütün haklarını yerine getirme"*[309] şeklinde tanımlanmıştır. İnsan, yaratılışı gereği yapmış olduğu hatadan dolayı pişmanlık duyar. Müslümanın pişmanlığı ise kendisini tevbe şeklinde yüce Allah'a (c.c.) iltica olarak göstermektedir. Allah (c.c.) Kur'an'da tevbe üzerinde çokça durmaktadır.

Kur'an'da insanlar tevbeye teşvik edilmiş ve günahının ardından tevbe edenler şu âyette övülmüştür: *"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."* (Âl-i İmrân 3/135) şeklinde tarif edilmiştir. Yine Allah (c.c.) Kur'an'da çokça tevbe edenleri çokça temizlenenler ile birlikte anmış kendisinin sevgisine tevbe ile mazhar olunacağını bildirmiştir. (el-Bakara 2/222), Allah (c.c.) *"Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter."* (et-Tahrim 66/8) buyurarak, samimiyet ve içten yapılan tevbeyi kabul edeceğini bildirmiştir. *"Ve Allah'tan mağfiret iste."* (en-Nisâ 4/106) buyurarak, Allah (c.c.) bizzat Resûlullah'ın (s.a.v.) mağfiret dilemesini istemiştir. Bu âyetlerden tevbenin, günahları peşi sıra yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Tevbede bir vicdan azabı vardır. "Vicdan azabı da fiilden sonra gelen tamamıyla derûni bir sorumluluk duygusunun"[310] sonucudur. Tevbe, geçmişte işlenen günahlara bir nedâmet duyup geriye kalan şeyler için Allah'a (c.c.) yönelişin bir ifadesidir.[311]

İlk pişmanlık duyan ve vicdan azabı çeken, Hz. Adem'dir (a.s.), *"Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır."* (el-Bakara 2/37) İkinci pişmanlığı ise onu çocuklarından Kâbil duymuştur.[312] Bu durum Kur'an'da şöyle anlatılır: *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki,*

---

[308] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 1, s. 233.

[309] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, 63.

[310] Nurettin Topçu, **İsyan Ahlâkı**, 19. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 103.

[311] A. Muhsin Toprak, **age**, s. 65.

[312] Musa Bilgiz, **Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri**, Beyan Yay., İstanbul 2007, s. 143.

kardeşimin cesedini gömeyim.' dedi ve ettiğine yananlardan oldu." (el-Mâide 5/31) Yine Hz. Yunus'ta (a.s.) yaptığı hatadan dönüp pişmanlık duymuştur. Allah'a (c.c.) tevbe etmiş, Allah'ta (c.c.) onun tevbesini kabul etmiştir. (el-Enbiya 21/87; es-Sâffât 37/140-146)

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hadislerinde tevbenin önemine dikkat çekmiştir. "Her insan günah işleyebilir, günah işleyenlerin en hayırlısı tevbe edendir."[313] buyurmuş ve yine tevbe edenin günah yönünden tertemiz olacağı: "Günahından dolayı tevbe eden hiç günah işlememiş gibidir."[314] hadisinde bildirmiştir.

Günahların bağışlanması hususunda Allah'a (c.c.) tevbe edilmesi lakin kul hakkıyla alakalı olarak helalleşilmesi gerektiği hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Müslüman kardeşinin malına veya şeref ve namusuna yönelik günah işleyen kimse altın ve gümüşün bulunmadığı gün gelmeden önce ondan helâllik dilesin. O gün, dünyada kötülük yapan kimsenin sevapları varsa haksızlığı kadar alınıp mağdura verilir, yoksa onun günahından alınıp berikine yüklenir."[315] Bu hadiste tevbe edilecekse önce kul hakkının ödenmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Konumuzla alakalı olarak İsrâ sûresinde Allah (c.c.) *"Rabbiniz sizin kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, kötülükten yüz çevirerek tevbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır."* (el-İsrâ 17/25)

Tevbeye yönelenler, Allah'a (c.c.) başvuranlar, hata yaptıkları her meselede Allah'a (c.c.) sığınıp mağfiret dileyen kimselerdir.[316] Taberî: "Tevbe edenlerden maksadın, akşam ile yatsı arasında nafile ya da kuşluk namazı kılanlar olduğunu, genel anlamda ise, tevbe eden günahlarından vazgeçip Allah'a (c.c.) itaat edenler olduğunu söylemiştir."[317] Vehbe Zuhaylî (ö. 1436/2015) ise, "Günahtan tevbe eden, ihlası terk etmekten sakınan ve isyandan itaate dönen kimsedir. Tevbe eden, Allah'ın (c.c.) hoşlanmadığı şeyi terk edip Allah'ın (c.c.) sevdiği, razı olduğu şeye yönelendir."[318] şeklinde yorumlamıştır. Çünkü Allah (c.c.)

---

[313] İbn Mâce, "**Zühd**", 30.

[314] İbn Mâce, "**Zühd**", 30.

[315] Buhârî, "**Rikâk**", 48, "**Meẓâlim**", 10.

[316] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 308.

[317] Taberî, **age**, c. 14, s. 557-562.

[318] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 61.

kullarına merhametlidir. *"Belki Rabbiniz size merhamet eder,"* (el-İsrâ 17/8) âyetinde pişmanlık duyup kendisine yönelenlere merhamet edeceğini bildirmiştir.

Kendisine tevbe edenlere karşı Allah'ın (c.c.) nasıl sevindiğini Hz. Peygamber (s.a.v.) şu örnek ile anlatmıştır: "Allah'ın kulunun tevbesine sevinmesi şuna benzer: Bir insan azığını, su tulumunu bir deveye yüklemiş, sonra yolculuğa çıkmıştır. Nihayet çorak bir yere vardığında, uykusu gelmiş, inerek bir ağaç altında istirahat etmiştir. Kalktığında, devesinin kaybolduğunu görmüş ve değişik tepelere koşarak onu aradığı halde bulamamış ve yorgun bir vaziyette, altında dinlendiği ağacın gölgesi altına gelip, devesinden ümit kestiği halde, yanı üzerine yatmıştır. Böyle ümitsiz halde iken, birdenbire devesinin yanında durduğunu görüp de yularından yapışıp, son derece sevinmesinden şaşırarak; 'Ey Allah, sen benim kulumsun, ben senin Rabbinim' dediği andaki sevincinden daha fazladır."[319] buyurmuştur. İşte Allah (c.c.) kendisine yönelenlere böyle sevinmektedir.

Tevbenin makbul olması için üç şart vardır, bunların ilki nedamettir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde: "Pişmanlık duymak tevbenin kendisidir."[320] buyurmuştur. İkincisi ise, o günaha bir daha dönmemek ve onu terk etmektir. Son olarak, tekrar aynı günaha dönmemektir.[321]

3. İbadetin Ahlâk Üzerindeki Yansımaları

İbadetin asıl gayesi, yaratılan ile yaratan arasındaki manevi irtibatı canlı tutmak, onu kopukluğa uğratmamaktır. İbadet kişiyi bir kalkan gibi korumaktadır. Yapılan ibadetlerin kişiyi kötülükten alıkoyacağı Kur'an'da ifade edilmektedir.[322] Kur'an insanın ahlâkî açıdan en güzel bir seviyeye çıkmasını istemektedir. Abdest, namaz, zekât, oruç, hac vb. ibadetlerin insanı Allah'ın (c.c.) emirlerine boyun erdirirken bir yandan da onu ahlâkî açıdan eğitmektedir.

---

[319] Buhârî, "**Deavât**", 4.

[320] İbn Mâce, "**Zühd**", 30.

[321] H. Mehmet Soysaldı, "İslâm'da Tevbe", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,** 6 (2001), s. 85.

[322] Ankebut, 29/45.

Çalışmamızın çerçevesi içerisinde İsrâ sûresindeki ibadetle alakalı olan âyetleri ahlâkî açıdan değerlendirmeye çalışacağız. Bu bölümde namaz, infak, Kur'an okuma ve dua ibadetlerini değerlendireceğiz.

3.1. Namaz

Namaz, dilimize Farsçadan girmiş bir kelimedir. Arapçadaki "Salât" kelimesinin karşılığıdır. Salât kelimesi sözlükte "dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak"[323] anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da salat kelimesi türevleriyle birlikte doksan dokuz âyette geçmektedir.[324] Bilindiği üzere bu kelimelerin hepsi namaz anlamında kullanılmamaktadır. Bu, namazın ehemmiyetini göstermektedir. Müslümanların inanmalarının fiili olarak alameti namazdır. İslâm'ın kelime-i şehadetten sonraki ilk şartı namazdır.[325] Namaz sürekli Allah'ı (c.c.) hatırlamanın en büyük vasıtasıdır. Nitekim âyette *"...beni anmak için namaz kıl."* (et-Taha 20/14) buyurulmaktadır. Namaz belli eylemler ve özel rükünler ile yüce Allah'a (c.c.) kulluk etmektir. Namaz, Allah (c.c.) ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu ameli olarak sürdüren bir ibadettir. Namaz, insanın eylemlerini dini ve ahlâkî hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olan bir ibadettir.

Namazın ahlâkî tesirlerine ve kötülüklere karşı koruyucu özelliğine Kur'an'da işaret edilmiştir.[326] *"Muhakkak ki, namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar."* (el-Ankebut 29/45) Namaz Allah'a (c.c.) münacat etmek, onunla konuşmak, ona yakınlaşmak ve ona iltica etmektir. Namaz, insanın maddi ve manevi temizliğine vesiledir. Namazı terk etmek, kılmamak büyük günahtır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kıyâmet günü kula sorulacak ilk şey namazdır. Namazı tamamsa tamam olarak yazılır. Eğer namazında eksiklik varsa Allah (c.c.), "Bakın bakalım nafile namazlarına"[327] buyurur. Kulun hesabını ilk vereceği ibadet namazdır.

---

[323] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 374; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 514.

[324] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 413-414; M. Kâmil Yaşaroğlu, "**Namaz**" DİA, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 32, s. 350.

[325] Buhârî, "**Îmân**", 2.

[326] Yaşaroğlu, "**agmd**", DİA, c. 32, s. 357.

[327] Ebû Dâvûd, "**Salat**", 151.

İsrâ sûresi muhteva açısından birçok konuyu bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan birisi de namazdır. Beş vakit namaz ve sabah namazı şu âyette emredilmiştir. *"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin."* (el-İsrâ 17/78-79) Bu iki âyet beş vakit namazı ifade etmektedir. Zeval vaktinden sonra öğle ve ikindi namazı, güneşin batmasından sonra ise, akşam ve yatsı namazları bildirilmiştir. Sabah namazı ise ayrıca zikredilmiş ve bu namazın şahitli olduğu belirtilmiştir. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde **"**Gece ile gündüz melekleri sabah namazında toplanırlar.**"**[328] buyurmuştur. Gece melekleri inerken gündüz melekleri göğe yükselir. Bu, gece amellerinin yazıldığı defterin sonu gündüz amellerinin yazıldığı defterin başlangıcında cereyan eder. Yine sabah vaktinde karanlığın ışıkla, ölümün kardeşi olan uykunun uyanmayla değişmesinde Allah'ın (c.c.) kudretinin delilleri vardır.[329]

Âyette geçen, "Dülûk" kavramı; gündüzün ikinci yarısındaki güneşin batıya doğru inmesi demektir. Bunun öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını ifade ettiği söylenmiştir."[330] Buradaki "el-Fecr" sabah namazını ifade eder. Her namazın bir ehemmiyeti vardır. Sabah namazı da bu âyette ismen zikredilmiştir. Onu kılmanın Müslümana kattığı birçok şey vardır. Sabah namazını kılan kimse erken kalkıp sabahın bereketli zamanını değerlendirmiş olur. Güne zinde başlamıştır.[331] Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kim sabah namazını kılarsa o kimse Allah'ın (c.c.) himayesindedir."[332] buyurarak sabah namazının önemine dikkat çekmiştir.

Sonra ki âyette ise teheccüd namazına dikkat çekilmiştir. Teheccüd, "yatsı namazının ardından fecre kadar geçen süre içinde uykudan kalkıp namaz kılmaktır. Bu süre içerisinde gece kılınan nafile namaz" demektir.[333] "Nefl" kelimesi, kök olarak fazlalık, ilave edilen fazla ibadet demektir.[334] Uykunun en tatlı aralığında kalkıp namaz kılmak kolay değildir. Bu namaz sadece Hz. Peygamber'e (s.a.v.) farz kılınmıştır. Müslümanlar için ise nafile bir

---

[328] Buhârî, "**Ezan**", 31.

[329] Bursevî, **age**, c. 5, s. 191.

[330] Râzî, **age**, c. 20, s. 27; İbn Kesir, **age**, c. 9, s. 52.

[331] Râzî, **age**, c. 20, s. 27.

[332] Müslim, "**Mesâcid**", 46.

[333] Saffet Köse, "**Teheccüd**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2011, c. 40, s. 323.

[334] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 651; Karahisârî, **Ahteri-î Kebir**, s. 1105.

namazdır. "Bir kimse geceleyin eşini uyandırır da beraberce veya her biri kendi başına iki rek'at namaz kılarlarsa, Allah'ı çok anan erkekler ve Allah'ı çok anan kadınlar arasına yazılır."[335] buyurarak gece kılınan teheccüd namazına ümmetini teşvik etmiştir.

Bu iki âyeti kısaca açıkladıktan sonra namazın bize kazandırdıklarını, ahlâkî açıdan kişiyi nasıl etkilediğini açıklamaya çalışacağız. Namaz kılan insan güzel ahlâk, adil, doğruluk, tevâzu ve merhamet sahibi kılar ve kötü davranışlardan uzaklaştırır. Nitekim Kur'an'da namazın kişiyi her türlü kötülükten alıkoyacağı şu âyette ifade edilmiştir: *"(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı (c.c.) anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah (c.c.) yaptıklarınızı bilir."* (el-Ankebut 29/45) buyurulmaktadır.

İbadetlerin amacı, gayesi insanı kâmil imana ulaştırmak, insanları güzel ahlâk sahibi yapmaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ashaba: "Birinizin kapısı önünde bir nehir olsa da o kimse her gün bu nehirde beş defa yıkansa kirinden bir şey kalır mı? Ne dersiniz?" Sahabe, kirinden hiçbir şey kalmaz dediler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) "Beş vakit namaz işte bunun gibidir. Allah beş vakit namazla kişinin günahlarını silip yok eder."[336] buyurmuştur. Namaz insanı kalben ve zihnen kuşatan bir ibadettir. İbadetin iki boyutu vardır; biri şekil diğeri manadır. Şekli yönü bedeni oluşturur, mana yönü bedendeki ruhu oluşturur. Bedeni ayakta tutan ruhtur. Namaz insanın Allah (c.c.) ile irtibat kurmasına vesile olur. Onu maddi manevi kirlerden arındırır. Nefsi terbiye eder. Murakabe duygusunu geliştirir. Ahiret bilincini diri tutar. Kur'an'da namazı tam kılanın, ihmal etmeyenin hesap gününü doğrulayarak rablerinden korktukları [337] hatırlatılmıştır. Namazın ferde kattığı ahlâkî faziletlerden biri de kişinin iyiliği emredip kötülükten uzak durması olarak emredilmiştir. Lokman (a.s) oğluna ettiği nasihatte "*Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir."* (Lokman 31/17) şeklindedir.

Namaz, gelişi güzel kılınan bir ibadet değildir. Onunda bir edebi ve adabı vardır. Bunları kısaca özetleyecek olursak: Namaz başlama tekbirinin edebi, yarabbi ben şu an bütün dünyevi kaygılardan sıyrılarak senin huzuruna durdum, senden başka her şeyi elimin tersiyle

---

[335] Ebû Dâvûd, "**Tatavvu**", 18.

[336] Buhârî, "**Mevâkid**", 6; Müslim, "**Mesâcid**", 283.

[337] Meâric, 70/26-27.

ittim, diyebilmektir. Kıyamın edebi, Allah'ın (c.c.) huzurunda duruyormuş gibi durmaktır. Namazda Kur'an okumanın edebi ise, âyetleri düşünerek gönül kulağıyla dinlemektir. Bu da kalbin edebidir. Kur'an'ı bağıra bağıra okumak yerine normal sesle okumak, Allah (c.c.) ile konuşuyor gibi okumak da bir edeptir. *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."* (el-İsrâ 17/110) âyeti bunu en güzel şekilde ifade etmiştir. Yine rükûa eğilmenin edebi, Allah'ın (c.c.) huzurundan başkasına eğilmeyeceğimizi ifade etmektir. Bizim küçük bir kul olduğumuzu onun yüceliğini kabul etmektir. Secdenin edebi ise, başımızın onun önünden başka hiçbir kişiye, varlığa eğilmediğini bilmektir.[338]

Namaz, Müslümanın zamanını tanzim edip düzeni ve Allah ile bağlantıyı sürekli sağlamak için beş defa farz kılınmıştır. Ona bu hayatın bunaltıcı, yorucu havasında bir nebze olsun nefes aldırmaktadır. Hep dünyaya değil, âhirete de çalışmasını temin etmektedir. İbadetlerin özünde ahlâkın olgunluğa erdirilme gayesi bulunduğu gibi namazın bünyesinde de insanı ahlâkî kemâle ulaştırmak vardır.[339]

Namaz ibadeti sadece ferdî boyutu olan bir ibadet değildir. Namazın cemaatle kılınması müminler arasındaki bütün farlılıkları ortadan kaldırmaktadır. Hiçbir statü ayırımı gözetmeksizin Allah'ın (c.c.) huzurunda aynı safta toplanma, bütünleşme, dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayarak cemaat bilincini pekiştirme açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Amaçları ve idealleri aynı olan bir cemaat ortamında fertler arasındaki ayrılıkları önemli ölçüde gideren, eşitlik ve kardeşlik duygularını pekiştiren dini bir coşkunun adıdır namaz.[340]

Namaz, insanın sıkıntılı anında ona kalkandır. Namaz korku ve heyecan anında Müslümanı sakinleştirici bir özelliği vardır. Namaz insanın sinir sistemini rahatlatır, onun duygularını müspet yönde etkiler. Namaz Müslümanın gün içerisinde yapmış olduğu işleri kuşatır ve onları da ibadet ruhuyla yapmasına vesile olur. Müslümanı yapmış olduğu işlerde günahlardan korur.[341] Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadis-i şerifte şöyle buyurmaktadır: "Büyük

---

[338] Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc et-Tusi, **el- Luma**, Trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 160.

[339] Mürüvvet Tezekici, **İslamdaki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007, s. 26.

[340] Kâmil Yaşaroğlu, "**agmd**", DİA, c. 32, s. 354. Mürüvvet Tezekici, **agt**, s. 28.

[341] Abdurrahman Kasapoğlu, **age,** s. 11-15.

günah işlemedikçe beş vakit namaz ve iki Cuma, aralarındaki günahlara keffârettir."[342] Böylelikle Müslüman, cennetin anahtarı olan,[343] bütün ahlâkî güzellikleri içerisinde barındıran namazı en güzel şekilde eda etmiş olacaktır.

3.2. İnfak Ahlâkı

İnfak, insanın Allah'ın (c.c.) rızasını ve hoşnutluğunu kazanmak için kendi kazancından ve servetinde ihtiyaç sahiplerine harcama yapması demektir.[344] Kur'an-ı Kerim'de infak kavramı yetmişe yakın âyette harcamak anlamında kullanılmıştır.[345] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) birçok hadis-i şeriflerinde infak hakkında, sadaka verin,[346] yarım hurma ile de olsa ateşten korunun,[347] üstteki el alttaki elden hayırlıdır[348] vb. bilgiler bulunmaktadır. İnfak, yardım etme ahlâkıdır.

Kur'an'da infak edenler övülmüştür. "*O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler. Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbimizden (O'nun azabına uğramaktan) korkarız.' (derler). İşte bu yüzden Allah onları o günün fenalığından esirger; (yüzlerine) parlaklık, (gönüllerine) sevinç verir. Sabretmelerine karşılık onlara cenneti ve (cennetteki) ipekleri lütfeder."* (el-İnsan 76/7-12) Bu kimseler, Allah'tan korkarak ve sırf Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için infak edenlerdir. Kur'an onları övmekte ve onlara cennet vaat etmektedir. Bu yardım kişinin en yakınından başlayan yoksula, yetime ve esiri içine alan bir olgudur.

"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma." (el-İsrâ 17/26) İsrâ sûresi nüzul dönemi münasebetiyle Mekkî sûrelerdendir. İçerisindeki bazı âyetlerin Medine döneminde indiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerden birisi de

---

[342] Müslim, "**Teharet**", 14.

[343] Tirmizî, "**Teharet**", 4.

[344] Mustafa Çağrıcı, "**İnfak**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 20, s. 289.

[345] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 715-716.

[346] Buhârî, "**Fiten**", 24; Müslim, "**Zekât**", 58.

[347] Buhârî, "**Zekât**",9,10.

[348] Buhârî, "**Zekât**", 18; Müslim, "**Zekât**", 94.

26. âyettir. Derveze (ö. 1404/1984) bu âyetler hakkında: "sûrenin genel akışı, içeriği, birbirleriyle uyumu ve dengeli oluşu rivayetin doğruluğu hakkında bizde şüphe uyandırmaktadır." diyerek sûrenin tamamının Mekkî olduğu görüşündedir.[349] Bu âyette "hakkını ver" ifadesi, hem nafaka ve zekât ibadetini kapsamakta hem de buna ilaveten nafile cinsinden yapılan yardımları, harcamaları da kapsamaktadır.[350] Kur'an artık infak olgusunu yavaş yavaş oturtmaya başlamıştır. Bu âyet Medine'de kurulacak İslâm devletine bir hazırlığı ifade etmektedir.

Îtâ, "vermek, getirmek" anlamında bir fiildir.[351] Îtâ ve infak Kur'an'da hiçbir zaman bir arada bulunmamıştır. Her iki kavramın anlam ve aralarındaki münâsebete bakıldığında ikisi de vermeyi ifade etmektedir. Îtâ kelimesi özellikle cahiliye döneminde infak kelimesini ifade eden kavramlardan birisidir. Dolayısıyla Mekke döneminde daha çok infak, zekât ve sadakayı da içine alan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.[352]

Maddi bir ibadet şekli olan infakın, veren açısından birçok dünyevi ve uhrevi yarar ve hikmetleri vardır. Bunların en başında kulluk bilincini diri tutmak ve nimeti verene şükretmek [353] gibi hikmetler gelmektedir. Bunun yanında alan açısından insanlar arasındaki kin ve nefreti ortadan kaldırdığı gibi insanlar arasında muhabbet inşa edip köprüler kurmaktadır.

Bundan sonraki başlıklarda İsrâ sûresi çerçevesinde infakın kimlere yapılacağını, infakın insana nasıl bir ahlâkî olgunluk katacağını incelemeye çalışacağız.

3.2.1. Akrabaya Vermek

İsrâ sûresinde Allah (c.c.): *"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma."* (el-İsrâ 17/26) buyurarak infaka akrabadan başlanılması iste miştir. Akraba,

---

[349] Derveze, **age,** c. 3, s. 351.

[350] Hayreddin Karaman vd., **age**, c. 3, s. 478; bk., Ali Çiftçi, **Mekkî Sûreler Bağlamında Kur'an'da İnfâk-Zekât İlişkisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktara Tezi, Konya 2009, s. 226-228.

[351] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 14, s. 17.

[352] Ayrıntılı bilgi için bk., Ayhan Kaya, **Kur'an'da İnfak Kavramı**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009, s. 72-73.

[353] Muhlis Akar ve Ercan Eser, **Zekâtı Anlamak**, 2. Baskı, DİB Yay., Ankara 2012, s. 16-17.

Arapçada "yakın"[354] anlamına gelen "k-r-b**"** kelimesinden türemiştir. "Genel manasının yanında özellikle 'biriyle aynı soydan olan kimseyi' de ifade etmektedir. Bunun çoğulu olan 'akriba' Türkçede akraba şeklinde ve daha geniş anlamda kullanılmaktadır."[355] Kur'an-ı Kerim evvela kan bağı bulunan kimselere yardım edilmesini istemiştir. Akrabalar arası münâsebetler, aynı zamanda sosyal yardımlaşmayı da gerektirmektedir.

İnfak yapılırken ilk önce yakın akraba tercih edilmektedir. Râzî, yakın akraba hususunda 23. âyete atıfta bulunup, "Senin, ana-babaya itaatini yaptıktan sonra, derece derece olmak üzere, akrabalarına da iyilik yapman ve sonra da fakirlerin ve yolda kalmışların hallerini de iyileştirmen vaciptir."[356] şeklinde yorumlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Yoksula verilen sadaka bir sadaka, akrabaya verilen sadaka ise iki sadaka yerine geçer. Biri sadaka sevabı, diğeri ise akrabaya koruyup gözetme sevabıdır."[357] buyurarak yardımda önceliğin akrabanın olduğunu söylemiştir. Akrabaya yardım, onlara infak kişinin hem insanlık hem de dini ve ahlâkî bir görevidir. Yardım ve infak yapılmaya layık olan kimseler, en başka yakın akrabalarımızdır.

3.2.2. Miskine Vermek

Âyette akrabadan sonra yardım edilmesi gerekenin miskinler (yoksul) olduğu ifade edilmiştir. *"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver."* (el-İsrâ 17/26) Sükûnet kökünden türeyen miskin, "hiç veya yeteri kadar malı olmayan, zelil, zayıf, kimse"[358] anlamına gelmektedir. Bir hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (s.a.v.) miskini şöyle tarif ediyor: "Miskin, bir iki lokma veya bir iki hurma için kapı kapı dolaşan kimse değildir. Asıl miskin, ihtiyacını karşılayacak bir şeyi bulunmadığı halde, durumu bilinmediği için kendisine sadaka verilemeyen ve kendisi de kalkıp insanlardan bir şey istemeyen kimsedir."[359] şeklinde tarif etmiştir. Akrabalardan sonra miskin ve yardıma muhtaç

---

[354] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 516; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 1, s. 660-670.

[355] Vecdi Akyüz, "**Akraba**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 285-287.

[356] Râzî, **age,** c. 20, s. 194.

[357] Abdullah b. Abdurrahman ebu Muhammed Darimi, **Sünenü'd-Dârimî**, Nşr. Fevaz Ahmet Zümerli, Halid es Sebül İlmi, Darü'l-Kitabi'l-Arabi,Beyrut ts., "**Sadaka**", 16.

[358] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât,** s. 311; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 12, s. 211-218; Cengiz Kallek, "**Miskin**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 183.

[359] Buhârî, "**Zekât**", 25.

kimselere infakta bulunmak dini ve ahlâkî bir görevdir. Kur'an'da miskin türevleriyle birlikte yirmi üç yerde geçmektedir.[360] "Bu âyetlerin Kur'an'ın nüzûl sürecinin tamamına yayılmış olmasından toplumun düşkün ve yoksul kesimiyle sürekli ilgilenilmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir."[361] Müslüman gerçek miskinleri tespit edip onlara yardım etmeye çalışmalıdır. Bu şekilde davranması kişinin ahlâkının güzelliğindendir.

Bugün dünyanın her yerinde yardıma muhtaç insanlar bulunmaktadır. Müslüman elinden geldiğince miskinin yardımına koşmalıdır. Miskinden sonra yardım edilmese gereken bir diğer kesim ise yolculardır.

3.2.3. Yolcuya Vermek

Âyette infakta bulunulması gerektiği belirtilen üçüncü grup ise, İbnü's sebil olarak ifade edilen yolculardır. İbn, oğul; sebil ise yol demektir. Yani "yol oğlu" anlamında yolda kalmış kimseye denir. İbnü's sebil olarak kabul edilenler; yolda kalanlar, yolculuğa hazırlananlar, dilenciler, önceden zengin olup yolculuk esnasından fakir düşenler sayılabilir.[362] Miskinden sonra ise yolda kalmışa da yardım etmek dini ve ahlâkî vecibedir. Kişinin miras yoluyla kalmış malını veya kendi kazanmış olduğu servetini sadece kendine harcaması için ayırmaması gerekmektedir.[363] Servetini ve kazancını âyette Allah'ın (c.c.) emrettiği bu kimselere, malın fazlasından infak etmek, hayırlı bir harcama şeklidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) infak edenin üstünlüğünü, "Üstteki el, alttaki elden daha hayırlıdır. Harcamaya, geçimini üstlendiklerinden başla! Sadakanın iyisi, ihtiyaç fazlası maldan verilendir. Dilenmekten sakınmak isteyenleri, Allah (c.c.) iffetli kılar. Halka karşı tok gözlü davranmak isteyenleri de Allah (c.c.), insanlara muhtaç olmaktan kurtarır."[364] Bu hadis aslında sadaka ya da zekâtta hem verenin hem de alanın ahlâkının nasıl olması gerektiğini açıklar mahiyettedir. Veren için, malın fazlasından, iyisinden, yakınlarından başlayarak

---

[360] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 354.

[361] Cengiz Kallek, "**agmd**", DİA, c. 30, s. 183.

[362] Ali Yılmaz, **Zekâtın Sarf Yerleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013, s. 117.

[363] Mevdûdî, **age,** c. 3, s. 105.

[364] Buhârî, "**Zekât**", 18.

vermesini; alan için ise, iffetli olması, tok gözlü olması ve dilenmekten sakınması istenmektedir.

İnfak eden ailesinin geçimini temin ettikten sonra ancak ihtiyacından fazlasını vermelidir. İnfakta bulunduğumuz zaman ihtiyaç sahiplerini dilenmekten, onları insanlara yalvarmaktan ve muhtaç olmaktan korumuş oluruz. Diğer taraftan infakın, gereksiz yapılmasında yapan açısından israfa, yapılan açısından da tembelliğe yol açabileceği unutulmamalıdır.[365] Yine dilenmekten kaçınmak ise insanı iffetli kılacağı ve tembelliğin önüne geçeceği unutulmamalıdır.

Yapılan infak, insanın başka birine lütfen yaptığı bir yardım değildir. Bu, Allah'ın (c.c.) kullarına emrettiği bir görevdir. Yardımı yapanın görevini yerine getirmekle kalmamakta, aynı zamanda kendisine yardım yapılan arasında bir sevgi ortamı oluşmaktadır.[366] İnfak insanlar arasındaki bağları güçlendirmektedir. İnfakın Müslüman toplumlardaki yolcuya yardım etme şekli kendini yol üzerlerine yapılan kervansaraylar, hanlar, aşevleri vb. ile göstermektedir. Yolculuk yapan insanların güven ve rahatına yönelik yapılan bu hizmetler insanlara ahlâkî bir fazilet kazandırmıştır. İnfak, kişilerde iyilik yapma duygusunu geliştirmektedir.

İnfakın kimlere yapılacağı, veren ve alan açısından insana neler katabileceğini değerlendirdikten sonra ibadet konusu içerisinde Kur'an okuma edebini incelemeye çalışacağız.

3.3. Kur'an Okuma Edebi

Kur'an kelimesi hakkında kuvvetli olan görüşe göre "k-r-e" fiilinden türemiş "Gufrân" vezninde hemzeli, okumak kelimesinin eş anlamlısı olan bir mastardır.[367] Terim anlamı: *"Kur'an, Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vahiy yoluyla indirilen, mushaflarda yazılan, tevâtürle nakledilen, tilavetiyle teabbüd edilen, Fâtiha sûresiyle*

---

[365] Cafer Sadık Yaran, **İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç?,** Elif Yay., İstanbul 2012, s. 125.

[366] Seyyid Kutub, **age**, s. 308.

[367] Subhî b. İbrâhim es-Sâlih, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an**, 10. Baskı, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1977, s. 19; İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 22. Baskı, TDV Yay., Ankara 2012, s. 32; Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**,36. Baskı, İFAV Yay., İstanbul 2015, s. 62.

başlayıp Nâs sûresiyle biten, Arapça mûciz bir kelâmdır."[368] Allah (c.c.) kelamı Kur'an, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilen son kitaptır. Bugün elimizde bulunan bu kitabın 15 asırlık bir geçmişi vardır. O, bize kendisini dikkate almamızı, okumamızı ve anlamamızı ister. *"O, müminler için şifa ve rahmettir."* (el-İsrâ 17/72) Okunduğu zaman müminlerin kalbine bir sekine ve huzur verir. *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."* (el-İsrâ 17/9) Müminlere doğru yolu gösteren onları hidâyete erdiren Kur'an'dır. Mümin güzel amelleri yerine getirmeyi Kur'an'dan öğrenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i namazda okuma hakkında Allah (c.c.) İsrâ sûresinde: *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."* (el-İsrâ 17/110) buyurmuştur. Bu âyet namazda Kur'an okuma edebi ve adabının nasıl olması gerektiğini öğretmektedir. Kur'an'ın fazla bağırmadan gayet sakin okunması istenmiştir. Çünkü bağırarak okumanın gösteriş veya saygısızlık sebebi olma ihtimali vardır.[369] "Sesini fazla kısma," yani büsbütün yavaş okuma, kendin işitmeyecek kadar da gizleme,[370] ya da arkanda namaz kılan müminlerin işitemeyeceği ölçüde sesini kısma,[371] anlamlarına gelebilir. Bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç görüş vardır. Birisi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'de namaz kıldırırken sesini yükseltirdi. Bunu işiten müşrikler Kur'an'a küfrederlerdi.[372] İkincisi ise, Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) kısık sesle, Hz. Ömer'in (r.a.) ise yüksek sesle okumalarına binaen indiği rivâyet edilir.[373] Bir başka açıdan bakacak olursak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "namazların bazısında zammı sûreleri gizli oku, bazısında aşikâr oku, yani öğle ve ikindi namazlarında gizli oku, sabah, akşam ve yatsı namazlarında ise aşikâr oku" demek istenmiştir.[374]

"*Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik."* (el-İsrâ 17/106) Kolayca ezberlenmesi ve incelikleri kolayca

---

[368] Subhî es-Sâlih, **age**, s. 21; İsmail Cerrahoğlu, **age**, s. 34; Ayrıca bk. Abdurrahman Çetin, **Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi**, Dergâh Yay., İstanbul 2012, s. 17; Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü,** s. 62.

[369] İbn Kesir, **age,** c. 9, 95; Yazır, **age,** c. 5, s. 162.

[370] Yazır, **age,** c. 5, s. 162.

[371] Bursevî, **age,** c. 5, s. 213; Said Havva, **age,** c. 8, s. 280; Mevdûdî, **age,** c. 3, s. 145; Sâbûnî, **age,** c. 2, s. 179.

[372] İbn Kesir, **age,** c. 9, s. 93; Râzî, **age,** c. 21, s. 71.

[373] İbn Kesir, **age,** c. 9, s. 94; Râzî, **age,** c. 21, s. 71; Mehmed Vehbi Efendi, **age,** c. 8, s. 3074.

[374] Semerkandî, **age**, c. 4, s. 63.

anlaşılması için Peygamber'e (s.a.v.) insanlara yavaş yavaş okuması için Kur'an'ı Allah (c.c.) parça parça indirmiştir.[375] Yani Hz. Peygamber'e (s.a.v.) İnsanlara sükûnetle manalarını, muhtevasını zihinlerine yerleştire yerleştire tebliğ edip, bu Kur'an'ı okuması için[376] indirilmiştir.

"Biz, Kur'an okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü çekeriz." (el-İsrâ 17/45) Kur'an Müminlerin imanlarını artırıyorken, âhirete inanmayanların inatlarını artıyor. Böylece Allah (c.c.) onlara perde çekiyor. Kur'an'ı hakkıyla okuyan kimse Allah (c.c.) ile yakınlık derecelerinin en yükseğine yükseleceği ifade edilmiştir. Kur'an'ı hakkıyla okumak, okuyan ve onu dinleyenlerin Kur'an'ın ahlâkıyla ahlâklanması demektir. Kur'an, Allah'ın (c.c.) ahlâkıdır. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an ahlâkıyla ahlâklanmıştır. Kur'an ahlâkıyla ahlâklanan aslında Allah'ın (c.c.) ahlâkıyla ahlâklanmış demektir.

İsrâ sûresindeki başka bir âyette ise, *"Biz, onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini biliriz."* (el-İsrâ 17/47) buyrulmuştur. Kâfirler, Kur'an'ı boş sözler ile karıştırmışlardır. Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) hafife alıp alay etmişlerdir. Kur'an okunurken ellerini birbirine vurup ses çıkarmışlar, ıslık çalmışlar ve yüksek sesle şiir okumuşlardır.[377] Müslüman ise tam aksine Kur'an okunurken konuşmaz, onu huşu içerisinde dinler. "Kur'an'ı gereği gibi güzel okuyan kimse, vahiy getiren şerefli itaatkâr meleklerle beraberdir. Kur'an'ı kekeleyerek zorlukla okuyan kimseye de iki kat sevap vardır."[378] Kur'an okuyan kimseyi Hz. Peygamber (s.a.v.) şerefli itaatkâr meleklerle birlikte olacağını müjdelemiştir.

Kur'an okumak en faziletli ibadetlerden biridir. Yine bir hadisi şeriflerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kim Kur'an-ı Kerim'den bir harf okursa, onun için bir iyilik sevabı vardır. Her bir iyiliğin karşılığı da on sevaptır. Ben, elif lam mim bir harf demiyorum. Bilakis elif bir harftir. Lam bir harftir. Mim de bir harftir."[379] Bu hadis Kur'an'ın manasını bilmeden sırf Allah kelamı olduğu için ibadet maksadıyla okumanın da ne kadar büyük bir sevap olduğunun en

---

[375] Sâbûnî, **age,** c. 2, s. 179.

[376] Said Havva, **age,** c. 8, s. 279.

[377] Bursevî, **age,** c. 5, s. 167.

[378] Ebû Dâvûd, "**Vitr**", 14.

[379] Tirmizî, "**Fezailül'-Kur'an**", 16.

önemli delillerinden biridir. Çünkü kelime haline gelmeden harflerin bilinen herhangi bir anlamı yoktur. Harflerin okunmasının sevabı olduğuna göre kelimelerin, âyetlerin ve sûrelerin okunmasının daha fazla sevabı olacağı şüphesizdir. Kur'an'ı zorlanarak okuyan kimse ise iki kat fazla sevap alacaktır. Kur'an'ın her bir harfine bir hasene yani on sevap verilmektedir. Zorlanarak okuyan kimse ise, bunun iki katı sevap alacak demektir.

Kur'an'ın güzel sesle okunması, Kur'an'ın ifadesiyle *"...ve Kur'an'ı tane tane oku."*[380] âyetinde ifade edildiği gibi Kur'an'ın tertil üzerine okunması, ses ile güzelleştirilmesi istenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "Seslerinizle Kur'an'ı süsleyiniz. Muhakkak ki güzel ses, Kur'an'a güzellik katar."[381] buyurmuştur. Kur'an'ın güzel sesle okunmasının yanında onu tecvid kurallarına uygun okumak gerekmektedir. Kur'an'ı tertil ile okumanın doğru anlama ve yaşamaya etkisi büyüktür. Tertil, Kur'an'ın her harfinin ve kelimesinin hakkını vererek, okumak demektir.[382] Dolayısı ile böyle bir okuyuş kişiyi düşünmeye sevk etmektedir. Allah (c.c.) Sâd sûresinde, *"Sana bu mübarek Kitab'ı, âyetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik."* (es-Sâd 38/29) buyurmaktadır. Öğüt alarak okumak, manasını düşünerek, kalbi uyanık tutmak demektir. İnsan okuduğu âyetin anlamını bilir, emirlerden ve yasaklar üzerine düşünür, eğer geçmişte günah işlemişse tevbe eder, rahmet âyetlerini okuduğunda sevinir, azap âyetlerini okuduğunda günahtan kaçınır, dua âyetini okuduğunda ise talepte bulunur. İşte düşünerek okumanın kişinin ahlâkına tesiri büyüktür[383]. Mümin, Kur'an'dan uzaklaştığı her gün Kur'an da müminden daha çok uzaklaşacaktır.

Kur'an okuma adabı: Evvela kişinin vahye karşı kesin bir inancı olmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisi şerifte şöyle buyurur: "Biriniz rabbi ile konuşmayı arzu ederse, Kur'an okusun!"[384] Kur'an okumaya başlamadan önce şeytandan Allah'a (c.c.) sığınılmalıdır. Başı öne eğerek, sükûnet ve vakarla okumalı, dişler misvaklanmalı, Kur'an okumaya Euzû besmele ile başlanmalıdır.[385] Beslemeyle başlamayan her iş noksandır. Kur'an'a bütüncül

---

[380] Müzzemmil, 73/4.

[381] Darimî, "**Fezâilül Kur'an**", 34.

[382] Muhsin Demirci, **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, İFAV Yay., İstanbul 2016, s. 302.

[383] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **el-İtkân fi Ulumil-Kur'an**, Nşr., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Hey'etu'l- Mısriyyetu'l-Ammetu lil- Kutub, Mısır 1394/1974, s. 253-254.

[384] Alâeddin Ali el-Müttakī el-Hindî, **Kenzü'l-ʿummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efʿâl**, Müessesetü'r-Risale, yy. 1984, c. ,1 s. 510 (2257).

[385] Süyûtî, **el-İtkân fi Ulumil-Kur'an,** c. 1, s. 364.

bir yaklaşımla yaklaşılmalıdır. Önceki nesillerden ve kendilerine kitap verilenlerin yaptığı hatalardan en büyüğü kendileri indirilen kitaplarına parçacı bir yaklaşımla yaklaşmış olmalarıdır. Kişi Kur'an okurken, ona kendini vermeli, onu merkeze alıp herkese göre doğrular yerine, Kur'an'ın kendi doğrularını anlayıp ön planda tutmalıdır. Kur'an'ı ağır ağır okumalıdır. Zira İsrâ sûresinde: *"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik."* (el-İsrâ 17/106) buyrulmuştur. Mümin, Kur'an'ı ağır ağır okurken de onun âyetlerini düşünmeli, ondan anladıklarını hayatına tatbik etmelidir. Kur'an okurken ağlamalı, eğer ağlamazsa, kendini ağlar gibi yapmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kur'an okumaya başladığınız zaman ağlayın, ağlayamazsanız ağlamaklı olun."[386] buyurmaktadır.

Kur'an'ın öğrenilip başkalarına öğretilmesi hakkında ise, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "Sizin en hayırlılarınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenlerinizdir."[387] buyurmuşlardır. Mümin, Kur'an'ı her zaman okumalı, Kur'an'a vakit ayırmalıdır

Sonuç olarak Kur'an, Müslümanların ahlâklı, bilinçli ve erdemli bir toplum oluşturmalarını ister. Bunu gerçekleştirmek için Müslüman, fert ve toplumların iki tür görevi bulunduğunu belirtmek gerekir: Bunlardan biri, olumlu güzelliklerin ortaya çıkmasına yönelik davranışlardır. Bir diğeri ise, kötülüklere mâni olmaktır.

Kur'an, yirmi üç senelik zaman zarfında indirilmiş ve son ilahi kitaptır. Onun okunması, hayata tatbik edilmesi Müslümanların ahlâkî açıdan olgunlaşması için büyük bir önem arz etmektedir.

3.4. Dua

Dua kelimesi, "çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek, nida etmek, niyaz, yakarış, dileme"[388] manalarına gelir. "Kulun bütün benliği ile yüce yaratana yönelerek ondan istek ve dilekte bulunması anlamında dini bir terim ve bu amaçla yerine getirilen bir ibadet şeklidir."[389] Dua, Kur'an'da üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Türevleriyle

---

[386] İbn Mâce, "**İkame**", 176.

[387] Tirmizî, "**Fezâilül Kur'an**", 15.

[388] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 226; Şemsettin Sami, **Kamus-i Türkî**, s. 610; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 103; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 128.

[389] Osman Cilacı, "**Dua**", DİA, TDV. Yay., İstanbul 1994, c. 9, s. 529.

birlikte iki yüz küsur yerde geçmektedir.[390] İsrâ sûresinde ise, 52. âyette çağırmak şeklindeki sözlük anlamıyla, 56. âyette terim anlamında dua olarak geçmektedir.[391]

Dua, sadece Allah'a (c.c.) yapılmalı onun dışındaki hiçbir varlıktan ve güçten yardım istenmemelidir.[392] Kur'an'da nasıl dua edileceği, nasıl dua yapılacağı anlatılmıştır. Dua iki çeşittir; biri hayır dua, diğeri bedduadır. Hayır dua, kişinin kendisine, anne-babasına, çoluk-çocuğuna, mümin kardeşine, ölülere ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duadır. Beddua ise; kişinin anne-babasına, eşine, çoluk-çocuğunun, Müslüman kardeşinin aleyhine dua etmesidir. Kişinin böyle dua etmesi dinimizde yasaklanmıştır.

İsrâ sûresinde: *"İnsan hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir."* (el-İsrâ 17/11) buyurulmuştur. Burada insanının aceleci yönüne dikkat çekilmiştir. İnsan hayra niyetlenirken aceleci olması yüzünden şerri ister. Bunun gerekçesi olarak insanın aceleci oluşu zikredilmiştir. İnsanın hayrı ister gibi şerri istemesi üç anlama gelmektedir. Bunlar: Kur'an'a inanmayan kimselerin Hz. Peygamber ile alay edip azap istemeleridir. Diğeri, İnsanın kendisine, ailesine ve malına beddua etmesidir. Sonuncusu, İnsanın hayır sanarak bilmeyerek şerri istemesi demektir.[393]

Müslüman acele etmemelidir. Duada da acele edip bunu kendi aleyhine dönüştürmemelidir. Müslüman, kendisine, anne-babasına, çocuklarına, mümin kardeşine hep hayır dua etmelidir. Nitekim İsrâ sûresinde anne-babaya da duanın nasıl yapılması gerektiği öğretilmiştir. *"Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et.*" (el-İsrâ 17/24) buyurarak onlara hayır dua etmemizi istemiştir. Allah (c.c.) onlara güzel söz söyleyip kalplerini aldıktan sonra ise onlara dua etmemizi istemektedir. Allah (c.c.) insana ana-babasına duada yer vermesini öğretmiş ve dua adabının böyle olması gerektiğinin örneğini göstermiştir. İnsan küçükken anne ve babası onu himaye eder, onu korur ve çocuklarına zarar gelmemesi için hiçbir karşılık beklemeksizin elinden geleni yapar. Evladının yemesi, içmesi, giyinmesi vb. ihtiyaçlarını içinden gelerek yapar. İşte Allah (c.c.) insana nasıl ana-babasına dua yapılması gerektiğinin Kur'an'da

---

[390] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 257-260.

[391] Ömer Aydın, **age**, s. 87-88.

[392] **Age,** 87-88.

[393] Süleyman Ateş, **age,** c. 3, s. 1515-1516.

örneklerini vermiştir. Bunlardan birisi de: *"Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!"* (İbrahim 14/41) şeklindeki duadır.

Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v.): "Kendinize beddua etmeyin, çocuklarınıza beddua etmeyin, mallarınıza beddua etmeyin."[394] buyurmuştur. İnsanın beddua etmesi ancak onun öfkeli olduğu zaman olur. Öfke ise gayri ahlâkî bir davranıştır. Bu sebeple insan her daim hayrı istemeli ve hayra dua etmelidir. Hayrı istediği gibi şerri istememelidir. Çünkü müminin ahlâkı böyle olmadır. İnsan yaptığı bedduanın neticesini düşünmez; canı, malı, aile efradı, hısım ve akrabası için Allah'tan (c.c.) rızık, rahmet, mağfiret, sıhhat, iyilik ve hayır talep etmelidir. Aynı şekilde onlar için beddua ederek onların kötülüklerini istememelidir. Allah (c.c.) aceleci değil fakat insan çok acelecidir.[395]

Hz. Peygamber (s.a.v.) "Dua, müminin silahıdır, dinin direğidir, göklerin ve yerin nurudur."[396] buyurmaktadır. Müslüman silahını doğru kullanmalı, nereye ve kime karşı kullanacağını iyi bilmelidir.

İsrâ sûresindeki dualardan biri de "*Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver."* (el-İsrâ 17/80) âyetidir. Girilen ve çıkılan yere dua ile girilip çıkılmasını istemiştir. Dua da bir ibadettir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Dua ibadetin özüdür."[397] buyurmaktadır.

Allah'a (c.c.) dua ederken esmâ-i hüsnâ ile dua etmeliyiz. Allah (c.c.) *"De ki: "İster Allah (c.c.) deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır."* (el-İsrâ 17/110) buyurmaktadır. Bu âyetin sebebi nüzûlü hakkında tefsirlerde geçen rivâyete göre: Putperestlerden biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Ey Allah'ım! Ey Rahman!" veya "Ya Rahman Ya Rahim" şeklinde farklı isimlerle dua ettiğini duyunca, "Muhammed iki tanrıya tapıyor" diyerek dedikodu yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine âyet-i kerime, Allah'ın (c.c.) güzel isimlerinden hangisiyle olsa dua edilebileceğini bildirmiştir.[398]

---

[394] Müslim, "**Zühd**", 18.

[395] Semerkandî, **age**, c. 4, s. 12.

[396] Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, **Müsnedü Ebî Ya'lâ**, Nşr. Hüseyin Selim Esed, Darü'l-Me'mun, Dımeşk 1984, c. 1, s. 344 (439).

[397] Tirmizî, "**Daavât**", 1.

[398] Taberî, **age,** c. 15, s. 123; İbn Kesir, **age**, c.9, s. 92; Bursevî, **age,** c. 5, s. 298; Said Havva, **age,** c. 8, s. 284; Yazır, **age,** c. 5, s. 161.

İsrâ sûresindeki başka bir âyeti kerimede, *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisi arası bir yol tut."* (el-İsrâ 17/110) buyurulmuştur. Kur'an'da namaz, dua anlamında da kullanılmıştır. Dolayısı ile namaz da bir duadır. Hz. Aişe (r.a.) validemiz bu âyetin dua hakkında indiğini,[399] Hasan-ı Basri ise bunun manasının duada sesini çok yükselterek riyakârlık yapmama; çok gizli okuyarak da kıraatin vasfını bozmamak anlamına geldiğini söylemiştir.[400] Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) yüksek sesle tekbir ve tehlil getiren sahabeye: "Ey insanlar! Kendinizi yormayınız. Çünkü sizler sağır ve uzaktaki birine değil, her an sizinle olan her şeyi duyan Allah'a (c.c.) dua ediyorsunuz" diyerek ashabını uyarmıştır.[401] Yüksek sesle bağırarak dua etmek edebe ve ahlâka da uygun değildir. Her şeyde işlerin iki aşırılığı, yani ifrat ve tefrit kınanmıştır. Doğru olan, ortayı gözetmektir.[402] Müslümanlar dua ederken bunu aklından bir an olsun çıkarmaması gerekir. Zira Kur'an'da Allah (c.c.) *"... ve biz ona şah damarından daha yakınız."* (Kâf 50/16) buyurarak, bize bizden daha yakın olduğunu hatırlatmaktadır.

Her şeyden önemlisi duanın kime edildiğidir. Dua sadece Allah'a (c.c.) yapılmalıdır. Araya başka aracı sokulmamalıdır. İsrâ sûresinde *"Allah (c.c.) ile birlikte bir ilâh daha tanıma!"* (el-İsrâ 17/22) buyurulmuştur. Rab olarak, insan sadece Allah'ı (c.c.) bilmeli ve yalnızca ondan istemelidir. Namazlarda okuduğumuz Fatiha sûresinde *"Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız."* (el-Fatiha 1/4) diye dua etmekteyiz. İnsan Allah (c.c.) bırakıp ne zararı ne de faydası olmayan putlardan, türbelerden, ölülerden medet ummamalıdır. Bu durum Kur'an'da kınanmıştır. İsrâ sûresinde: *"De ki: "Allah (c.c.)'ı bırakıp da (ilâh olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir ne de değiştirebilirler. Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine (hangisi daha yakın olacak diye) vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır."* (el-İsrâ 17/56-57) buyurmaktadır. Bu âyetlerde gösteriyor ki, duanın sadece Allah'a (c.c.) edilmesinin, istenilecek merciinin Allah (c.c.) olduğunun bilinmesinin gerektiği hatırlatılmıştır. Allah'tan (c.c.) başkasına yapılan duaların ve duaya başkalarının vesile kılmanın günah olduğu ve bu şekilde dua edenin duasının ona

---

[399] İbn Kesir, **age**, c.9, s. 94.

[400] Râzî, **age,** c. 21, s. 72.

[401] Buhârî, "**Cihad**", 131.

[402] Râzî, **age,** c. 21, s. 72.

fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Mümin sadece Allah'a (c.c.) yönelmeli ve sadece Allah'tan (c.c.) istemelidir.

Dua etmenin de bir üslubu ve âdabı vardır. Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimizin hem kavli hem de fiili sünnetinden nasıl dua edilmesi gerektiğini öğrenmekteyiz. Nasıl dua edilmesi hususunda şunlar söylenebilir: Duaya başlamadan evvel abdestli olmak gerekmektedir. Dua yaparken kıbleye dönmek, ihlaslı ve bilinçli bir şekilde dua yapmak, elleri yukarı kaldırıp avuçları açmak, kısık bir sesle ve yalvararak dua etmek, yine Allah'tan (c.c.) meşru şeyler istemek, besmele, hamdele ve Hz. Peygamber (s.a.v.) salavat ile başladıktan sonra, duamızda esmâ-i hüsnâ'ya yer vermek, anne-babaya ve müminlere duada yer vermek, İsrâ sûresindeki *"Duanda yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisi arası bir yol tut."* (el-İsrâ 17/110) âyetini dikkate alarak, vakitlerin en faziletlisini seçerek dua etmek, duadan sonra elleri yüze sürmek, âmin diyerek duayı sonlandırmak gerekmektedir.[403] Bu sayılanlar duanın nasıl yapılması gerektiğinin hadislerden öğrenildiği kadarıyla adaplarındandır. Her ibadetin bir edebi ve adabı vardır. Duanın edebi ve adabı da bu şekildedir.

Usul ve adabına uygun bir dua, sadece dil ve dudaklarla yapılmaktan ibaret olmamalıdır. Kalp ve ruh da duaya iştirak etmelidir. Eller, dil ve gönül hep birlikte Allah'a (c.c.) yönelmelidir.[404] Dua, insana Allah'tan talep etmeyi öğretir, insanın ümitsizliğe düşmesini önler. Dua, insana Allah'ın yardımının her an yanında olduğunu, bütün kalbiyle, sevgisiyle Allah'a yaklaşmasını öğretir ve insanın iyi olana yönelmesini sağlar.[405]

Bundan sonraki bölümümüzde toplumun bir diğer dinamiği olan ticaret ahlâkı üzerinde duramaya çalışacağız.

4. Ticaret Ahlâkı

İslâm dininde ibadet denilince akla ilk önce namaz, zekât, oruç ve hac ibadeti gelmektedir. Selam vermek, yoldaki eziyet veren bir taşı kaldırmak, muhtaç olanlara yardım etmek nasıl

---

[403] Sûfîzâde Seyyid Hulûsi, **Mecmâu'l- Âdâb**, Sad. Naim Erdoğan, Saadet Yay., İstanbul ts., s. 76-90; İsmail Karagöz vd., **Dualar**, 2. Baskı, DİB Yay., Ankara 2009, s. 70-92; Halil Altuntaş, **Duayı Anlamak**, 2. Baskı, DİB Yay., Ankara 2012, s. 72-74.

[404] İsmail Karagöz, vd., **age**, s. 100.

[405] Resul Ertuğrul, "Kur'ân'da Fiilî Dua", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,** 4/4 (2015), s. 918.

bir ibadet ise; yine aynı şekilde Allah'ın koyduğu sınırlar içinde, ticaret yapmak da ibadet gibidir.[406] Ticaret, kâr ile satmak için bir şey almaktır.[407] Diğer bir ifadeyle kazanç amacıyla yürütülen alım-satım etkinliğidir. Zira Allah (c.c.) Kur'an'da alış-verişi helal kıldığını bildirmektedir.[408] İnsanlık yaratılmasından günümüze kadar insanlar hep ticaretle uğraşmış ve hayatlarını bu şekilde idame ettirmişlerdir. Kimi zaman mallarını yanında bulunmayan mallar ile değiş-tokuş, kimi zamanda karşılıklı değiştirerek, kimi zamanda değerli maden veya parayla ticaret yapmışlardır.[409]

Ticaret, eski çağlardan beri insanlığın ortak yaşamının, iş bölümünün, mal, inanç, dil, kültür ve medeniyetin taşıyıcısı durumunda olmuştur.[410] İslâmiyet'in Anadolu'ya gelmesiyle birlikte özellikle Selçuklu ve Osmanlıda Ahilik kurumu da bu sebeple kurulmuştur. Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlamış daha sonraları ise Osmanlı devletinin kurulmasında da büyük etkisi olmuş bir teşkilattır. Ahilik çarşı pazarlarda hukuka riâyet kadar, ahlâka da uygun davranılmasını temin etmiştir. Her bir ustayı, zanaatkârı ya da tüccarı, mesleki becerilerinin yanı sıra güzel ahlâk ve maneviyatla da donanmasını sağlamıştır. Tarihte Müslüman tüccarların ticaret ahlâkından etkilenerek, İslâm ile müşerref olan nice topluluklar olmuştur. Ahilerde bulunması gereken vasıflar; vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevâzu, kardeşe nasihat, onları doğru yola sevketme, affedici olma, tevbe vb. vasıflar sayılmaktaydı. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdendi.[411]

Ticaret yapan bir insanın umumiyetle helal ve meşru bir ticaret yapabilmesi için ticaret ahlâkının prensiplerini öğrenmesi gerekmektedir. Bu prensiplerin ilki ve en önemli ilkesi kazancın helal olmasıdır. Helal olan mala haram karıştırmamaktır. Yine ticaret ahlâkının ilkelerinden bir diğeri de doğruluktur ve dürüstlüktür. Müslüman her konuda dürüst olmalıdır. Müslüman tacir de müşterinin bilgisizliğinden ve gafletinden yararlanıp onu kandırmamalıdır. Müşteriye malın kusuru varsa söylenmelidir. Alışverişte açık sözlü ve

---

[406] Muhlis Akar, **İş ve Ticaret Ahlâkı**, DİB Yay., Ankara 2008, s. 12.

[407] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 48.

[408] Bakara, 2/275.

[409] Cengiz Güneş, **Kavram ve Olgu yönüyle Kur'an'da Ticaret**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2019, s. 5.

[410] Cengiz Kallek, "**Ticaret**", DİA, TDV Yay., Ankara 2012, c. 41, s. 135.

[411] Ziya Kazıcı, "**Ahîlik**" DİA, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 1, s. 541.

şeffaf olmak, yalan, hile ve aldatmadan kaçınmak gerekmektedir. Konunun önemini anlatması açısından: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) pazarda bir buğday sergisine uğradı. Elini buğday yığınının içine daldırdı. Parmakları ıslandı. Bunun üzerine satıcıya: 'Ey zahireci! Bu ıslaklık nedir?' buyurdu. Adam: Ey Allah'ın Resûlü! Yağmur ıslattı, dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) 'İnsanların görüp aldanmaması için o ıslak kısmı ekinin üstüne çıkarsaydın ya! Kim bizi aldatırsa, bizden değildir."[412] buyurdu. İbrahim b. Ethem'e: Dürüst tüccarı mı seversin, yoksa kendisini ibadete vermiş kişiyi mi? şeklindeki soruya, İbrahim b. Ethem: Dürüst tüccarı severim, çünkü dürüst tüccar ölçmek, tartmak, almak, vermek gibi işlemlerle şeytanla sürekli savaş halindedir.[413] Bu örnekler ticarette doğruluk-dürüstlüğün önemini vurgulanması açısından önemlidir.

Alışverişimizin helal ve bereketli olması için varsa, malın ayıp ve kusuru, bunu alıcıya söylememiz gerekmektedir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Doğru sözlü ve güvenilir tacir (âhirette) peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber bulunacaktır."[414] buyurmuştur. Doğru sözlü, dürüst taciri Hz. Peygamber (s.a.v.) övmüştür. Hayatın her alanında olduğu gibi Müslüman hem sözüyle hem de özüyle güvenilir olmalıdır. Tacir malın satışını artırmak için malı gereğinden fazla övmemelidir. Aksi takdirde müşteriyi aldatmış olur. Tacirin yalan yere yemin etmemesi gerekir. Kur'an'da ve hadislerde yalan yere yemin etmek büyük günahlardan sayılmıştır.[415] Özetle Müslüman tacirde bulunması gereken özellikleri sayacak olursak: Dürüst olmak ve doğru sözlü olmak, sözünde durmak, ticaretten çok Allah'ı (c.c.) sevmek, Müslümanlara öncelik tanımak, mütevâzı bir hayat sürmek, işinde birbirine danışmak, hilekarlık yapmamak, rüşvet almamak ve vermemek, adaletli olmak, müsâmaha sahibi olmak, kanaatkâr olmak vb. vasıfları sayabiliriz.[416]

Gazâlî tacirin dinini ancak şu yedi şeyle koruması gerektiğini söyler. Bunlar: Ticaretin başlangıcında güzel niyet ve inanç olmalı, en az farz-ı kifâye olan bir şeyin ticaretini yapmalı, dünya Müslüman kişiyi ahiret pazarından menetmemeli, ticarete aşırı şekilde düşkün olmamalı, çarşıda ve pazarda Allah'ın zikrini daimî bir şekilde yapmalı, sadece

---

[412] Müslim, "**İman**", 102.

[413] Gazâli, **age,** s. 505.

[414] İbn Mâce, "**Ticarât**", 1.

[415] Al-i İmrân, 3/77; Buhâri, "**Eymân**", 17; Ebu Dâvud, "**Eymân**", 1.

[416] Cafer Sadık Yaran, **Ahlâk ve Etik**, s. 155; Geniş Bilgi İçin bk., Cengiz Güneş, **agt**, s. 111-116.

haramdan sakınmakla yetinmeyip bilâkis şüpheli şeylerden kaçınmalı, iş yaptığı şahısların her biriyle ilişkilerini kontrol etmelidir. [417] şeklinde sıralamıştır.

Müslüman, malını meşrû yollardan kazanmakla mükelleftir. Ve kazanmış olduğu malı meşrû yerlere harcamalıdır. Kendini bilen tüccar, dünya ticaretini devam ettirirken de daha kârlı olan âhiret kazancını ihmâl etmemelidir.

4.1. Ölçü ve Tartıda Adalet

Yine tacir ölçü ve tartıda hile yapmamalıdır. Bu durum İsrâ sûresinde: *"Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir."* (el-İsrâ 17/35) âyetiyle dile getirilmiştir. Toplumu temelinden sarsan, helak olmasına sebep olan davranışlarından biriside ölçü ve tartıda hile yapmaktır.[418] Nitekim Kur'an'da geçmiş toplumların helak olma sebeplerinden sayılan ölçü ve tartıda hile yapmak ve alışverişte adaletli davranmamak gelmektedir.[419] Ölçü ve tartıda hile yapmak Allah'ın (c.c.) emrine karşı gelmektir. Ölçü ve tartıda hile yapmak ahlâkî düzeni de bozar ve insanı hırsa iter, acıma duygusunu öldürür. Toplumun birlik ve beraberliğini ortadan kaldırır ve düşmanlığı artırır.[420] Kur'an'da Medyen kavminin,[421] yüce Allah (c.c.) tarafından helak edilmesinin sebeplerinden birisi de ölçü ve tartıda hile yapmaları gelmektedir.[422] Allah (c.c.) "*Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam; onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar onlar düşünmezler mi ki, büyük bir günde (hesap vermek için) diriltilecekler! Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır."* (el-Mutaffifîn, 83/1-6) buyurmuştur. Bu âyette her ne kadar tahıl ölçeği zikredilmişse de aslında her şeyde adaletli olmak gerektiğine vurgu yapılmıştır.[423] İnsanlar ile alışveriş yaparken ya da ekonomik hayata yön vermeye yetkiliyken onların mallarını eksiltmemek gerekmektedir.

---

[417] Gazâli, **age**, s. 528-533.

[418] Muhlis Akar, **İş ve Ticaret Ahlâkı,** s. 38.

[419] Bk., Enam, 6/152; Hud, 11/84; Şuarâ, 26/176-189; Rahman, 55/9; İsrâ, 17/35; A'raf, 7/185; Mutaffifin, 83/1-7.

[420] Semerkandî, **age,** c. 4, s. 27.

[421] A'râf, 7/85.

[422] Celil Kiraz, **age,** s. 369.

[423] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 57.

Asıl kazananlar ölçüde ve tartıda hile yapanlar değil, ölçü ve tartıda dürüst ve adil olanlardır.[424] Ticaretle uğraşan Müslüman, dünyevi hayatın ticaretine dalıp ahiretin kazanımlarını unutmamalıdır. Ticaretle uğraşan kimse zarar ederse bu dünyada zarar etmiş olur. Asıl kâr ahirette yönelik olan kazanımlardır.

İsrâ sûresi 35. âyette geçen "keyl, vezn ve kıstas" kavramlarına yer verilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için bu kavramlar hakkında bilgi vermek daha yararlı olacaktır.

4.1.1. Keyl

Keyl sözlükte, "Ölçme, ölçü ve miktar,"[425] anlamlarına gelmektedir. İsim olarak kullanıldığında ise; ölçek, özellikle kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir tahıl ölçeği,[426] olarak tanımlanmıştır. Kur'an'da ölçmek ve ölçü anlamında on yerde geçmektedir.[427] Bu kelime genellikle Kur'ân'da hubûbât ve yiyeceklerin ölçümlerinde kullanılmaktadır.[428] Ölçmede adaletli olma anlamında, *"Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar."* (el-Mutaffifin 83/2-3) âyetinde teşvik olarak kullanılmıştır. İsrâ sûresinde de bu anlamda geçmektedir.

4.1.2. Vezn

Vezn sözlükte, "Tartma, tartı, bir şeyin ölçüsünü bilmek, tartmak, ölçü, ölçek"[429] gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an da türevleri ile birlikte tam yirmi üç yerde geçmektedir. Vezn" kelimesi "Keyl" kelimesiyle birlikte altı âyette birlikte geçmektedir.[430] *"Ölçtüğünüz*

---

[424] Mehmet Bakırcı, **İsrâ ve Kehf**, Özdemir Kitabevi, Konya 2015, s. 36.

[425] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 11, s. 604; Karahisarî, **Ahteri-î Kebir**, s. 890; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 268; Cengiz Kallek, "**Kile**", DİA, TDV Yay., Ankara 2002), c. 25, s. 568; Ayrıca bk., Cengiz Güneş, **agt,** s. 46-48.

[426] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 572; Şemsettin Sami, **Kamus-i Türkî**, s. 1226; Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 374.

[427] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 644.

[428] Râzî, **age,** c. 13, s. 247.

[429] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 676; Karahisarî, **Ahteri-î Kebir**, s. 1141; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 332.

[430] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 750.

zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın." (el-İsrâ 17/35) Bunların bir kısmında Allah'ın (c.c.) kâinatı yaratıp yönetmesindeki ölçü ve ahenge temas edilmekte, on kadar âyette insanların ölçü ve tartıda dikkatli olmaları, hak ve hukukla ilgili davranışlarda dürüst ve adil davranmalarına da dikkat çekilmiştir.[431] Ahirette mutlaka vezn kurulacağı,[432] ve kimseye haksızlık yapılmayacağı[433] Kur'an'da bildirilerek kişilerin dünyada yapacakları davranışlardan adalet ile hesaba çekileceği hatırlatılmıştır. Bu şekilde kişide İslam ahlâkının oluşması hedeflenmiştir.

4.1.3. Kıst

Kıst sözlükte, "insaflı olma, zulüm, adalet, hisse, mizan, nasip, rızık, miktar"[434] gibi anlamlara gelmektedir. Bir kimseye payına düşen hakkı adil bir şekilde verme anlamında bir terimdir.[435] Ölçü, tartı ve terazi anlamındaki kıstas kelimesi de Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Râzî, bu kelimenin Arapça olup, istikamet ve itidal manasına gelen, "Kıst" kelimesinin mastarından türemiş olduğunu söyler.[436] Buna göre manası "ortada duran iki tarafa meyletmeyen" anlamına gelmektedir. Bu üç kelimeyi birlikte düşündüğümüz zaman alışverişte öncelikle ölçülebilen şeyler ile tartılan şeylerde insaflı davranmak, adaletli olmak ve hileden uzak durmak manası çıkmaktadır.

İsrâ sûresindeki âyette "*ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın"* (el-İsrâ 17/35) emri genel bir emirdir. Bu emir cadde ve pazarlarda alışverişlerin gerçek ölçü ve tartılara uyup uymadığını kontrol etmeyi, tartı ve ölçünün eksiltilmesinin kanun zoruyla önlemeyi İslâm devletinin görevlerinden biri haline getirmektedir.[437] Eğer bu denetleme olmaz ise toplumun düzeni bozulur.

Ölçü ve tartıda hile yapmak aşağılık bir davranıştır. Bu, toplumun birbirine olan güvenini sarsar. Alış-verişte ve piyasada durgunluk meydana getirir. Bereketin azalmasına sebep olur.

---

[431] Süleyman Toprak, "**Mizan**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 211.

[432] Araf, 7/8.

[433] Enbiya, 21/47.

[434] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 571; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 7, s. 377.

[435] Şemsettin Sami, **Kamus-i Türkî**, s. 1070; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 246; Fikret Karaman, vd. **Dini Kavramlar Sözlüğü,** s. 377; Mustafa Çağrıcı, "**Kıst**", DİA, TDV Yay., Ankara 2002, c. 25, s. 502.

[436] Râzî, **age,** c. 9, s. 207.

[437] Mevdûdî, **age,** c. 3, s. 109.

Ölçü ve tartıda ticaret ahlâkına bağlılık, bir inancın gereğidir. Buna uyan hem ticaretin esas hedefine ulaşmakta hem de kalbin temizliğini elde edebilmektedir. Bunu sağlamak için ise, Müslümanların ölçü ve tartı aletleri doğru dürüst olmalıdırlar.[438]

Günümüzde ticarette dürüst insanların sayısı gitgide azalmaktadır. Geçmişten günümüze ticareti düşündüğümüz zaman uluslararası ticaretten pazardaki satıcıya kadar Müslümanların ticari ahlâk ile git gide bağlarını kopardığına şahit oluyoruz. İnsanların canı, malı, namusu vb. tehlikeye maruz kalmakta, insanların servetleri çalınıp yağmalanmakta, alıcı ve satıcı birbirini kandırmakta, çek senetleri karşılıksız çıkmakta, piyasada her şeyin sahtesi, kopyası alınıp satılmakta emeğe saygı duyulmamakta ve buna benzer birçok konuda olduğu gibi ticaret ahlâkında da çöküş ve çürümeler baş göstermektedir. Bu ahlâkî çöküşten kurtulmanın çaresini, sonucun hayır olmasını Kur'an şöyle ifade ediyor: *"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir."* (el-İsrâ 17/35) İster tüccar ister işveren, isterse işçi, isterse alıcı ya da satıcı olsun, Müslüman alışverişini helalinden yapmalı doğru ve güvenilir olmalıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buyurduğu gibi: "Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların güvende olduğu, mümin de insanların malları ve canları hususunda kendisine güvendiği kimsedir."[439] Ahlâkî değerlerin birey vicdanında yer etmesi ve toplumsal düzeyde yaygınlaştırılması konusunda din kadar etkili olabilen başka bir kurum yoktur.[440] Müslüman bu sebeple İslâm dininin kıstaslarını, ölçülerini belirlediği iş ve ticaret ahlâkını iyi öğrenmeli ve onu hayatına tatbik etmelidir.[441]

İslâm toplumunun temelinde mizan vardır; insanlar Kur'an'a uyar ve Kur'an'ın getirmiş olduğu mizan çerçevesinde davranırlarsa kıstı, yani adaleti yerine getirmiş olurlar. Ve ancak o zaman ayakta kalabilirler.[442]

---

[438] Abdullah yıldız, **On iki Emir İsrâ Sûresi Işığında Kur'an Edebi**, Pınar Yay., İstanbul 2015, s. 176.

[439] Tirmizî, "**İman**", 12.

[440] Cafer Sadık Yaran, **Ahlâk ve Etik**, s. 155.

[441] Muhlis Akar, **İş ve Ticaret Ahlâkı**, s, 54.

[442] Abdullah Yıldız, **age**, s. 175.

4.2. Ahde Vefa

Ahd sözlükte, fiil olarak, "bilmek, tanımak, gözetmek, bir şeyi koruyup, gözetmek" anlamındadır. İsim olarak ahd ise; "güven, misak, yemin, sözleşme vaat, söz, sorumluluk, söze bağlılık, emir, koruma, vasiyet etmek, ısmarlamak" anlamlarına gelmektedir.[443] Vefa ise; "tam, eksiksiz olmak, borcu ödemek, yerine getirmek, sözünde durmak"[444] anlamlarına gelmektedir. Ahde vefa, söz verip sözünde durmak, sevgide ve dostlukta gayret etmektir. Kur'an'da "ahd" kelimesi türevleriyle birlikte kırk üç yerde geçmektedir. Yine "Ahd" kelimesi "Vefa" kelimesiyle birlikte aynı âyet içerisinde yedi yerde geçmektedir.[445]

Kur'an-ı Kerîm, ahde vefayı, sözüne sadık kalmayı insanın bireysel ve toplumsal hayatının önemli ve uyulması zorunlu unsurlarından biri olarak görür.[446] Ahde vefa her işte, her konuda Allah'a (c.c.) verilen sözü hatırdan çıkarmayanların ve dosdoğru bir istikamet üzere olanların özelliğidir.

Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde olgun müminlerin özellikleri sayılırken, onların ahde vefa gösterdikleri ifade edilmiştir. İslâmiyet ahde vefaya çok önem vermektedir. Bir insanın halk arasında itibar görmesi onun vermiş olduğu söze sadakatine bağlıdır.

İnsanın yiğitliği, mertliği, eminliği ve güvenirliliği verdiği söze sadakatle bağlı kalması ile ölçülür. Çünkü verilen sözün tutulmasında sorumluluk vardır. Konuyla alakalı olarak Allah (c.c.) İsrâ sûresinde şöyle buyurur*: "...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* (el-İsrâ 17/34) İslâm ahlâkının temeli sayılan İsrâ sûresindeki ahlâkî ilkeden birisini de Allah (c.c.) bu âyette hatırlatmaktadır. Âyetin muhtevasına, alışveriş, ortaklık, yemin, nezir, sulh ve nikah gibi bütün akitler girer.[447]

İnsanoğlu ilk sözünü "bezm-i elest"te Allah'a (c.c.) vermiştir.[448] Zira Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarına da ahd-i atik (Tevrat) ve ahd-i cedid (İncil) denmektedir. Kur'an'da Allah (c.c.) Yahudilerden söz aldığını zikretmektedir.[449] İsrâ sûresinde Yahudilerin yerine

---

[443] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 455-456; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c.3, s. 311.

[444] Cevherî, **es-Sıhah**, s. 2526; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 15, s. 398.

[445] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 492.

[446] Zülfikar Durmuş, "Ahde Vefa", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** 2 (2002), s. 95.

[447] Râzî, **age**, c. 20, s. 206.

[448] A'raf, 7/ 172.

[449] Bakara, 2/93.

getirmediği sözler, Müslümanlara tekrar ihtar edilmiştir. Bunlar: Ana-babaya iyiliği, akraba, yolcuya ve yetime yardım, cimrilikten israftan kaçınma, çocuk öldürmeme, zinadan uzak durma, yetim malı yememe, sözde durma, ölçüyü ve tartıya tam ve eksiksiz yapma, zan yapmama ve böbürlenmeme gibi konulardır.[450] Yine bu âyetteki sözden maksat ise biri Allah (c.c.) ile olan akitleşmemiz ikincisi ise, insanlarla olan akitleşmemizdir. Birincisi olan Allah (c.c.) ile akidimiz kendisini tek ilah olarak bilmemiz, kendisine ortak koşmamamız, emir ve nehylerine uymamızdır. İkincisi ise, insanlar ile yaptığımız akitlerde alım satım olsun, borçlanma gibi hususlarda verdiğimiz sözde durmamızdır. Çünkü insanlar bir arada yaşamanın gereği olarak bu hususa dikkat etmelidir. Bu âyette yetim malını koruma da toplum için ahdi yerine getirmek sayılmıştır.[451] İnsan için en büyük meziyet güvenilir bir şahsiyet olmaktır. Bir milletin fertleri arasında emanet, ahde vefa denilen yüce hasletler kalkarsa o millet mahvolur ve yok olma uçurumlarına doğru sürüklenir.[452]

İsrâ sûresi 34. âyeti aşağıdaki âyetlerle birlikte düşünmeliyiz: *"Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar."* (Âl-i İmrân 3/75) İster bir kuruş olsun, isterse bir yetimin kendisi ya da malı olsun, Müslümanın ahlâkı her türlü emanete sahip çıkmaktır.

Başka bir âyette Ehl-i kitaptan bazı kimselerin *"ümmilere yani kitapsızlara karşı üzerimize bir sorumluluk yoktur."* dedikleri haber verilmektedir. Böyle diyenlere İsrâ sûresinde *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* (el-İsrâ 17/34) şeklinde cevap verilerek, verilen sözden sorumlu oldukları bildirilmektedir. Bu sorumluluğun gereğini yerine getirmeyenlerin akibeti ise Âl-i İmrân sûresindeki başka bir âyet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir: *"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların âhirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır."* (Âl-i İmrân 3/77) Bu şekilde Allah'a (c.c.) verilen söze ve diğer verilen

[450] İsrâ, 17/21-39.

[451] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 317.

[452] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s. 237.

sözlerin ehemmiyetine dikkat çekilerek sözden sorumlu olunduğuna ve yerine getirilmeyen sözlerin cezasına bu âyetlerde işaret edilmiştir.

Ahde vefanın en güzel örneği hiç şüphesiz ki, Hz. Peygamber'de (s.a.v.) görülmektedir. Onun yaşayışı bizim için en güzel örnektir. Abdullah b. Ebi'l-Hamsâi şöyle bir hadiseyi nakleder: Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendisine peygamberlik verilmeden evvel bir yerde buluşmak üzere konuşmuş ve vaatleşmiştik. Fakat ben unutmuşum, üç gün sonra aklıma geldi ve hemen konuştuğumuz yere gittim. Baktım ki Hz. Peygamber (s.a.v.) orada bekliyor. Beni görünce, "Ey genç! Bana biraz sıkıntı verdin. Çünkü üç günden beri burada seni bekliyorum." dedi.[453] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsında somutlaşmış bu değer, Müslümanların da kendi yaşantılarında uyguladıkları takdirde, toplum fertlerine mutlu bir hayat kazandıracağı, helal ve meşru kazanca vesile olacağı gibi, ekonomiyi de olumlu yönde etkileyecektir. Aynı zamanda ticari hayatın en önemli iki unsuru olan ekonomik istikrar ve güven ortamını sağlayacaktır.[454]

Ashab da Allah (c.c.) ile yaptıkları anlaşmadan ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verdikleri sözden hiç şaşmadılar. Sonuna kadar sadakatle devam ettiler. O'nun rızası uğruna mal ve canlarını seve seve feda ettiler ve Allah'a (c.c.) verdikleri sözde sonuna kadar sadakat gösterdiler. Kur'an-ı Kerim onların ahitlerine bağlılığını şöyle ifade edilmiştir. *"İnananlardan öyle yiğitler vardır ki, Allah'a verdikleri sözü yerine getirip sadakatlerini ispat etmiş; kimisi ahde vefa gösterip canını vermiş, kimisi de (şehitliği) beklemedeydi."* (el-Ahzab 33/23)

Yine insanın anne ve babasına da vefa göstermesi, onların sevgi besledikleri dostlarına, akrabalarına önem vermesi gerekmektedir. Şeytanın hoşuna giden davranışlardan biri de kişinin insanlardan irtibatı ve muhabbeti kesmesidir. Nitekim İsrâ sûresinde *"Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."* (el-İsrâ 17/53) buyurularak, şeytanın aralarına girmesine izin verilmemesi istenmektedir.

Yapılan anlaşmaya veya yemine sadık kalmak insan onuru ve haysiyeti için çok önemli bir davranıştır. Sözüne ve yeminine sadık kalmak, kâmil mümin olmanın olmazıdır. Yine

---

[453] Ebû Dâvûd, "**Edeb**", 89.

[454] Adnan Koşum, "Hz. Peygamber'in Ticari Hayatında Ahde Vefa İlkesi ve Uygulama Örnekleri", **İslâmi İlimler Dergisi,** 2 (Aralık 2007), s. 577.

sözünde durmak, ahlâk ve insanlık yönünden gereklidir. Zira verilen sözleri tutmamak insanlar arasındaki ilişkileri zedeler ve toplumları temelinden sarsar. Bir kimse, söz verdiği zaman onu yerine getirmelidir. Zira o verilen söz özgür ve şahsiyet sahibi kişi üzerinde gerekli bir borçtur. Eğer ki, o kimse vaadini yerine getiremeyecekse, o halde söz vermemelidir.[455] Yapamayacağı şeyleri dillendirmemelidir. Allah (c.c.) Kur'an'da müminleri yapmayacağı şeyleri söylemelerini kınayıp; "*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"* (es-Saff 61/2) buyurmuştur. Müslümanın ahdini mutlaka yerine getirmesi gerekmektedir. Müslüman sözüne sadık kalmalıdır. Ahde vefasızlık yapanları, Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde: "Ahdini bozan herkes için kıyamet günü bir bayrak dikilip bu falanın vefasızlık alâmetidir diye ilân olunacaktır."[456] buyurarak, ahde vefasızlık yapanın durumunu bizlere haber vermektedir.

Gerek Allah'a (c.c.) gerekse insanlara karşı verilen ahdin yerine getirilmesi gerekir. Kur'an'da kurtuluşa eren ve cennete girecek müminlerin nitelikleri sayılırken; *"Müminler emanetlerini gözeten ve sözlerini yerine getirenlerdir."*[457] (el-Müminun 23/8) buyrulmuştur.

Kur'an ahde vefa gösterenleri Allah'ın seveceğini ve mükâfatlandıracağını;[458] haber vermekte ve ahde vefasızlık yapanı yeryüzünde bozgunculuk çıkarmakla,[459] fesatlıkla,[460] nasipsizlikle,[461] döneklikle,[462] yoldan çıkmakla[463] vasıflandırmaktadır.

Aslında vefa duygusu, sorumluluk hissini büyütüp besleyen bir erdemdir. Sevdiklerimizi hatırlamak, onlara karşı sorumluluğumuzu hissetmek, onları özlemek, iyiliklerini istemek için yanlarında ve yakınlarında olmanız gerekmez. Onlara karşı vefalı olmanız yeter. Vefalı olmak, uzakları bize yakın eder. Bizi iyiliklere, iyilikleri de bize taşır.[464] Mümin ahdine sadık

---

[455] Celal Türer, **Ahlâkım**, DİB Yay., Ankara 2008, s. 52.

[456] Müslim, "**Cihad**", 4.

[457] Ayrıca Bk., Meâric, 70/32; Bakara 2/177; Al-i İmrân, 3/76; Ra'd, 13/20-21;
Ahzâb, 33/23.

[458] Bakara. 2/177; Âl-i İmrân, 3/ 76; Nahl. 16/95; Müminün, 23/10-11; Fetih, 48/10.

[459] Ra'd, 13/25.

[460] Bakara, 2/27.

[461] Âl-i İmrân, 3/77.

[462] Tevbe, 9/76.

[463] Araf, 7/102.

[464] Ali Akyüz, **Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 225.

kişi demektir. Eğer toplumda ahdine sadık kişiler çoğalırsa, toplumda huzur ve güven tesis edilmiş olur. Ahde vefasız insanların sayısı çoğalırsa, tesis edilen huzur ve güven ortamı ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla ahde vefa ilkesi ferdi bir olaydan ziyade toplumsal boyutta bir ahlâkî ilkedir. Ahde vefanın temelinde doğruluk ve dürüstlük yatmaktadır. Bu ahlâkî ilkelerde bozulma olduğunda fertten topluma varan bir erozyon kaçınılmaz olacaktır. Kur'an'ın hem dünya hem de âhirete yönelik bu ahlâkî ilkesi toplum için büyük öneme sahiptir.

Netice olarak diyebiliriz ki, "Ahde vefa önce insanla Allah (c.c.) arasındaki ilişkileri, sonra siyaseti, ekonomik hayatı, sosyal hayatı vb. düzeltecek ve insanın mutluluğuna katkı sağlayacaktır. Böylece Kur'an ahlâkı, hayatın içine yerleşecek, orda yuvalanacaktır."[465]

Bu bölümde İsrâ sûresi çerçevesinde ticaret ahlâkı, ölçü ve tartıda adalet ve ahde vefa konuları üzerinde kaynaklar eşliğinde ele aldık. Bundan sonraki bölümde ise tüketim ve harcama ahlâkı konusunu incelemeye çalışacağız.

5. Tüketim ve Harcama Ahlâkı

Allah (c.c.) bütün mevcudatı bir düzen içerisinde yaratmış, insanı bu yaratmış olduğu düzene bir emanetçi kılmıştır. İnsanın istekleri, beklentileri sınırsızdır. Fakat dünyada yaratılmış olan her şey sınırsız değildir. İşte insan bazen bu özelliğinden dolayı imtihana tabi tutulmaktadır. Bu husus, *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!"* (el-Bakara 2/155) âyetiyle ifade edilmiştir. İnsanlar genellikle ihtiyaç odaklı değil, istek odaklı yaşamaktadırlar. Bunun sonucu olarak insan tüketme hususunda ya israfa gitmekte ya da cimriliğe kaçmaktadır. İslâm dini her konuda olduğu gibi harcama ve tüketme hususunda da belli bir dengenin olması gerektiğini emreder. Allah (c.c.) insana kâinatta olan bu dengeyi bozmamasını, onu adaletle ayakta tutmasını istemektedir.[466]

Çalışmamızın bu kısmında insanın harcama ve tüketme ahlâkından yola çıkarak, israf ve cimrilik üzerinde, İsrâ sûresindeki âyetler ışığında konumuzu incelemeye çalışacağız.

---

[465] Bayraktar Bayraklı, **age**, s. 249.

[466] Rahman, 55/7-9.

5.1. İsraf

Sözlükte "haddi aşma, aşırılık, aşırı harcama, saçıp savurmak, hata, cehalet, gaflet, yanılmak, savurganlık, tutumsuz olmak"[467] gibi anlamlara gelmektedir. Cürcânî: "Bir şeyi gerektiği hususta gerektiğinden fazla harcamak, çokça malı değersiz bir amaçla boş yere harcamak"[468] şeklinde tarif etmiştir. İsraf, *"genel olarak inanç, söz ve fiillerde dinin, akıl veya örfün özellikle mal veya imkânları dinin uygun görmediği alanlar için uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkıp saçıp savrulmasını ifade etmektedir.* Her ne kadar harcama hususunda daha meşhur ise de insanın her herhangi bir işte haddi aşmasına da israf denir.[469] Günümüz dünyasının en büyük problemlerinden birisi de hayatın her alanında yapılan israftır.

Kur'an'da yirmiyi aşkın âyette israf kelimesi kullanılmıştır. Allah (c.c.) mümini: *"(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* Şeklinde tanımlamıştır. (el-Furkan 25/67) Allah (c.c.) bu âyette müminin özelliklerinden birini de harcamada israfa kaçmayan, orta yolu tutan olarak tanımlamaktadır. Kur'an'da israf; şirk, küfür, zulüm gibi terimler için de kullanılmıştır. İsrailoğullarının haksızca adam öldürmesi.[470] Bir kimsenin isyankârlığa saparak günahlara boğulmak suretiyle kendisine kötülük etmesi.[471] Helal kılınmış bazı nimetlerin haram kılınması.[472] Kişinin kendisine ait veya sorumluluğu altındaki mal ve imkânları gereksiz yere saçıp savurması[473] da israf olarak ifade edilmiştir.[474]

İsraf, helal kılınmış bazı nimetleri terk edip harama yönelme anlamında: "*Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz."* (el-A'râf 7/81) kullanılmıştır. İnsanın şehevi konularda nefsine yenilip haddi aşması da israf olarak tanımlanmaktadır.

---

[467] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 304; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 9, s. 149; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 146.

[468] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 23.

[469] Bk., Fikret Karaman, vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 327-328; Cengiz Kallek, "**İsraf**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2001, c. 23, s. 178.

[470] Maide, 5/32.

[471] Zümer, 39/53.

[472] En'âm, 6/141.

[473] Furkan, 25/67.

[474] Abdullah Yıldız, **age**, s. 148-149.

Başka bir âyette ise; *"...o malları israf ile ve tez elden* yemeyin." (en-Nisâ 4/6) buyurarak kendine ait olmayan malı yemeyi de Allah (c.c.) israf olarak tanımlamıştır.

Bir kimsenin isyankârlığa saparak günahlara boğulmak suretiyle kendisine kötülük etmesi de âyette *"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım!"* (ez-Zümer 39/53) ifade edilerek, israfın bir başka boyutuna dikkat çekmektedir. Bu âyet hem malda hem de malın dışında olan şeylerde de israfın olduğuna işaret etmektedir. Burada kişinin kendi nefsine yaptığı aşırılıkta israf olarak nitelendirilmektedir.

İsraf, Kur'an'da müşrik ve kâfirlerin tabii nitelikleri olarak da kullanılmaktadır. *"...çünkü Firavun o yerde hakimdi. O, gerçekten aşırı gidenlerdendi."* (Yunus 10/83) Burada firavunun Hz. Musa'ya (a.s.) inanmaması ve onlara zulüm yapması aşırılık olarak anlatılmıştır. Günümüzde israf sadece mal ile alakalı olarak kullanılsa da aslında insanın yapmış olduğu her ölçüsüz davranış israftır.

İsrâ sûresindeki *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın (c.c.) muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu veli de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır."* (el-İsrâ 17/33) âyetinde ise hem öldürmenin hem de öldürülenin velisinin katilden başkasını öldürmesi israf olarak tarif edilmiştir. Öldürme, cahiliye Araplarında katili değil de daha değerli bir kimseyi öldürmek şeklinde olurdu, ya da bir kişi yerine birkaç kişi öldürülürdü.[475] Hal böyle olunca, düşmanlık ortaya çıkar, husumet baş gösterir ve akabinde kan davaları ortaya çıkardı. Ölenin yerine bir kişinin öldürülmesi yasağının ihlal edilmesi, israf olarak adlandırılmıştır. Kur'an bunu yasaklamıştır. Yine insana canı Allah (c.c.) vermiştir. Onu ancak Allah (c.c.) alır. İnsanın böyle bir yetkisi olmadığı halde bir insanı haksız yere öldürürse o zaman aşırıya gitmiş olacaktır. Kur'an'da ise yapılan bu davranış gayri ahlâkî bir davranış olarak dile getirilmiştir.

İsrâ sûresinde "*Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdırlar. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür. Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.* (el-İsrâ 26-27, 29) âyetiyle gereksiz yere harcamanın, saçıp savurmanın israf olduğu dile getirilmiştir.

---

[475] Râzî, **age**, c, 20, s. 204; Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 480.

İsrafın ortaya çıkmasının da belli başlı bazı nedenleri vardır. Bunların bazılarını sayacak olursak: Sefihlik (akli yetersizlik), bilgisizlik, lüks yaşama tutkusu, zevke düşkünlük, eğlence tutkusu, açgözlülük, kanâatsizlik, moda hastalığı ve marka kültürü, gösteriş, merak, özenti, tembellik, umursamazlık, inatçılık, malın kazanılmasında emek sarf edilmemesi vb.[476] sebepler israfa sebep olmaktadır. Bu sebeplerin oluşması halinde insanın israf yapması kaçınılmaz olmaktadır. Şimdi kısaca israfın çeşitleri üzerinde duracağız.

5.1.1. İsrafın Çeşitleri

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Kur'an'da israf genel hatları ile anlatılmıştır. Günümüzde ise israf kavramı gittikçe genişlemiş ve kapsadığı alan büyümüştür. Değişen ve gelişen dünyada her gün yeni bir israf çeşidi karşımıza çıkmaktadır. Biz burada israfın çeşitlerinden bazılarına değineceğiz.

5.1.1.1. İnsan İsrafı

Kur'an-ı Kerim insanın en güzel şekilde[477] ve sadece Allah'a kulluk için yaratıldığını[478] haber vermektedir. İnsanın Allah'a (c.c.) kulluk etmesi gerekirken ömrünü ve bedenini boş yerlerde tüketmesi bir nevi insan israfıdır. Allah (c.c.) insanı başı boş bırakmamıştır. *"İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!"* (el-Kıyâme 75/36) buyurarak, insanın hevâsına göre değil, Kur'an'a göre yaşamasını istemiştir. Yine Kur'an insanlara kendi nefislerine zulmederek[479] inkârı tercih edenlere israf yaptıklarını haber vermektedir. İsraf yapanları bu dünyada sıkıntılı bir hayatın beklediği de haber verilmektedir.[480]

Allah insanı şerefli yaratmıştır. *"Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık."* (el-İsrâ 17/70) İnsan kendisinin değerine göre hareket etmelidir. Ömrünü ve bedenini meşru yerlerde harcamalı ve Kur'an ahlâkına uygun hareket etmelidir.

---

[476] Mehmet Soysaldı, **age**, s. 136-139; Sıddık Erdem, **İsraf**, Semere Yay., İstanbul 2008, s. 26-39.

[477] Tin, 95/4.

[478] Zâriyât, 51/56.

[479] Zümer, 39/53.

[480] Tâhâ, 20/124.

5.1.1.2. Yeme-İçme ve Giyim İsrafı

Bugün israfın en büyük oranda yapıldığı alanlardan birisi de gıda israfıdır. Çöpe atılan ekmeklerin, dökülen yemeklerin ve boşuna akıtılan suların israfı hiç de az değildir. Bugün dünyada milyonlarca insan gıda bulmakta sıkıntı yaşıyor. 1 milyarın üstünde insan susuzluk sorunu yaşıyor. Doymayacağımızı sanıp açgözlülük yapıp aldığımız gıdaların yaklaşık üçte biri çöpe gidiyor. Ülkemizde milyonlarca ekmek çöpe atılıyor ve bu şekilde israf ediliyor.[481] 2013 yılında yapılan bir araştırmaya göre israfın "ihmal ve bilgisizlikten" dolayı olduğu ifade edilmiştir. [482]

Dünyanın bir kısmı obezite ile savaşırken bir kısma açlıktan ölüyor. İnsanlık yapmış olduğu su, gıda, giyim, teknoloji, zaman ve enerji israfıyla aslında dünyanın geleceğini tüketiyor. Dünyanın belli bir kısmı aşırı israf ederken bir kısmı evde çocuklarına yedirecek yiyecek bulamıyor. Bir kısım aşırı iyi beslenmeye bağlı hastalıklar ile savaşırken, bir kısım açlığın getirmiş olduğu sorunlar ile savaşıyor, belki de bu yüzden ölüyor.

İnsanlar giyim hususunda da israfa düşmektedirler. Moda adı altında insanlar gösteriş uğruna servetlerini harcamaktan hiç çekinmiyorlar. Evlerinde yeteri kadar giyeceği olduğu halde tekrar yenisini alarak israfa düşüyorlar. Hz. Peygamber: (s.a.v.) "Kibre düşmeden ve israfa kaçmadan dilediğiniz gibi yiyin, harcayın ve giyinin"[483] buyurmaktadır. Ne yazık ki Müslümanlar, kibre düşerek hem yiyor hem de giyiyor. İslâm'ın getirmiş olduğu ahlâkî düzenden gittikçe uzaklaşıyorlar. İnsanın 100 çift ayakkabısı olsa 101.yi ister. 100 çift ayakkabıyı satın almak caiz midir? sorusuna 100 çift ayakkabı ihtiyaç mıdır? Sorusunu sormamız gerekiyor.[484] Bu isteğin arkasında insanın sahip olma arzusu ve tatminsizlik yatmaktadır. Aslında ihtiyacın iki ölçüsü vardır: Tatmin olma ve mutluluk. Eğer ki bu denge kurulamazsa işte o zaman israfa kaymak baş gösterir.[485]

---

[481] Bk., **Toprak Mahsulleri Ofisi**, "Türkiye'de Ekmek İsrafı Araştırması", http://www.israf.org/sayfa/her-lokma-israf-dunyayi-tuketiyor/550, (Erişim Tarihi 27.03.2019).

[482] Ayrıntılı bilgi için bk., Hilal Çağrı, "**İsraf Sorunu: Türkiye'de Ekmek İsrafı Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri"**, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2016, s. 72-78; **Türkiye İsrafı Önleme Vakfı**, "Her Lokma İsraf dünyayı tüketiyor", http://www.ekmekisrafetme.com/Pages/GenelBilgiler/ArastirmaSonuclari2013.aspx. (Erişim Tarihi 27.03.2019).

[483] Nesâi, "**Zekât**", 66.

[484] Fatma Yüksel Çamur, "100 Çift Ayakkabı Sahibi Olmana Ne Engel Var? Ya Da Helalin Sınırı Var Mıdır?" Elif Erdem ve Hale Şahin (Ed.) **İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek**, DİB Yay., Ankara 2018, s. 98.

[485] **Age**, s. 99.

5.1.1.3. Zaman İsrafı

Kur'an'da zaman kelimesi geçmemekle birlikte, zaman kavramını ifade eden birçok kelime kullanılmıştır. Bu kavramlardan bazılarına örnek verecek olursak; dehr,[486] asr,[487] vakit,[488] ebed,[489] huld,[490] fecr,[491] leyl,[492] vb. kelimeler geçmektedir. Allah (c.c.) konunun önemine binaen bu kavramlardan bazılarının üzerine yemin etmiştir.[493] Vakti yaratan, gece ile gündüzü ardı sıra getiren insanın hayatını buna göre tanzim eden Allah'tır (c.c.). Günümüz insanı, büyüdükçe küçülen dünyada vaktinin önemli bir kısmını boş ve faydasız şeylerde tüketmektedir. Allah (c.c.) *"Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyan içindedir."* (el-Asr 103/1-2) buyurmuştur. İnsan için önemli bir kavram olan zamana dikkat çekmiştir. Başka bir âyette bize vermiş olduğu zamanı ölçmemizi istemiştir. *"Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim, Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık."* (el-İsrâ 17/12) Bu âyet, insanın zamanını iyi kullanabilmesi için her şeyin ayrıntılı bir şekilde anlatıldığını ifade etmektedir.

Bize biçilen ömür sermayesi hızla tükenmekte iken ömrümüzü değersiz bir şeymiş gibi harcayarak israf etmekteyiz. İbadet yapma hususundaki cimriliğimiz, boş işler peşinde harcadığımız israftan az değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise insanın bu yönünü hatırlatarak şöyle buyurmaktadır: "İki nimet vardır. İnsanların çoğu bunları değerlendirmede aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."[494]

Gün geçtikçe insanı meşgul edecek şeyler de artmaktadır. Bunların başında her geçen gün ilerleyen teknolojinin getirmiş olduğu yenilikler gelmektedir. En başta akıllı telefonlar, İnsanların saatlerini sosyal medyada harcayarak geçirmesine sebep olmaktadır. İbadet

---

[486] Câsiye, 45/24; İnsân, 76/1.

[487] Asr, 103/1.

[488] Mürselât, 77/ 11.

[489] Nisâ, 4/ 57.

[490] Bakara, 2/82.

[491] Fecr, 89/1.

[492] Leyl, 92/1.

[493] Ayrıntılı bilgi bk., Bilal Deliser, "Kur'an'da Zaman ile İlgili Kavramlar", **Toplum Bilimleri Dergisi,** 8 (2014), s. 303-320.

[494] Buhârî, "**Rikâk**", 1.

yapmak insana çok ağır gelirken, insan hiç kıpırdamadan bilgisayarın başında saatlerce durabilmektedir. Aynı şekilde elindeki cep telefonu ile dakikalarca meşgul olabilmektedir. Vaktin değerlendirilmesi hususunda *"Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul, yalnız Rabbine yönel."* (el-İnşirah 94/7-8) âyeti insana yol göstermektedir. Zamanın israf edilmesi hususunda, *"İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler."* (el-Enbiya 21/1) buyrulmaktadır. İnsanların zamanını düzgün kullanıp yaklaşmakta olan sona iyi hazırlanması, sonunda pişman olmaması hatırlatmaktadır.

İnsanoğlu kendisine verilen en büyük nimet olan zamanı hakkıyla değerlendirmeyip onu israf etmektedir. Nitekim insan en değerli şeyleri zamanla para kazanılıp satın alabilmektedir. Ne yazık ki zaman gibi her şeyi elde edebilen bir şeyi satın alabilecek, bir saniyeyi geri getirebilecek hiçbir şey yoktur.

5.1.1.4. Hayırda İsraf

Buraya kadar israftan ve israfın yapıldığı yerlerden kısaca bahsettik. Şimdi ise İsrâ sûresinde israfın başka bir çeşidi olarak geçen hayırda israfa yer vereceğiz. *"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdırlar. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."* (el-İsrâ 17/26-27) Bu âyette İsrafın diğer boyutu olan sadaka ve infakta israfa düşülmemesi istenmiştir. Bu âyetlerde tebzir kelimesiyle israf dile getirilmiş ve israf yapanların şeytanın kardeşleri olduğu vurgulanmıştır.

Tebzir: Sözlükte "ayırmak, tohumu atmak, serpmek"[495] anlamındadır. Bir şeyin gereksiz yere sarf edilmesidir.[496] İsraf harcamanın niceliği, (ölçülebilin durumunu), tebzir ise niteliği, (nasıl olduğu) ile ilgilidir.[497] İsraf ve tebziri birbirinden ayıracak olursak doğru yerde de olsa haddinden fazla harcamanın adı israf; miktarı ne olursa olsun yanlış yerde harcamak ise tebzirdir.[498] Taberî, İsrâ sûresindeki tebziri Allah'ın (c.c.) emrettiği yolların dışında malı

---

[495] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 51.

[496] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 23.

[497] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn**, Thk, Muhammed Kerim Racih, Dâru İkra, Beyrut 1405/1985, s. 200.

[498] Abdullah Yıldız, **age**, 149.

isyan sayılan yerlere harcamak olduğunu ifade etmiştir.[499] Bursevî ise israf hakkında, "Dağ kadar altın hayır yollarında sarf edilse, israf olmaz. Bir tane batıl için sarf edilse israf olur."[500] demiştir. Her iki görüşte de hayır yoluna yapılan infakların israf olmayacağı ifade edilmiştir.

Dinimiz İslâm, insanlara yardım etmeyi biz Müslümanlara emretmiştir. Dolayısı ile yardım yaparken ilk önce yakınlardan başlamamızı istemiştir. Daha sonra ise yoksula ve yolda kalmışa yardım etmemiz, bunu yaparken de aşırıya gidip israfa düşmememiz istenmiştir. İnsan, kendisinden yardım isteyen birine olumlu cevap vermeli, bu imkâna sahip değilse ümit verici, yatıştırıcı, güzel sözler söylemeli; isteyeni kırmadan, gönlünü incitmeden vermeye çalışmalı, tatlı bir dille mazeretini ifade etmeye çalışmalıdır.[501] Kişinin servetini ve kazandığını sadece kendine harcaması için ayırmaması gerekmektedir.[502]

Ahlâk kitaplarında savurganlık ifrat, cimrilik ise tefrit olarak nitelendirilmiştir. Bunun ortası ise cömertlik olarak tarif edilmiştir. Ne cimri ne de savurgan, orta yollu tutmak gerekmektedir.[503] Diğer bir yönden insanın kendisine emanet olarak verilen malı israf etmesi, gerekli yerlere harcamaması, insanlar arasındaki ekonomik dengeyi bozmakla kalmayıp, kişiler arasındaki kıskançlığı da arttırmaktadır.[504] Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetini savurganlıktan korumak için israfı ve lüks yaşantıyı yasaklamış ve bunlara karşı bazı hukuki önlemler ve cezai yaptırımların olduğunu dile getirmiştir. İsrafı içeren sosyal gelenekleri ortadan kaldıran düzenlemeler yapmış, bu şekilde savurganlık ve cimrilik, cömertlik ve hasisliğin birbirinden ayrılması sağlamıştır.[505] Çünkü İslâm dini israfın her türlüsünü yasaklamıştır.

İnsanın infak yaparken dengeli vermesi istenmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) gerideki ailesine bir şey bırakmayan Ensar'dan biri hakkında söyle buyurmuştur: "Eğer onun yaptığı işi önceden bana bildirmiş olsaydınız, onu Müslümanların mezarlığına defnetmenize izin vermezdim. Çünkü geride bıraktığı küçük çocuklarının halka muhtaç olmasına sebep

---

[499] Taberî, **age**, c. 14, s. 526.

[500] Bursevî, **age**, c. 5, s. 151.

[501] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 479.

[502] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 104.

[503] Gazâli, **age**, s. 1166.

[504] Mehmet Soysaldı, **age**, s. 148.

[505] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 105.

olmuştur"[506] Bu hadis, yapılan infakın çoluk çocuğun rızkına mâni olacak düzeyde olmaması gerektiğini beyan eder. Zira insan, infakta bulunacak ama daha sonra kendisi veya arkada bıraktığı kimseleri başkalarına muhtaç edecek şekilde olmayacak. Bu, infak ahlâkının nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır.

Yukarıda zikri geçen âyet ve hadiste yasaklama; sadaka, infak ve yardımda ölçüsüzlüğün beyanına dairdir. Dinen yasak olan işlerde israf yasak olduğu gibi, temeli hayır üzerine kurulu olan sadaka ve infak gibi fiillerde de aşırılık ve ölçüsüzlük, aynı şekilde yasak kılınmıştır.[507]

Müslüman her işini ölçülü yapmalı, ölçülü davranmalı zira böyle yapması Kur'an ahlâkıdır. Müslüman yemesinde, içmesinde, giyinmesinde hep orta yolu tutmalı. Bunu kendine şiar edinmelidir. Müslüman Kur'an'ın emrettiği şekilde davranamaz ise, saçıp savurarak şeytanın kardeşi olur. Âyetin ifadesiyle Allah (c.c.) *"Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdırlar. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."* (el-İsrâ 17/27) buyurmaktadır. Şeytan Allah'a (c.c.) karşı gelmiş ve ona nankörlük etmiştir. Müslüman da böyle davranışlardan uzak durmalı ki şeytanın düştüğü nankörlük hatasına düşmesin. Araplar bir işi devamlı yapan kimseyi o şeyin kardeşi olarak adlandırmışlardır. Dolayısı ile israfta inat eden şeytana kardeş olmaktadır. Şeytanın, Rabbine karşı nankör olması demek onun, kendini, Allah'a (c.c.) asi olma, yeryüzünü ifsat etme ve insanları saptırarak kullanması demektir. Allah (c.c.), kendilerine mal veya makam vermiş ve o mal ve makamını, kendi rızasına uygun yerlere harcamalarını istemiştir. Eğer kişi Allah'ın (c.c.) rızasına uygun olmayan yerlere harcar ise, Allah'a (c.c.) karşı nankörlük yapmış olmaktadır.[508] İşte bu âyet ve hadislerde Allah (c.c.) sosyal hayatı düzenleyen kurallar koyuyor. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bunu İslâm toplumuna ince ince işliyordu.

Bizlerden bir şey isteyen yakın akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa yardım etmemiz istenmektedir. İslâm ahlâkının kişiye yükleyeceği en güzel davranış böyle olmalıdır.

İsrafın doğurmuş olduğu birçok kötü sonuç bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de maddi olarak insana emanet olarak verilen malı saçıp-savurması, gerekli yerlere harcamamasıdır. Maddi anlamda dengeleri bozan israf, malı gelişigüzel ve yanlış yerde harcamaktır. Bunun

---

[506] Buhârî, "**Nikâh**", 1; Müslim, "**Nikâh**", 5; Nesâi, "**Nikâh**", 4.

[507] Sıddık Erdem, **age**, s. 62.

[508] Râzî, **age**, c. 2, s. 190.

sonucunda ise, ailede toplumda huzursuzluk meydana gelmektedir. İsraf bir hastalıktır. Bu hastalık topluma bulaşınca, toplumun mali gücü yok olmaktadır.[509]

Sonuç olarak; israftan kurtulmak için öncelikle fert ve toplum olarak üstümüze düşen görevleri yapmamız gerekmektedir. İsraf insanın kendine yönelik değil, bilakis toplumun bütün fertlerini etkileyen bir hastalıktır. İsrafın önlenmesi için toplumun bütün fertlerine sorumluluklar düşmektedir. Özellikle okulda okutulan kitaplarda israf konusu işlenmeli, öğrenciler bilinçlendirilmelidir. Aile içerisinde anne-baba olarak çocuklara israf anlatılmalıdır. Camide din görevlileri vasıtasıyla topluma israfın haram olduğu defalarca hatırlatılmalıdır. Sosyal medyada, gazetelerde bu konu hakkında insanlar bilinçlendirilmelidir. Reklamlarda kamu spotu olarak işlenmelidir. Devletin bütün müesseselerinde görev yapan kişilere israfın zararlarını anlatılarak[510] toplum bilinçlenmelidir.

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalarda israfın haram oluşunu kaynaklar eşliğinde inceledik. Şimdi ise, israfın zıddı olan cimrilik konusunu özelde İsrâ sûresi çerçevesinde, genelde ise kaynaklar eşliğinde incelemeye çalışacağız.

5.2. Cimrilik

İsrafın zıddı cimriliktir. Kur'an'da israfla birlikte cimrilik de gayri ahlâkî bir davranış olarak insanlara bildirilmiştir. Cimrilik, iman ve İslâm ahlâkı ile bağdaşmayan bir davranıştır. Cimrilik, insanın yaratılışından kaynaklanan haset, hırs, gurur ile yakın münasebeti olduğundan aslında psikolojik bir rahatsızlıktır.

Cimrilik: Farsça olup "adi, alçak, soysuz, pinti"[511] anlamında bir kelimedir.[512] Arapçada ise bu kelime "buhl" ve "şuhh" kelimeleri ile ifade edilir. Buhl: Nimetleri, ihtiyaçları, esirgenmesi doğru olmayacak kimselerden esirgeyip iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınmaktır.[513] Şuhh ise: Âdet haline getirilen hırsla birlikte mal-mülk biriktirme olan

---

[509] Mehmet Soysaldı, **age**, s. 148.

[510] **Age**, s. 150-51.

[511] Geniş bilgi için bk., Ahmet Nair, **Kur'an'da Cimrilik Kavramı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2002, s. 1-8.

[512] Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Doğuş Matbaası, Ankara 1970, s. 174.

[513] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât,** s. 48.

cimriliktir.[514] İsraf ve cimriliğin arası cömertliktir. Cimri, insanlara hiçbir şekilde yardım etme duygusu taşımayan, sadece kendini düşünen, kendi için yaşayan kimsedir. Müslüman ise böyle İslâm ahlâkıyla bağdaşmayan huylardan mümkün mertebe uzak durmalıdır. Ahlâk kitaplarında ifratı savurganlık olarak, tefriti ise cimrilik olarak tarif etmektedir. İfrat aklın ve dinin uygun gördüğü ölçünün dışına çıkmayı ifade etmektedir. Tefrit ise, aklın ve dinin gerekli gördüğü yerlere gerektiği kadar harcamamayı ifade eder. İşte cömertlik bu iki uç noktanın arasında orta yolu tutmak olarak tanımlanmaktadır.[515]

Ahlâk üzerine yazılan eserlerde cimriliğin sebepleri hakkında âlimler bazı tespitlerde bulunmuşlardır. Bunlar: Aşırı mal sevgisi, fakir ve muhtaç düşme korkusu, kendisinden başkasına herhangi bir iyiliğin ulaşmasını istememesi,[516] malın azalması korkusu, başkalarının zengin olmasını istememe vb. sebepler sayılabilir.

Kur'an-ı Kerim, nefsinin cimriliğinden korunan kimselerin kurtuluşa ereceğini haber vermektedir. *"Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."* (et-Tegâbün 64/16) Cimrilik duygusunda insanın malını ve servetini kaybetme psikolojisi yatmaktadır. Bu ise bencillikten kaynaklı hem kişi hem de toplum üzerinde telafisi mümkün olmayan birçok yaralar açmaktadır. Mümin ise, israf ve cimrilikten kaçarak ve orta yolu tutarak hem kendi şahsi dengesini koruyacak hem de toplumun düzenini sağlamada kendine düşen görevi yerine getirmiş olacaktır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) cimri ile cömerdin durumunu bir hadisinde şöyle tasvir etmişlerdir. "Cimri ile cömerdin durumu, göğüsleri ile köprücük kemikleri arasına zırh giyinmiş iki kişinin durumuna benzer. Cömert, sadaka verdikçe, üzerindeki zırh genişler, uzar, ayak parmaklarını örter ve ayak izlerini siler. Cimri ise, bir şey vermek istediğinde zırhın halkaları birbirine iyice geçer, onu sıkıştırır; genişletmek için ne kadar çalışsa da başaramaz."[517] Bu hadis cimri ve cömerdi özetler mahiyettedir.

İsrâ sûresinde Allah (c.c.) toplumun temelini sarsan israf ve cimriliğin kötü bir ahlâkî davranış olduğunu haber vermektedir. *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra*

---

[514] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 337; Mustafa Çağrıcı, "**Cimrilik**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1993, c. 8, s. 4.

[515] Gazâli, **age**, s. 1166; Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 479.

[516] Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, (Ahlâk), Yayına Hazırlayan: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, yy. ts., s. 298; Celil Kiraz, **age**, s. 270.

[517] Buhârî, "**Cihad**", 88; "**Libas**", 8.

kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun." (el-İsrâ 17/29) İsraf ve cimrilik bu âyet ile haram kılınmıştır. "Tüketim ve harcamanın en aşağı derecesi cimrilik, ortası cömertlik, aşırısı ise israftır."[518] Kişinin geçimini sağlamak için kazandığı malı iktisatlı bir şekilde harcamazsa kişi hem Allah (c.c.) hem de insanlar tarafından kınanmaya maruz kalır. Bu durum geçim vasıtası olan maldan yoksun kalmak, bineği hastalanıp yürüyemediği için yoluna devam edemeyen kimseye benzetilmiştir.[519]

İslâm'da toplumsal hayatı düzenleyen kurallar kendiliğinden meydana gelmemiştir. Toplumsal hayat ilahi kurallarla düzenlenmiştir. Bunun neticesinde ahlâkî, ruhi ve kültürel fayda ve güzelliğin doğması hedeflenmiştir. İnsan hırsla kazanmak ve mal biriktirmek ister. Ancak kendisinden infakta bulunması istendiği zaman bundan kaçar. Biriktirmiş olduğu malın eksileceğini zannederek cimriliğe düşer. İslâm'ın mal biriktirme hususundaki ahlâkî kuralı, orta yollu olmaktır. Nitekim Allah (c.c.) *"Rabbin rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, (onları) çok iyi görür."* (el-İsrâ 17/30) buyurmuştur. Müminin mal ve rızıkta telaşlanmasına gerek yoktur. Allah (c.c.) isterse kullarına rızkı bol bol vereceğini, dilerse dilediğin rızkını daraltacağını haber vermektedir. Kullarının tümüne bolca rızık vermediğini ve bunun, kendisinin bildiği bir hikmete dayandığını belirtmektedir.[520]

Kullarının rızıkları hususundaki farklılık, kendisinin cimri olması sebebiyle olmayıp, tam aksine, onların menfaatlerini görüp gözetmiş olması sebebiyledir.[521] Elimizdeki bütün nimetlerin sahibi yüce Allah'tır (c.c.) başka bir âyette *"De ki: Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!"* (el-İsrâ 17/100) Allah'ın (c.c.) fazlı ve rahmet hazineleri hiçbir zaman tükenmez. İnsan sınırsız zenginliğe ulaşsa da yine de o cimriliğini sürdürür. Bu âyet kâfirlerin fakirleşiriz korkusuyla, dünyaya ne kadar düşkün olduklarını beyan ediyor. Biriktirmiş oldukları malları, ebediyen yaşayacakmış gibi ellerinde tuttukları açıklanarak,[522] cimriliğin en aşırısı tasvir edilmiş oluyor. Zira Allah'ın (c.c.) rahmeti her şeyi kuşatacak genişliktedir,

---

[518] Mehmet Soysaldı, **age**, s. 133.

[519] Sâbûnî, **age**, c. 2, s. 158.

[520] Taberî, **age**, c. 14, s. 576.

[521] Râzi, **age**, c. 20, s. 198.

[522] Taberî, **age**, c. 15, s. 98.

azalmasından ve tükenmesinden korkulmaz.[523] Bu âyet cimriliğin insan psikolojisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu, nefsin cimrilikle anıldığını belirtmektedir. İnsan cimrilikten kurtulmadığı müddetçe kurtuluşa eremez.

Bütün dünya, insanın olsa bunu tükenir korkusuyla harcamayı iyice kısar. Dünyaya baktığımız zaman insanoğlu zenginleştikçe infak etme, yardım etme hususunda cimrileşiyor. İnsanlar artık yardım etme duyarlığını kaybetmiş, Müslümanlar da buna ayak uydurmuşlardır. Oysa Müslüman bilecek ki, kendisi başkalarına verdikçe Allah (c.c.) onun malına kat kat fazlasını verecektir. Müslümanlar olarak bizler Kur'an'a sımsıkı sarılsak onun emir ve yasaklarına gönülden bağlansak cimrilik gibi gayri ahlâkî hastalıklardan kurtuluruz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) ashabını cimrilikten sakındırmıştır. Geçmiş milletlerin cimrilik yüzünden azdıklarını, birbirlerine düştüklerini, gereksiz yere kan döktüklerini, onların âhirette de perişan olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) zaman zaman cimrilikten de Allah'a (c.c.) sığınarak, "Allah'ım! (c.c.) Acizlikten, tembellikten, korkaklıktan, ihtiyarlayıp ele avuca düşmekten ve cimrilikten sana sığınırım. Kabir azâbından sana sığınırım. Hayat ve ölüm fitnesinden sana sığınırım.**"**[524] diye dua etmiştir.

İslâm, insan hayatının dengede olmasını istemektedir. İtikatta, muamelatta, ahlâkta, mal kazanmada, mal harcamada, sevmede ve nefret etmede ne fazla ne eksik, orta yolu tutmamız istenmektedir.[525]

İslâm ahlâkçıları cimriliği ahlâkî ve psikolojik bir hastalık olarak görüp, onun tedavisinin iki yolla yapılacağını ifade etmişlerdir. Birincisi, ilim yoluyla onun ahlâkî, dini ve toplumsal zararlarının var olduğunu bundan da ilimle cimrilikten kurtulmanın yollarını araştırmak ve öğrenmek olduğunu söylemişlerdir. İkincisi ise amelle, insanın nefsine güç gelse de başkalarına yardım etme hususunda kendini zorlaması gerektiğini söylemişlerdir.[526]

---

[523] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 378.

[524] Buhârî, "**Cihad**", 25; Müslim, "**Zikr**", 2706; Ebû Dâvûd, "**Vitr**", 32.

[525] Mehmet Soysaldı, **age**, s. 132.

[526] Mustafa Çağrıcı, "**agmd**", DİA, c. 8, s. 4.

6. Aile Ahlâkı

İnsanın bu dünyada mutlu, huzurlu bir hayat sürmesi ve ahiret mutluluğunu kazanması için aileye ihtiyacı vardır. Aynı ortamda bir mekânda yaşayan bireylerin arasındaki ilişkileri düzenlemesi bakımından insanların aile ahlâkına da ihtiyacı vardır. Ailenin tanımı Türk Dil Kurumu sözlüğünde: *"Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik"*[527] olarak tarif edilmiştir." Aile, toplumun en küçük yapı taşıdır. Aile olmadan toplum olmaz. Toplum olmadan da devlet olmaz. Aile en özet şekilde ikiye ayrılır. Biri çekirdek aile, diğeri ise geniş ailedir. Çekirdek aile anne, baba ve çocuklardan oluşur. Geniş aile ise, bunlara ilaveten büyükbaba, büyükanne gibi yakın akrabaların içinde bulunduğu yapıdır. Eğer bir toplumun aile yapısı sağlam ise, o toplum güçlü bir toplumdur.

İslâm'da aile olmanın ilk adımı olan evlilik hem Kur'an'da hem de hadislerde teşvik edilmiştir. Kur'an'da, "*Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir."* (er-Rum 330/21) âyetiyle Allah (c.c.) kullarının aile kurması istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ümmetini evlilik hususunda, "Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetini terk ederse benden değildir. Evleniniz, zira ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim."[528] buyurarak, evliliği teşvik etmiştir.

İslâm, evliliği[529] ve neslin korunmasını istemiş,[530] çocukların terbiyesine büyük önem vermiş,[531] ana-babaya iyi davranmasını[532] ve ihsanı emretmiştir.[533] Karşılıksız sevginin olduğu ve fedakârlık denen duygunun en üst seviyede olduğu kişilerle bir arada yaşandığı yerin adı ailedir. Onun da bir ahlâkı bulunmaktadır. Konumuzla alakalı İsrâ sûresindeki âyetlerde Allah (c.c.) kendisine kulluktan sonra ana-babaya ihsanı emretmiştir.[534]

---

[527] **Türkçe Sözlük**, s. 9-10.

[528] İbn Mâce, "**Nikah**", 1.

[529] Rum, 30/22.

[530] İsrâ, 17/32.

[531] Lokman, 31/16.

[532] Lokman, 31/14.

[533] İsrâ, 17/23.

[534] İsrâ, 17/23.

6.1. Evlat Olma Ahlâkı (Ana-Babaya İyilik)

Ana-baba dünyaya gelmek ve yaşamak için görünen sebep, Allah (c.c.) ise gerçek sebeptir. Ana-baba, Allah'ın (c.c.) var etme, terbiye, rahmet ve şefkat gibi sıfatlarının bir tecellisidir. Bu sıfatlar ana-baba üzerinde görülmektedir.[535]

Ana ve baba insanoğlunun yeryüzünde yayılıp çoğalmasına vesile olan iki değerli varlıktır. Ana-baba dünyaya savunmasız gelen evladını korumak, gözetmek için gecesini gündüze katıp evlatlarını hayata hazırlayanlardır. İnsanın, kendisi için her türlü fedakârlığı yapan anne ve babasına karşı bazı görevleri vardır. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) anne ve babaya güzel davranılması gerektiğini emreder. *"Biz, insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Eğer onlar, seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme."* (el-Ankebut 29/8) Bu âyette Allah (c.c), evlatların anne ve babasına ihsanı, iyi davranmayı emretmektedir. Âyette iyilik ile itaatsizlik birlikte geçmekte lakin iyilik ile itaati birbirinden ayırmak gerekmektedir.

Ana-babaya itaat, onların İslâm'a muhalif olmayan isteklerine boyun eğmektir. Diğer taraftan onların İslâm'a karşı olan isteklerine karşı itaat edilmemesi aynı zamanda azarlanmaması istenmektedir.

İsrâ sûresinde ana-babaya iyi davranılması gerektiği belirtilmiş, bu emir Allah'a kulluktan hemen sonra yer almıştır. *"Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle."* (el-İsrâ 17/23) Bu âyette Allah (c.c.) ana-babaya ihsanı emrederken onların azarlanmasını yasaklamaktadır. Biz öncelikle bu âyetten yola çıkarak ihsan ve nehr (azarlama) kavramları üzerinde duracağız.

6.1.1. İhsan

İhsan sözlükte "iyilik, güzel amel, nezaket, bir işi iyi yapmak,"[536] gibi anlamlara gelmektedir. İhsan sahibi kimseye ise muhsin denilmektedir. Terim olarak şeriatta ise, *Allah'a, sanki sen O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu*

[535] Bursevî, **age**, c. 5, s. 147.

[536] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 156; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 75.

görmüyorsan da O'nun seni görüyor olmasıdır.[537] İhsan aynı şekilde ahlâkî açıdan ise, "bir kimsenin iyilikte bulunurken asgari farz ölçülerinin üstünde gönüllü olarak ve fazlasıyla yapmak" olarak tarif edilmektedir.[538] Yine Kur'an ve hadislerden anlaşıldığı üzere ihsan, iki şekilde kullanılmaktadır. Biri kulun Allah'a (c.c.) karşı duymuş olduğu sevgi, saygı, bağlılık duygusunun bir ürünü olan her türlü iyi olan davranış anlamında; diğeri ise kişinin başkalarına yapmış olduğu ve kendi içinde bulunan ihsandır.[539] Başka bir ifadeyle İhsan, insanın hem Allah'a (c.c.) hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, tabiata, hatta bütün mahlukata karşı yaklaşımında iyiliği elden bırakmamasıdır.[540] Kur'an'da ihsan kelimesi türevleriyle birlikte seksene yakın yerde geçmektedir.[541] Nahl sûresi 90. âyette *"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder,"* (en-Nahl 16/90) buyrulmaktadır. Bu âyetteki ihsan her türlü iyiliği ifade etmektedir. Taberî ihsanı, "Allah'ın emirlerine uyma, yasaklarından kaçma ve hususta sabırlı olma, dar ve geniş zamanlarda sevilen ya da sevilmeyen her hususta da Allah'a itaat etmek ve buna gayret göstermektir."[542] şeklinde tarif etmiştir. Cibril hadisinde geçen ihsanın tanımı ahlâkî açıdan tasavvuf ehli tarafından geniş bir şekilde ele alınıp eserlerde işlenmiştir. Konumuzla alakalı kısmında: "İhsan, Allah'a (c.c.) onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da o seni mutlaka görüyor."[543] olarak tanımlanmıştır. Kuşeyrî ihsanın murakabe olduğunu söylemiş, "Murakabe kulun, her türlü noksanlıktan uzak olan Allah'ın (c.c.) göz altında tuttuğunu bilmesi ve bu bilgisiyle beklemesi halidir. Bu da iyiliğin aslıdır."[544]

İhsan üç kısma ayırabiliriz, bunlar: Birincisi, Allah'a (c.c.) karşı ihsan, bütün ibadetlerimizi ihlasla yapmak, emir ve yasaklarına uymaktır. İkincisi, İnsanlara karşı ihsan, kişinin ana-babasına, çocuklarına, akrabalarına, komşularına vb. iyilikte bulunmasıdır. Üçüncüsü, kişinin kendisine karşı ihsanı, kendisi için güzel, salih amel işleyerek Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmaktır.[545] İhsan, "kendine yapılmasını arzu eylediğin şeyi başkaları için de yap" ahlâkî

---

[537] Buhârî, "**Tefsîr**", 31; Müslim, "**Îmân**", 1; Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 14.

[538] Mustafa Çağrıcı, "**İhsan**", DİA, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 21, s. 544/545.

[539] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 156; Mustafa Çağrıcı, "**agmd**", DİA, c. 21, s. 544-545.

[540] **Agmd**, c. 21, s. 545.

[541] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 203-205.

[542] Taberî, **age,** c. 14, s. 330.

[543] Müslim, "**İman**", 1; Ebû Dâvûd, "**Sünnet**", 17.

[544] Kuşeyrî, **age,** s. 332.

[545] Abdullah Yıldız, **age,** 51.

kuralıdır. Dolayısı ile kendimize yapılmasını arzu ettiğimiz her tür hayrı, refah ve mutluluğumuza yardım eden her türlü güzel davranışı Müslüman kardeşimiz için istememiz de sosyal bir vazifemizdir.[546] Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde "Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mümin) kardeşi için istemedikçe (gerçek) iman etmiş olamaz."[547] buyurarak, bir yönüyle kardeşlerimize de iyilik yapmamız ve onların da iyiliğini istememiz gerektiği vurgulanmıştır.

Kişinin kendisine yapacağı iyiliği, İsrâ sûresi 7. âyeti kerimesinde Allah (c.c.): *"Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz."* (el-İsrâ 17/7) buyurarak, kişinin kendine yapmış olduğu iyilikten bahsetmektedir.

İsrâ sûresi 23. âyette *"ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti."* (el- İsrâ 17/23) ana babaya ihsan, onlara karşılık beklemeden ve Allah'ın (c.c.) bizi gördüğünü düşünerek yapılan her türlü iyiliktir. Toplumdaki ortak ahlâk, çocukların anne babalarına müteşekkir ve saygılı olmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu emir İslâm toplumunda maddi öğretimin ve ahlâkî eğitimin en önemli unsurunu oluşturmaktadır.[548] Yine bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Medine'de uygulanan ahlâkî sistemin temelini oluşturur. Bu sistemin en önemli dayanağı da âyetin başında ifade edildiği gibi Allah'ı (c.c.) tek ilah, kanun koyucu tanımak ve kabul etmektir.[549] Kur'an'da başka sûrelerde Allah (c.c.) ana-babaya iyiliği İsrailoğullarına da emrettiğini haber vermektedir.[550] Başka bir âyette ise, Allah'a (c.c.) ortak koşulmamasını ve ana babaya iyilik edilmesini emretmektedir.[551] Yine başka bir âyette ana babaya iyilik yapılmasını tavsiye etmekte ve devamında Allah'a (c.c.) ortak koşmak gibi İslâm'a karşı hususlarda onlara itaat edilmemesini emretmektedir.[552]

İsrâ 23. âyetini, Lokman sûresi 14. âyeti ile birlikte düşünürsek: *"Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer. Nihâyet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca der ki: Rabbim! Bana ve ana-babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş*

---

[546] Ahmed Hamdi Akseki, **age,** s. 365-366.

[547] Buhârî, "**İman**", 6.

[548] Mevdûdî, **age,** c. 3, s. 103.

[549] **Age,** c. 3, s. 103.

[550] Bk., Bakara, 2/83.

[551] En'am, 6/151.

[552] Ankebut, 29/8; Lokman, 31/15.

yapmamı temin et. Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir. Ben sana döndüm ve elbette ki ben Müslümanlardanım." (Lokman 31/14) Bu âyet ana-babaya neden ihsanda bulunmamız gerektiğini biraz daha açıklamaktadır. Onların bizim için nasıl bir sıkıntıya girdiğini bizlere hatırlatmaktadır. Allah (c.c.) ahlâkî açıdan bizimde onlara ihsanda bulunmamızı istemektedir.

Bu âyetlerden anlaşılacağı üzere, ana babaya iyilik kesin bir dille emredilmektedir. Yine hadisi şeriflerde de bu duruma Hz. Peygamber (s.a.v.) dikkat çekmektedir. "Allah katında en hayırlı amel, vaktinde kılınan namazdır. Sonra anne babaya iyilik, sonra da Allah yolunda cihad etmektir."[553] Allah'a (c.c.) ibadetten sonra ana-babaya iyilik en hayırlı amel olarak sayılmıştır.

6.1.2. Azarlama (Nehr)

Bizleri dünyaya getiren anne ve babamıza ihsan emredilirken diğer yandan onları azarlamamamız istenmiştir. Âyette "nehr" ifadesi, sert bir şekilde azarlama anlamına gelmektedir.[554] *"Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle."* (el-İsrâ 17/23) Onlara âyetin ifadesiyle ilk olarak "öf" bile denilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü "öf" kelimesinde bir bıkkınlık ve can sıkıntısı vardır.[555] Onlara karşı bu bıkkınlığımızı yansıtmamamız istenmiştir. Onlar bizi küçüklüğümüzde büyütürken bizlerinde bazı davranışlarını onlar hoş karşılamışlardır. Yapmış olduğumuz kötü davranışlardan dolayı bizlerin kalbini incitmemişlerdir. Şimdi onlar da aynı muameleyi beklemektedirler. Onlar da çocuk gibi davranışta bulunabilirler. Onların bu davranışlarından dolayı azarlanmamaları, gönlünü alacak güzel sözler söylemesi istenmiştir. Çünkü Allah (c.c.), ana-babaya karşı kötü sözü ve kötü davranışı yasaklamış, onlara karşı iyi sözü ve iyi davranışı emretmiştir.[556]

Ana-babaya itaat konusu dini açıdan düşünüldüğünde, ana-baba Allah'a (c.c.) itaati emrediyorlarsa itaatle, Allah'a (c.c.) isyanı emrediyorlarsa onlar yumuşak bir dille bu isteklerinden vazgeçirilmelidirler. Aslında "emri bi'l-ma'ruf, nehiy ani'l-münker" ilkesinin

---

[553] Buhârî, "**Mevâkit**", 5.

[554] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 656.

[555] Râzî, **age,** c. 20, s. 190; Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 58.

[556] İbn Kesir, **age**, c.8, s. 467.

de doğal sonucu olarak bu durum, sadece anne ve baba için değil, birbiriyle iletişim halinde olan, otorite sahibi olsun ya da olmasın, büyük ya da küçük herkes için geçerli bir ilkedir.[557]

Kişinin ana-babasıyla nasıl konuşması gerektiği hususuna gelince, insan sesini anne ve babasının sesinden fazla yükseltmez. Aksine fısıltıyla ve alçak sesle konuşur. Onlar sağır olduklarında ise kendilerinin duyabileceği kadar bir sesle konuşur.[558] Güzel ahlâka yakışan davranış da budur. Yine onlara hitap ederken "anneciğim, babacığım" gibi hitaplarda bulunmak güzel ahlâkın bir gereğidir.

Ana ve baba İslâm inancına ters olan bir konuyu çocuklarına kabul ettirmeye çalışırlarsa bu isteklerini, onların kalplerini kırmadan onları azarlamadan merhamet ederek geri çevirmek gerekmektedir. Onlara ihsan ile davranılmalıdır.[559] Tıpkı Hz. İbrahim (a.s.) babası Azer'e *"Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"* (Meryem 19/42) diyerek, onu güzel sözle, azarlamadan Allah'ın (c.c.) yoluna çağırması gibi. Hz. İbrahim'in (a.s.) babasına kullanmış olduğu lisan ile takındığı tavır bir evladın anne ve babasına nasıl davranması gerektiği hakkında günümüz gençlerine örnek teşkil etmektedir.[560]

Allah (c.c.) İsrâ sûresinde, *"Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et."* (el-İsrâ 17/24) merhamet duygusundan kaynaklanan bir tevâzu anlayışıyla ana-babanın himaye altına alınmasını istenmiştir. Anne ve baba nasıl tevâzu kanatlarını yavruları üzerine yayıp onları koruyorsa, evlatlar da tevâzu ile anne ve babasını himaye etmelidir. Onlara karşı alçak gönüllü olmalıdır.[561] Çünkü Allah (c.c.) insanı güçsüz yarattı ve ardından ona gençlik gibi bir güç verdi. Sonra ona ihtiyarlık verdi.[562] Güçsüz duruma düşen ana-babanın yaşlandıklarında onları incitmeden onlara güzel davranmamız, merhamet etmemiz istenmiştir.

---

[557] F. Asiye Şenat Kazancı, "Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi", **Marife,** 1 (2006), s. 208.

[558] Bursevî, **age,** c. 5, s. 147.

[559] A. Muhsin Toprak, **age,** s. 230.

[560] Mehmet Kaya, "Kur'an'da Gençler Aracılığıyla Verilen Ahlâki Mesajlar", **Sinop Üniversitesi, Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu,** Hasan Barlak, vd., (Ed) (6-7-8 Ekim), Sinop 2016, s. 776.

[561] M. Mahmut Hicazi, **Furkan Tefsiri *(Tefsiru'l Vazih),*** Trc. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul ts., c. 3, s. 417.

[562] Rum, 30/54.

Batı'da bu ahlâkî yapı olmadığı için bazı ailevi sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Yani aile yapısı çökmüş durumdadır. Böyle güçlü bir yapı olmayan kişi ve toplumlar aile konusunda sıkıntı çekerler. Bu insanlar hayvanlara gösterdikleri özeni anne ve babalarına göstermedikleri için huzursuzdurlar.[563] İsrâ sûresi 23-24. âyetleri genel olarak düşünüldüğünde bu kuralların ahlâkî davranışlar olduğunu görüyoruz. Yine bu âyetlerde ifade edilen tüm ahlâkî sistem, sevgi, saygı, cömertlik ve birlik duygularını insanda meydana getirmek üzere şekillendirmiştir. Bu durumda, insanlar hiçbir zorlamaya gerek kalmadan bu şekilde ahlâkî sorumluluklarını kendiliğinden yerine getirmiş ve bunların önemini kavramaya başlamış olacaktır.[564]

Anne ve babanın evlatları üzerinde bazı hakları vardır. Eğer bu hak hususunda bir öncelik verilecek olursa, annenin hakkı babanın hakkından önce gelmektedir. Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek: "Ey Allah'ın Resulü! Kendisine en iyi davranılması gereken kimdir? diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Anan, sonra anan, daha sonra yine anan, sonra baban, sonra da sana en yakın olan akraban"[565] buyurmuştur.

Ana-babanın haklarına riâyet üç şeyle olur; onları yürekten sevmek, saygı, itaat, hizmet ve tevâzu içeren sözler söylemek ve güzel davranışlar ile rızalarını aramak gerekmektedir. İhtiyaç duydukları şeylerde, istemelerine bile fırsat vermeden yardım etmek, onlara devamlı iyilik yapmak ve iyi amellerini vefatlarından sonra bile korumak gerekmektedir.[566]

Batı'da modern hayatın ve kapitalist kültürün bir sonucu olan huzur evlerine mahkûm edilen ebeveynlerin sayısının gün geçtikçe arttığına şahit olmaktayız. İslâm ahlâkıyla ahlâklanan toplumlar anne ve babalarına gereken hassasiyeti gösterirler. Ne yazık ki, günümüz Müslümanları da batı toplumu gibi anne ve babalarını huzur evlerine mahkûm etmektedirler. Müslüman, ana-babaya iyiliğin ve hizmetin kişiyi cennete götüreceğini ve ana-babaya ihsanın ve itaatin cennetin kapısını aralayan müstesna bir fırsat olduğunu aklından çıkarmamalıdır.

İnsanlar geleceklerine yatırım yapmak istiyorlarsa çocuklarına, anne ve babalarına iyi davranmaları gerekmektedir. Çünkü insanın kendisinin yapmış olduğu davranışları ileride

---

[563] Ömer Aydın, **age**, s. 166.

[564] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 103.

[565] Müslim, "**Birr**", 1.

[566] Cafer Sadık Yaran, **Ahlâk ve Etik**, s. 188.

çocukları da anne-baba olduklarında kendilerine yapabilir. İnsan bunu da düşünerek yaparsa aslında onları eğitmiş olacağı muhakkaktır. Rabbimizin rızası ana babamızın hoşnutluğuna bağlıdır.[567] Rabbimizin hoşnutluğunu istiyorsak, o zaman ana-babamıza ihsanda bulunmalıyız.

Anne ve babanın evlat karşısında sahip olduğu bazı hakları bulunmaktadır. Evladın da yerine getirmesi gereken ödevleri bulunmaktadır:

> "İslâm ahlâkçıları, kaide olarak, diğer bütün insanların ve Müslümanların karşılıklı sahip oldukları haklara evlât karşısında ebeveynin de sahip olduğunu belirtmişler, bundan başka onlara karşı yerine getirilmesi gereken daha başka özel görevler de sıralamışlardır. Bunlar: Ebeveynin maddî ve mânevî ihtiyaçlarını karşılamaya, huzurlu bir hayat yaşamalarını sağlamaya çalışmak, istemeden vermek, kendilerinden aşırı fedakârlıklar beklememek, haklarında şikâyetçi olmamak, kusurlarını saklamak ve iyiliklerinden söz ederek itibarlarını korumak, dini bakımdan ciddi olmayan kusurlarını görmezlikten gelmek, uyarılmaları dini bir zaruret olan konularda bile uyarıları incitmeden yapmak, eğer onlar kendi işlerini göremiyorsa onlara hizmet etmek, onlar muhtaç ise onları yedirmek, çağırdıklarında hemen gitmek, isteklerine cevap vermek, yürürken arkalarından yürümek, hayatta iken ve öldükten sonra haklarında duacı olmak, haram olmayan konularda isteklerini yerine getirmek, hayır ve ibadetlerine yardımcı olmak gibi dinin ve örfün belirlediği ahlâk kurallarıdır. Bu konuda hadislerde yer alan bir önemli husus da ebeveynin ölümlerinden sonra hâtıralarını yaşatmak üzere onların dostlarıyla ilişkiyi devam ettirme[568] gereğidir ki bu da evlâda düşen bir vefa ve kadir bilirliktir." [569]

6.2. Evlilik

Sağlam ve temiz bir neslin kurulması için sağlam bir aile yapısına ihtiyaç vardır. Bu hususu Allah (c.c.) *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir."* (er-Rum 30/21) buyurarak, toplumun en küçük yapı taşı olan ailenin önemine dikkat çekilmiştir. Evlilik, temiz nesillerin meşru yoldan devamlılığını sağlar, zinaya sebep olacak unsurları ortadan kaldırır.

Konunun önemine binaen Hz. Peygamber (s.a.v.) de birçok hadisinde evliliğe teşvik etmiştir. "Ey gençler topluluğu! Aranızdan evlenmeye gücü yetenler evlensin. Çünkü evlenmek gözü

---

[567] Tirmizî, "**Birr**", 3.

[568] Müslim, "**Birr**", 4.

[569] Mustafa Çağrıcı, "**Ana Baba**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1991, c. 3, s. 104-105.

haramdan korumak ve iffeti muhafaza etmek için en iyi yoldur."[570] buyurmuş ve evliliği tavsiye etmiştir.

İnsanlar arasında tek başına yaşayan bir insanı ancak, kendisini sevebileceği, içini döküp gönlünü açacağı, derdini paylaşacağı bir eş mutlu edebilir. Evlilik erkek ve kadın arasında sevgi ve huzur bağları kuran bir kurumdur. Evlilik kişiyi kötülüklerden ve günahlardan korur. Düzenli bir toplum için evlilik şarttır. Bu yüzden Kur'an evlilik dışı ilişkileri yasaklamış, ona giden yolları çirkin olarak adlandırmış[571] ve evliliğe teşvik etmiştir.[572] Evliliğin eşler için hem ferdi hem de sosyal açıdan birçok faydasının bulunduğu da aşikârdır.

Kur'an şehvetin önüne geçilmesini istemiştir. Şehvet, her insanda bulunan tabii bir durumdur. Bu duygunun ancak helal yollar ile giderilmesi gerekmektedir. Cürcânî şehveti, "Nefsin, kendisine uygun olanı elde etmek isteyerek harekete geçmesidir."[573] şeklinde tarif etmiştir. İsrâ sûresinde ise şehvet duygusunun kötü sonuçlarından insanın korunması amaçlanmıştır. Zinaya giden yollar, *"Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur."* âyetiyle kapatılmıştır. İnsan yaratılış itibari ile melekten aşağı hayvandan üstün yaratılmıştır. İnsanın şehevi isteklerini kontrol altında tutması, onun mertebe bakımından yükselmesine ya da alçalmasına yol açmaktadır. Eğer insan şehvetine esir olursa bu, onun hayvanların mertebesine düşmesine sebep olur. İnsan cinsel arzularını dizginlerse o zaman da melekler mertebesine çıkabilmektedir.[574] İnsan, Allah'ın (c.c.) razı olacağı bir hayat sürmek istiyorsa, Allah'ın (c.c.) yasaklarından uzak durmalıdır. O yasaklardan birisi de zinaya yaklaşmamaktır.

6.2.1. Zinaya Yaklaşmamak

Zina, sözlükte "meşru olmayan cinsel ilişki"[575] anlamına gelmektedir. Zina, evlilik dışı cinsel ilişkiyi ifade eden kavram olmakla birlikte dinen de kesinlikle yasaklanmış büyük

---

[570] Buhârî, "**Nikâh**", 3; Müslim, "**Nikâh**", 1.

[571] İsrâ, 17/32.

[572] Nur, 24/32.

[573] Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 111.

[574] Hüseyin Esen, "**Zina**", DİA, TDV Yay., Ankara 2013, c. 44, s. 440.

[575] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 284.

günahlardandır.[576] Zinanın önüne geçilmesi için Allah (c.c.): *"Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur."* buyurarak, zinayı fuhuş (hayasızlık)[577] olarak nitelendirmektedir. Yine Nisa sûresinde de Allah (c.c.) nikah bağı olmayanlarla cinsel ilişkiyi yasaklamıştır.[578]

Müslüman alimler genel olarak cinsel hayatın hem dinî boyutunu hem de ahlâkî yönünü incelemişler ve ahlâk üzerine yazılan eserlerde bu konuya da yer vermişlerdir.[579] Evlilik müessesi, insanın hem gözünü ve hem de cinsel uzvunu zinadan korumayı hedeflemektedir. Evlenmenin amacı, bütün kötü sonuçları ortadan kaldırmaktadır. Evlilik, toplumdaki ahlâkî çöküşü ve bozulmayı önleyen en önemli müessesedir. İslâm'da zina ve zinaya giden yolların önüne geçilerek aile, nesil ve toplum korunmuştur. Bunda evlilik kurumuna verilen önemin büyük etkisi vardır.

Zinayı yasaklayan İsrâ sûresi 32. âyet aslında İslâmi hayat tarzının kanuni düzenlemesi olarak temelini oluşturmaktadır.[580] Zinanın insanın o tertemiz ruhuna, fıtratına, bedenine ve aklı selimine son derece aykırı olduğuna işaret edilmektedir.[581] Çünkü İslâm medeniyetinin oluşması için Allah (c.c.) zinayı haram kılmıştır. Dolayısıyla zinaya götüren her şey haramdır. Öpme, dokunma ve oynaşma gibi her türlü davranış, müstehcen yayınlar, sarhoş edici içkiler, zinaya teşvik eden her türlü müzik, oyun vb. şeyler aslında zinanın yolunu açmaktadır. Bu sebepten İslâm'da evlilik gibi bir müessese zinanın önünü kesmesi için teşvik edilip kolaylaştırılmıştır.[582] Zinada aslında toplumların temeline dinamit koyan, toplumların yıkılmasına neden olan bir fitne gibidir. Kur'an'da zina, şirk ve adam öldürme ile birlikte anılmıştır. *"Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler."* (el-Furkan 25/68) Bu âyette Allah'a (c.c.) ortak koşmak, haksız yere bir kimseyi öldürmek ve toplumların bozulmasına sebep olan zina suçu yasaklanmıştır. Bursevî, bu konu hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Zina, adam öldürmek gibidir. Çünkü zina, nesepleri yok etmektedir.

---

[576] Fikret Karaman vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 716.

[577] İsrâ, 17/32.

[578] Nisa, 4/25.

[579] Bk., Gazâli, **age,** s. 964-994; Kuşeyrî, **age**, s. 258-262.

[580] Mevdûdî, **age,** c.3, s. 107.

[581] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 480.

[582] Abdullah Yıldız, **age,** s. 167.

Nesebi belli olmayan kimse hükmen ölü gibidir. Bil ki, şehvetin fazlası zinayı doğurur. Şehvet ise İsrâ sûresinde kınanan huylardandır. Allah (c.c.) bu âyette zinayı yasaklamak suretiyle şehveti iffete dönüştürmüştür."[583] Bu tespit, zinayı insan öldürmekle eşdeğer tutmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir hadisinde: İbn Mes'ud (r.a.) anlatıyor: "Dedim ki Ey Allah'ın Resulü! Allah nezdinde en büyük günah hangisidir? "Seni yaratmış olan Allah'a eş koşmandır!" buyurdular. "Sonra hangisidir?" dedim. "Seninle birlikte yiyecek diye, evladını öldürmendir!" buyurdular. Ben yine: "Sonra hangisidir?" dedim. "Komşunun eşi ile zina etmendir!" buyurdular."[584] Bu hadiste de zina, Allah'a şirk koşma ve haksız yere cana kıyma ile birlikte zikredilmiştir. Bu da zinanın çok büyük bir günah, aynı zamanda gayri ahlâkî bir davranış olduğunu göstermektedir.

Zina gibi lezbiyenlik ve livâta da haramdır.[585] Ne yazık ki günümüz toplumları bu ahlâksız davranışların pençesinde can çekişmektedir. Avrupa'da artık karşı cinsle evlenmek meşru sayılmaktadır. Ensest ilişkiler toplumların hem psikolojik hem de ahlâkî açıdan çökmesine sebep olmaktadır.[586] Müslüman olarak kabul edilen ülkelerde dahi bu gibi gayri ahlâkî davranışlar normal karşılanmaktadır.

Sonuç olarak, nesiller bozulmakta, korunamamakta, insanlar ve toplumlar büyük yara almaktadır. Kur'an bu konuda insanların nefislerine uymasını önlemek amacıyla zinaya yaklaşmayı dahi yasaklamıştır. Cinsel başıboşluluk ve serbestleşen zina, kişinin ahlâkî açıdan çökmesine sebep olmaktadır.[587] Çünkü zina hem neseplerin karışmasına hem de aileyi oluşturan unsurların ortadan kalkmasına sebebiyet vermektedir. Zinadan korunmak için nikah gibi meşru bir yol teşvik edilmiştir. Nikah insanın gözünü, diğer azalarını koruyan bir kalkandır. Nikah insana sadakati, iffeti, sorumluluğu, dayanışmayı, sabrı vb. öğretirken aynı zamanda ahlâkî davranışları kazanmasına da vesile olur.

---

[583] Bursevî, **age,** c. 5, s. 154.

[584] Buhârî, "**Tefsir**", 3.

[585] Nisa, 4/15; A'râf, 7/80-84.

[586] Turhan Muharrem Turhan, **Cinsel Sosyalizasyon Süreci ve Din**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 203-204.

[587] **Agt,** s. 236.

6.3. Anne ve Baba Olma Ahlâkı

Anne ve babaya emanet olarak verilen evlatlar hem bu dünyanın süsü hem de imtihan sebebidir. *"Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır."* (el-Enfal 8/28), *"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür"* (el-Kehf 18/46) âyetleri bunu ifade etmektedir. Evlat, anne ve babanın bütün vaktini alan, bütün hayatını onlar üzerine bina ettiği varlıklardır. Anne ve babanın evladı üzerinde hakları olduğu kadar, evlatların da anne ve baba üzerinde hakları vardır.

Ana-babanın evlatlarına karşı görevleri, *"Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır."* (et-Tahrîm 66/6) bu âyette hatırlatılmıştır.[588] Onların günah işlemelerine engel olmak için çocukları İslâm terbiyesi ile eğitmek ve nihayetinde onları cehennemden korumak anne babanın görevidir. Lokman (a.s.) örneğinde olduğu gibi, *"Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti."* (Lokman 31/13) oğluna dayatmacı bir lisanla değil, şefkat ve öğüt verici bir lisanla yaklaşması bizlere eğitim metodu açısından yol göstermektedir.[589]

Anne ve babaların en büyük sorumluluğu şüphesiz ki onların yaşama hakkını korumalarıdır. Bu hususu İsrâ sûresinde Allah (c.c.), *"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."* (el-İsrâ 17/31) anne ve babaya hatırlatıyor. Çünkü anne ve babanın fıtratında çocuklarını koruma duygusu mevcuttur.[590] Anne ve baba, evlatlarının sadece dünyaya gelmesine sebep olmaları yetmiyor. Onların hayatta kalmaları için her türlü fedakârlığı yapmaları da gerekiyor. Anne ve baba evlatlarının yeme, içme, giyim vb. ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Kur'an'da onları geçim endişesi ile öldürülmeleri yasaklanıyor ve rızka kefil olanın Allah (c.c.) olduğu hatırlatılıyor. Cahiliye döneminde Araplar kız çocuklarından dolayı utanç duyarlardı. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir. *"Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir."* (en-Nahl 16/58) Allah (c.c.) günahsız yere

---

[588] Abdullah Yıldız, **age,** s. 59.

[589] Mehmet Kaya, "**agm**", s. 777.

[590] Abdurrahman Kasapoğlu, **age,** s. 108.

öldürülen bu kız çocuklarının hesabını soracağını yine Kur'an'da haber vermektedir.[591] Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: "Ey Allah'ın Resûlü! En büyük günah hangisidir?" diye sordum. Resûlullah, "Seni yarattığı hâlde, Allah'a ortak koşman." buyurdu. "Sonra hangisi?" deyince, "Yemeğine ortak olması korkusuyla çocuğunu öldürmen." cevabını verdi. "Sonra hangisi?" diye sorunca, "Komşunun karısı ile zina etmen." buyurdu.[592]

Allah (c.c.), kullarının evlatlara güzel davranmasını istemiştir.[593] Cahiliye Arapları fakirlik korkusuyla erkek çocukları öldürür, kız çocukları ise diri diri toprağa gömerdi.[594] İsrâ sûresi 31. âyette Allah (c.c.) kullarına, babanın evladına merhametinden daha çok merhameti olduğunu göstermektedir.[595] Yine Cahiliye Arapları çocukları cimrilik ve uzun emel gerekçesiyle öldürürken; bugünün insanı kendi konforu için çocuklarını öldürmektedir. Halbuki Allah (c.c.) *"Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz."* (el-İsrâ 17/31) buyurarak bizleri tevekkül etmeye çağırmıştır.[596] Müslüman her daim Allah'a (c.c.) rızık konusunda tevekkül etmeli ve bu ahlâk üzere olmalıdır. Cahiliye dönemindeki çocuklar, aç kalma korkusuyla öldürülüyorken; günümüz dünyasında ise çocuklar kürtaj yoluyla öldürülmektedir. Günümüz tıbbının gelişmesinden önce ilkel usuller ile yapılan cenîn katli, günümüzde cerrahi müdahale ile ameliyat ortamında ve genellikle doktorlar tarafından yapılmaktadır.[597] İnsanoğluna kendisine geçmişte ve gelecekte nimet verenin, kendisini yeryüzüne yerleştirenin ve buradaki bütün işleri tanzim edenin Allah (c.c.) olduğunu unutmamalıdır."[598] Eğer çocuklar fakirlik korkusuyla öldürülüyorsa bu hususta Allah (c.c.) hakkında su-i zanda bulunulmuş olacaktır.[599]

Sebepler değişse de sonuç hep aynı, ölen hep masum çocuklar olmuştur. Halbuki bir insanın çocuğun dünyaya gelmesine engel olması ile haksız yere adam öldürmesi arasında fark

---

[591] Tekvir, 81/8-9.

[592] Buhârî, "**Edeb**", 20.

[593] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 480.

[594] Taberî, **age,** c. 14, s. 578; Bursevî, **age,** c. 5, s. 153.

[595] Abdullah Yıldız, **age,** s. 165.

[596] Bursevî, **age,** c. 5, s. 154.

[597] Emine Arıkan, **Kur'an-ı Kerim'de Ebeveyn Evlat İlişkileri**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2014, s. 18.

[598] Mevdûdî, **age,** c. 3, s. 106.

[599] Emine Arıkan, **agt**, s.15.

yoktur. İnsanlar gayri meşru ya da geçim derdiyle de olsa bu büyük günahı işlemektedirler. Bu, kötü ahlâkın en belirgin örneklerindendir.

Anne ve baba çocuğuna güzel bir isim koymak, onu helalinden yedirmek, içirmek, giydirmek, onların nitelikli ve iyi bir eğitim almalarını sağlamak ile sorumludur. Her şeyden önemlisi anne ve baba olarak onları en güzel bir şekilde terbiye etmeleri gerekmektedir.

Buraya kadar aile ahlâkını İsrâ süresindeki âyetler ışığında incelemeye çalıştık. Bundan sonraki bölümde doğruluk, konuşma, bilim, zan, yetim malı yememe ve cana kıyma konularında oluşan toplumsal ahlâk kurallarını işlemeye çalışacağız.

7. Toplumsal Ahlâk

Kur'an'da insanın en güzel bir surette[600] diğer varlıklardan üstün ve şerefli yaratıldığı[601] ifade edilmektedir. İnsan yaratılışı gereği toplu halde yaşayan bir varlıktır. İnsanın hayatını sürdürebilmesi için bütün ihtiyaçlarını kendisi karşılaması gerekmektedir. Bu da imkansızdır. Dolayısıyla insan, birçok kimsenin bir araya gelip yaşadığı topluma ihtiyaç duyar.[602] Kur'an'da Allah, insanı tek bir ümmet olarak yarattığını, aralarında hiçbir ihtilaf bulunmadığını, zamanla aralarında anlaşmazlıkların çıktığını bildirmektedir. Allah (c.c.) bu anlaşmazlıkların giderilmesi, emirlerini insanlara bildirmesi için peygamber ve kitap göndermiştir.[603] Kur'an'da insanların birbirleriyle tanışması ve kaynaşması için kabilelere ayrıldığı, *"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık."* (el-Hucurât 49/13) âyetiyle ifade edilmiştir. İslâm dini, temelini toplum üzerine kuran, her zaman topluma önem veren ve onu göz ardı etmeyen bir dindir.[604]

---

[600] Tin, 95/4.

[601] İsrâ, 17/70.

[602] Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî, **el-Medînetü'l-Fâzıla**, Dâru ve Mektebetü Hilal, Beyrut 1995, s. 112.

[603] Bakara, 2/213.

[604] Musa Bilgiz, "Kur'an'da İnsan ve Toplum", **Diyanet İlmi Dergi Kur'an Özel Sayısı**, DİB yay., Ankara 2012, s. 692.

Bir yerde iki kişi varsa, orada toplumdan söz edilir. İslâm dininin temel amaçlarından birisi de insanların yaşayabileceği bir toplum düzeni kurmaktır.[605] Bu düzenin sağlanması için belli başlı kurallar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise İsrâ sûresi içerisinde bulunmaktadır. Bunlar: Doğruluk-dürüstlük, cimrilik, zan, yetim malı yememek, merhamet vb. konulardır.

7.1. Doğruluk

Arapçada doğruluk "sıdk" kelimesi ile ifade edilmektedir. Sıdk ise, yalancılığın karşıtı demektir.[606] Sıdk, insanın inandığı gibi söylemesine denir.[607] Kişinin itikadında, niyetinde, söz, fiil ve davranışlarında kısacası her türlü işlerinde samimi ve dürüst olmasına; hile ve aldatmacasının olmamasına doğruluk denir.[608] Kuşeyrî: "Doğruluk dinin direğidir. Dinin tamamlanması, tam olması doğruluk ile olur. Dinin düzeni doğruluk ile olur."[609] demiştir. İslâm dini insana, her konuda olduğu gibi sosyal hayatta ve insanlarla karşılıklı ilişkilerde de doğruluktan ayrılmaması gerektiğini emreder.[610]

Kur'an, insanları doğru yola çağırmakta onların yaptığı işlerinde ve özlerinde yaptıkları her türlü sözleşmelerde doğru olmalarını istemiştir. Bu istek talep boyutunda kalmamış Kur'an'da doğru olmanın ilkeleri de insanlara öğretilmiştir. Bu yönüyle Kur'an kişiyi doğru yola ileten ilahi bir yardımcıdır. İsrâ sûresinde *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir."* (el-İsrâ 17/9) buyrulmaktadır. Bu âyet İslâm dininin sıfatı olan doğruluk ve dosdoğru yola götüren Kur'an'ı ifade etmektedir.[611] Kur'an insanlara hakkı-batılı, iyiliği-kötüyü, hayrı-şerri, imanı-küfrü, haramı-helali, cenneti-cehennemi, mükafatı ve cezayı bildirir.[612] Dolayısıyla dosdoğru olanı bulabilmek için, Kur'an'ın peşine takılmak, onu hayatımıza

---

[605] Celil Kiraz, **age**, s. 253.

[606] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 10, s. 193; Karahisarî, **Ahteri-î Kebir**, s. 577.

[607] Ahmed Hamdi Akseki, **age**, s. 237.

[608] İsmail Karagöz, **age**, s. 14.

[609] Kuşeyrî, **age,** s. 366.

[610] Hud, 11/112.

[611] Bayraktar Bayraklı, **age**, s. 309.

[612] Semerkandî, **age**, c. 4, s. 11.

rehber edinmek gerekmektedir.[613] Sıdk kavramı Kur'an'ı Kerim'de doğrulukla ilgili olan bütün ahlâkî güzellikleri ve vasıfları kendisinde toplayan geniş bir kavramdır.[614] Diğer bütün ahlâkî meziyetler doğruluk ile tamam olmaktadır.

Kur'an, sıdk ile Allah (c.c.) katından gelmiş bir davanın yükünü yüklenmiş Hz. Peygamber'e *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"* (Hud 11/112) ihtarında bulunmuş,[615] Hz. Peygamberin (s.a.v.) şahsında bütün Müslümanların dosdoğru olmalarını istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurur: "Şüphesiz ki doğruluk iyiliğe götürür ve kuşkusuz ki iyilik de cennete götürür. Ve yine şüphesiz ki kişi doğru söyleye söyleye sıddîk (doğru sözlü) diye yazılır ve şüphesiz ki yalancılık facirliğe (şerre) götürür. Ve kuşkusuz ki facirlik de cehenneme götürür. Ve yine şüphesiz ki kişi yalan söyleye söyleye kezzâb (çok yalancı) diye yazılır"[616] buyurmuştur. Bu hadiste doğruluğun insana huzur, yalancılığın kuşku ve huzursuzluk kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde doğruluk tavsiye edilmiştir. Bunun en güzel örneğini şu hadiste görmekteyiz. "Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şiar edinen kimse Allah katında sıddîk diye yazılır. Yalan söylemekten sizi menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında kezzâb diye yazılır."[617] Doğruluk aynı zamanda diğer ahlâkî erdemlerin ve faziletlerin yolunu açan, bireyi ahlâkî erdemlere sahip çıkmaya sevk eden anahtar bir karakterdir.[618] Doğruluk, bütün amelleri ayakta tutan bir direk gibidir. Doğru olmayanların amelleri de kendilerine bir fayda sağlamaz.[619] İnsan doğru olduğu müddetçe hem bireysel hem de sosyal olarak ahlâkî erdemler ve kazanımlar elde edecektir.

İsrâ sûresinde doğruluk ile alakalı olarak üç konuya temas edeceğiz. Bunlar: ahitlerde, ticarette son olarak girilen ve çıkılan yerde doğru olmak şeklindedir.

---

[613] Bayraktar Bayraklı, **age**, s. 309.

[614] Ömer Aydın, **age**, s. 168.

[615] A. Muhsin Toprak, **age**, s. 86.

[616] Buhari, "**Edep**", 69.

[617] Buhârî, "**Edeb**", 69.

[618] Abdurrahman Kasapoğlu, **age**, s. 77.

[619] Abdullah Yıldız, **age,** s. 183.

7.1.1. Ahitlerde Doğruluk

Verilen her söz ve yapılan her anlaşma doğruluk üzerine bina olmalıdır. Bu durum İsrâ sûresinde şöyle ifade edilmektedir. "*Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* (el-İsrâ 17/34) Verilen sözü yerine getirmemek yalancılıktır. Çünkü verilen söz insanı sorumlu kılar. Sorumluluk ise ancak doğru olmakla yerine getirilir. Buna ahde vefa denir. İnsanın verdiği sözde durmaması hakkında Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurur: "Münafığın alameti üçtür: Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünden cayar, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet eder."[620] Hz. Peygamber (s.a.v.) ahde vefa göstermemeği münafıklık alameti olarak saymıştır. Bu sıfatı Müslümana yakıştırmamıştır.

Doğruluk, her konuda olduğu gibi bütün sözleşmelerde de bulunması gerekmektedir. Dolayısı ile gerek ana sözleşmenin gerekse ona bağlı olan diğer sözleşme olan; misak, ahit, beyan, akit, yeminler vb. sözleşmeler insanın doğruluk ile olan imtihanına sebep olmaktadır.[621]

Yine yeminler de doğruluk ile yerine getirilmelidir. İnsan sorumluluk sahibidir. Vermiş olduğu sözlerden elbet bir gün hesaba çekilecektir. Kur'an'da buna dikkat çekerek verilen sözün insana sorumluluk getireceği hatırlatılmıştır.

İnsanlar birbirlerine söz verirken ileride yalancı durumuna düşmemek için hemen olumlu cevap vermemelidir. Elinde olmayan bir sebepten dolayı sözünde duramayabilir. Bu hususta nasıl davranılması gerektiği Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: *"Hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir." de."* (el-Kehf 18/23-24) İnsanın kendisini yerine getirmekten aciz kalabileceği veya kusurda bulunabileceği sözlerden insan uzak durmalı veya bilemediği birtakım zarar ve tehlikelerle yüz yüze gelebileceği düşünerek kendini yükümlülük altına sokmayıp azmini ve kararını, Allah'ın dilemesiyle bağlaması gerekmektedir.[622] Bu âyet bize söz verilirken nasıl hareket etmemiz gerektiğini ve her daim doğruluğu istememizi öğretmektedir. Müslüman söz verilirken "inşâallah" demeyi hiçbir zaman unutmamalıdır.

---

[620] Buhârî, "**İmân**", 24; Tirmizî, "**İmân**", 14.

[621] Ahmet Küçük, **Kur'an'da Toplumsal Sınanma**, Beyan Yay., İstanbul 2007, s. 288.

[622] Derveze, **age**, c. 5, s. 63.

7.1.2. Ticarette Doğruluk

Toplumsal hayatın her alanında Müslüman doğruluk ve dürüstlükten ayrılmamalıdır. Bu durum İsrâ sûresinde şöyle ifade edilmiştir: *"Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir."* (el-İsrâ 17/35) Ticaret ahlâkının birinci şartı doğruluk-dürüstlüktür. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bir hadislerinde şöyle buyurur: "Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir tâcir, nebîler, sıddîklar ve şehitlerle beraberdir."[623] İnsanları kandırmak, birbirine güven duygusu öldürür. Toplumun ticari olarak çökmesine neden olur.

Günümüz ticaretinde kullanılan çek ve senetler konusunda da Müslüman doğruluktan ayrılmamalıdır. Karşı tarafı kandırma hususunda dikkatli davranıp güven ortamını korumalıdır.

Ticaretle uğraşan Müslüman özüyle, sözüyle yaptığı ticaretle doğruluktan ayrılmadığı gibi malı satarken bütün özelliklerini ve ayıbını söylemelidir. Gerçekleri söylemeyen bir kimseyi Müslümanlık ile bağdaştırmak mümkün değildir.[624] Hadislerde ticaret ahlâkına aykırı olan davranışlardan fiyat kızıştırmak,[625] ölçü ve tartıda adaletli olmamak,[626] malı satabilmek için yalan yere yemin etmek[627] doğruluk ile bağdaşmayan gayri ahlâkî davranışlardır. Doğruluk, kişi ve toplum açısından mutlu, huzurlu, güvenli, düzenli ve kaliteli bir hayat yaşayabilmesi açısından en önemli unsurudur. [628] Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadisinde şöyle buyurur: "Malınızı sattığınızda yemin etmekten sakının, çünkü yemin malınıza rağbeti artırmasına artırır, ancak onun bereketini yok eder."[629] Malı satarken eğer yalan yere yemin edilmişse ticaretin bereketini kaçırmakla kalmaz; yapılan kazancın haram olmasına da sebep olabilir. Yalan yere yemin edenlerle Allah'ın kıyamet günü konuşmayacağını ve yüzlerine

---

[623] Tirmizî, "**Büyû**", 4.

[624] Muhlis Akar, **age**, s. 32.

[625] Buhârî, "**Büyû**", 60.

[626] Ebu Dâvud, "**Büyû**", 7.

[627] Tirmizî, "**Büyû**", 42.

[628] Yusuf Gençtürk, **Hadisler Işığında Sıdk**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013, 79.

[629] İbn Mâce, "**Ticarât**", 30.

bakmayacağını Hz. Peygamber (s.a.v.) haber vermektedir.[630] Ahlâkî bir erdem olan doğruluk, ticaret ahlâkında da bütün Müslümanlarda bulunması gereken bir özelliktir.

7.1.3. Girilen ve Çıkılan Yerde Doğruluk

Allah (c.c.) bütün Müslümanlara Hz. Peygamber (s.a.v.) şahsında girdiği ve çıktığı yerde nasıl dua etmesi gerektiğini İsrâ sûresinde bildirmiştir: *"Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver."* (el-İsrâ 17/80) Bu âyette girilen ve çıkılan yeri alimler farklı yorumlamıştır. Doğrulukla girilen ve çıkılan yerin Mekke ve Medine olduğu,[631] doğrulukla girilmesi istenen ölüm, doğrulukla çıkılması istenen de kıyamet gününde kabir,[632] doğruluk ile girilecek yerin İslâm ve cennet olduğu da söylemiştir. Yine doğrulukla girilen ve çıkılan yerin peygamberlik olduğu da yapılan yorumlardandır.[633]

Râzî bu âyet hakkında birçok görüş aktarmıştır. Bunlardan birisi de şöyledir: "Beni, içine sokacağın her şeye, kullukta sâdık ve marifetine dalmış olarak sok, yine beni içinden çıkaracağın her şeyden de kullukta, Allah'ı bilme ve sevmede sâdık olarak çıkar."[634] Burada Râzî sıdk kavramını, tasavvuf anlayışında ve Allah'ı (c.c.) bilme ve sevme hususunda doğruluk olarak yorumlamıştır.[635]

Vehbe Zuhaylî bu âyeti: "Rabbim hem bu dünyada hem de ahirete de beni senin razı olacağın doğru ve güzel bir şekilde girdir. Orada hoşa gitmeyecek bir şey olmasın. Bu girişin sahibini sözünde de fiilinde de doğru kıl. Yine girdiği yerden çıkarken de senin razı olacağın şekilde ve güzel bir çıkarılış ile çıkar."[636] şeklinde yorumlamıştır.

Bir ülkeden bir ülkeye, bir şehirden başka bir şehre giderken gelirken hep doğruluk üzere olmalıyız. Genel olarak insanın bir yere giderken veya çıkarken, bir işe barlarken veya

---

[630] Müslim, "**İmân**", 171.

[631] Taberî, **age,** c. 15, s. 55; Râzî, **age,** c. 21, s. 34; Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 159.

[632] Taberî, **age,** c. 15, s. 55; Râzî, **age**, c. 21, s. 34; Zuhaylî, **age,** c. 8, s. 159; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 175.

[633] Taberî, **age,** c. 15, s. 55-57.

[634] Râzî, **age,** 21: 34.

[635] **Age,** c. 21, s. 34.

[636] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 159.

sonuçlandırırken daima her şeyin yolunda gitmesi, doğruluk ile yapılması, neticesinin hayır olması için çabalaması gerekmektedir. Kişinin gönlündeki niyetinin bu yönde olması, bu hususta her daim Allah'a (c.c.) âyette, dua edip iyilik yönündeki çabalarında yardım dilemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.[637] Evimizden çıkarken veya bir yere girerken dedikodu, koğuculuk vb. gayri ahlâkî davranışlardan uzak durmalıyız. Bir mekâna girerken ya da çıkarken doğruluk ve selam ile girip çıkmalı ve İsrâ sûresinde ki bu duayı okumalıyız.

7.2. Konuşma Ahlâkı

Her şeyin bir kuralı ve ahlâkı olduğu gibi konuşmanın da bir kuralı ve ahlâkı vardır. Konuşma bazen tek taraflı bazen çift taraflı bazen tarafsız olabilen insanların kullandıkları bir anlaşma şeklidir. İnsanın konuşma organı dilidir. Kendimizi ifade ederken duygularımız, düşüncelerimiz dilimizden dökülür. Kimi zaman bu dökülme biçimi karşımızdaki insanı kıracak şekilde, kimi zaman ise onun kalbine tesir edecek şekilde olabilmektedir. Konuşma, ile her şey yapılabileceği gibi aynı zamanda yıkılabilir. İyi bir konuşma karşıdakini kıymayan, onu etkileyen bir konuşmadır.[638] Eskilerin dediği gibi "dilin kemiği yoktur." ifadesi aslında onu ne tarafa bükersen o şekli almasından kaynaklanmaktadır. Yunus Emre'nin ifadesiyle, "Söz ola kese savaşı söz ola bitire başı, söz ola ağılı aşı bal ile yağ ede bir söz," sözün tesirini en güzel şekilde ifade etmektedir.

Konuşmak, sözün çıktığı organ olan dilin yaptığı eylemdir. Konuşmanın da bir sanatı ve estetiği vardır, her şeyden önemlisi onun da bir ahlâkının olduğudur. Güzel ve etkili konuşmada, güler yüz, içtenlik ve ciddiyet gibi hususlar akıldan çok kalbe ve ruha tesir eden etkenlerdir. Zira ağızdan çıkan söz kulağa ulaşır. Kalpten çıkan bir söz ise kalbin derinliklerine kadar nüfuz eder.[639] Allah (c.c.) Kur'an'da kendi peygamberlerine ve kullarına, konuşmanın ahlâkını öğretmiştir. *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur."* (el- Bakara 2/263) Gönlü kırarak, başa kakarak sevabı zayi edilen bir sadakadan, güzel sözün daha hayırlı olduğu

---

[637] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 514.

[638] Ali Türkmen, "İslami İletişimde Konuşma ve Dinleme Ahlâkı", **Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi,** 1/1 (1997), s. 46.

[639] Necmeddin Şeker, **"**Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Konuşma Üslubu ve Adabı", **Toplum Bilimleri Dergisi,** 5/10 (Temmuz 2011), s. 122.

hatırlatılmıştır. *"Yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."* (en-Nisa 4/8) Yetim, kimsesizlere her şeyden önemlisinin güzel söz söylemek olduğu hatırlatılmaktadır. (en-Nisâ 4/8)

Allah (c.c.) İsrâ sûresinde şöyle bildirmektedir: *"Kullarıma söyle sözün en güzelini söylesinler…"* (el-İsrâ 17/53) Bu âyette genel bir ifadeyle müminlere, kâfirler ve diğer İslâm düşmanlarıyla münakaşa yaptıklarında bile güzel söz söylemeleri emredilmiştir. Karşı tarafı tahrik edici değil gayet sakin ve doğru olanı söylemeleri emredilmiştir.[640] Söylenilen sözden istenilen sonucu alabilmek için evvela üsluplu söylemek lazımdır. Bir çift söz büyük kavgalara neden olur. Yine bir çift söz de düşmanları dost eder. Müslüman insanları birbirine düşürerek yanlış anlamalara, huzursuzluğa ve kavgalara neden olacak her türlü kaba, çirkin sözlerden uzak durmalıdır.[641]

Biz bu bölümde konuşmanın üç şekli olan genel konuşma, ana-babaya güzel konuşma ve son olarak reddetme dili konularına değineceğiz.

7.2.1. Genel Konuşma Dili

Karşımızdaki insan müşrik ya da kâfir bile olsa onun alaycı, aşağılayıcı ve kaba tavırlarına karşı Müslüman ona güzel hitap etmelidir. Allah (c.c.) Kur'an'da Hz. Musa'ya (a.s.) *"Firavun'a gidin. Çünkü o, iyiden iyiye azdı. Ona yumuşak söz söyleyin."* (Tâhâ 20/43-44) buyurmuştur. Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) *"Sen af yolunu tut, bağışla, uygun olanı emret, bilgisizlere aldırış etme."* (el-A'raf 7/199) buyurarak, karşısındaki muhatabına karşı nasıl davranması gerektiğini öğretmiştir.

İsrâ sûresi 53. âyet: *"Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler."* (el-İsrâ 17/53) İslâm'ın ahlâk yönteminde mümin, münafık, kâfir, fasık, cins, ırk ve dil farkı gözetmeden konuşurken herkesle en güzel şekilde konuşulmasını emredilmektedir. Bu, müminlere verilen nasihattir. Şüphesiz ki her türlü iyiliği ve kötülüğü doğuran dildir. Dilini düzgün kullananlar her zaman selamete kavuşur.[642] Taberî en güzel sözün müminlerin birbirlerine "Allah sana merhamet

---

[640] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 117; Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 105.

[641] Süleyman Ateş, **age**, c. 3, s. 1534.

[642] Semerkandî, **age,** c. 4, s. 34.

etsin, Allah sana acısın" şeklinde güzel söz söylemeleri olarak yorumlamıştır.[643] Râzî, "Ey Muhammed, kullarıma söyle ki: Sizler, İslâm'a karşı kimselere delil getirmek istediğinizde, o delillerde sövgü, kınama olmasın bu deliller en güzel bir biçimde olsun."[644] şeklinde yorumlayarak kafirlere karşı güzel söz söylenmesi gerektiği şeklinde beyanda bulunmuştur. İster kafir olsun ister mümin olsun onları güzel hitapla gönüllerinin alınması istenmiştir. *"Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır."* en-Nahl 16/25) âyetinin ifadesiyle, hikmetle Allah'ın (c.c.) yoluna çağırma vurgulanmıştır.

İsrâ sûresi 53. âyetin devamında Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *"Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır."* (el-İsrâ 17/53) Şeytan insanın dil ile yapacağı hatalarını araştırır ki, onunla, kişi veya kardeşinin arasını açar, düşmanlık meydana getirir.[645] Her türlü ihsan ancak, teşekkür ve karşılık beklemeksizin insanlara iyilikte bulunmak, insanların kendi şahsına yaptığı kötülükleri bağışlamak, insanlar arasında onlara nasihat ederek yaşamak, sert davranmadan iyiliği emretmek ve küçük düşürmeden kötülüğü yasaklamak, dili güzel kullanmakla olur.[646] O zaman şeytan kişi ile kardeşinin ya da sevdiklerinin arasına bozamaz. Seyyid Kutub (ö. 1386/1966): "Şeytan, insanın ağzından çıkan bir sözü, dilinin sürçmelerini özellikle yakalamaya çalışır. Kişi ile kardeşi arasında bu şekilde kin ve düşmanlık tohumlarını ekmeğe çabalar. Güzel söz ise, bu gedikleri kapatır, yolunu keser. Kardeşliğin dokunulmazlığını, saygınlığını sürtüşmelerden ve körüklemelerden korur."[647] tespitinde bulunmuştur.

Allah (c.c.) Kur'an da *"Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti).* (İbrahim 14/24) Çünkü ağacın diri ve ayakta kalması için nasıl sulanmaya, bakılmaya ihtiyacı varsa, bunlar olmadan ağaç kurur. Kötü söz ise kötü bir ağaca benzetilmiştir. *"Kötü bir sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkânı olmayan (kötü) bir ağaca benzer."* (İbrahim 14/26)

---

[643] Taberî, **age,** c. 14, s. 624.

[644] Râzî, **age,** c. 20, s. 230.

[645] Sâbûnî, **age,** c. 2, s. 164.

[646] Bursevî, **age**, c. 5, s. 172.

[647] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 336.

Allah (c.c.), güzel sözü, güzel ağaca benzetmiştir. Çünkü güzel sözün meyvesi güzel amel; güzel ağacın ürünü de faydalı meyvedir.[648] Müfessirlerin açıklamalarına göre güzel sözden maksat, kelime-i tevhit, söz, bilgi ve düşünce anlamı geldiğini söylemişlerdir.[649] Bu kelime her zaman güzel amellerin ortaya çıkmasına vesile olur. Allah'ın (c.c.) hoşnut olacağı her güzel amel, bu kelimenin meyvesidir. Devamındaki âyette geçen kötü kelime ise o da Allah'ı (c.c.) inkâr etmektir. Bu kelime her çeşit fesadın, felaket ve musibetin kaynağıdır. Kötü söz hem dünyada hem de âhirette insanın felaketlere sürüklenmesine sebep olur.

Devletler bazında düşünecek olursak, diğer devletler kâfir veya düşman dahi olsalar onlar ile konuşma dilimiz yumuşak olmalıdır. Çünkü âyette *"Sonra şeytan aralarını bozar."* (el-İsrâ 17/53) buyurularak, insanlar şeytana karşı uyarılmaktadır. Eğer devletler arasındaki münasebet bozulur ise o zaman her türlü ilişki sıkıntıya girer. Bu da şeytanın işine gelen bir durumdur. Çünkü Şeytan: *"Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!"* (el-İsrâ 17/62) diye Allah'tan (c.c.) söz almıştır. Kıyamete kadar da bizim düşmanımız olmaya devam edecektir.

İçeriği ne olursa olsun insanın kalbine tesir eden, gönlü alan, içerisinde gerçek barındıran, yıkan değil yapan, olumsuz değil olumlu olan, boş değil faydalı olan söze güzel söz denmektedir. Yani "kavli ma'ruf" denir. Kur'an müminlere "kavli ma'ruf"u söylemelerini şöyle ifade etmiştir. *"Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır."* (el-Bakara 2/263) buyurmuştur. Hangi niyetle yapılırsa yapılsın iyilikler başa kakılmadan, insanların kalbi incitilmeden yapılmalıdır. Güzel söz, yüze vurulan sadakadan iyidir.

Kur'an'da Allah (c.c.) cennette de güzel sözü şöyle anlatmıştır: *"Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Söylenen, yalnızca "selâm, selâm"dır."* (el-Vakıa 56/25-26) Boş sözün insanı günaha sürüklediği, cennet kelamının ise "selam" olduğu hatırlatılmıştır.

İster akrabalarımız, sevdiklerimiz olsun, ister kafir ya da mümin olsun veya devletler arası münasebetlerde olsun. Güzel sözün açamayacağı kapı, giremeyeceği gönül yoktur.

---

[648] Süleyman Ateş, **age**, c. 3, s. 1406.

[649] Taberî, **age,** c. 14, s. 635; Râzî, **age**, c. 19, s. 122; Süleyman Ateş, **age**, c. 3, s. 1406.

7.2.2. Ana - Babaya Güzel Söz Söylemek

İslâm, düşman kâfir, müşrik de olsa onlara güzel ve yumuşak konuşmamız gerektiğini söyler. Söz konusu bizim dünyaya gelmemize vesile olan ve ölene kadar bizim üzerimizden merhamet kanatlarını indirmeyen anne ve babamıza karşı nasıl konuşmamız gerektiği olunca, mesele daha bir önem arz etmektedir. İsrâ sûresinde: *"Kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle."* (el-İsrâ 17/23) buyrulmuştur. Onlara tevâzu kanatlarını indir. Her ikisine de tatlı, yumuşak ve güzel sözler söyleyerek onların kalbini hoş tutmak demektir.[650] Çünkü güzel ahlâkın gerektirdiği ve Müslümanlığa yakışan güzel ve hoş söz söylemektir. Onlara nasıl hitap etmemiz gerektiğini biz Kur'an'dan öğreniyoruz. Hz. İbrahim (a.s.), "*Kitap'ta İbrahim'i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"* (Meryem 19/41-42) diye hitap etmiştir. Hz. İbrahim (a.s.) ve babası taban tabana zıttır. Hz. İbrahim'in (a.s.) çağırmış olduğu inanç ve yaşam şekli babasına ters bulunmaktaydı.[651] Ama O, babasına yine de edep içerişinde "babacığım" diye hitap etmiştir. Bu şekilde hitap etmesi babasını çok sevdiği, onu ilahi azaptan korumak, güzel olana çağırmak için olduğu söylenmiştir.[652] Çünkü ana-babayı isimleriyle çağırmak hoş bir davranış değildir. Bu onlara eziyet, kötü edep ve çirkin çağırıştır. Yine Hz. Yusuf (a.s.) da babasına "Ey babacığım!"[653] diyerek söze başlamıştır. İnsan, sesini anne-babasının sesinden fazla yükseltmez. Onlarla yüksek sesle konuşmaz. Aksine fısıltıyla ve alçak sesle konuşur. Ancak kulakları duymadıklarında ise duyacakları şekilde bağırmakta bir sakınca yoktur. Buna ilaveten onlara sert bakmamak da güzel ahlâkın göstergesidir.

Konuşma ahlâkı, sadece terbiye ve tebliğde değil, bütün insanlar arası ilişkilerde güzel söz, iyi ve güzel davranış esastır. Güzel bir sonuç almak bakımından da en uygun ve en elverişli metottur.[654] Kişinin ana babasına güzel konuşması onları bu dünyada mutlu ederken, kişiye âhiret mutluluğunu da elde etme fırsatı verir.

---

[650] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 54.

[651] Mehmet Mübarek Çelik, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s. 51.

[652] Râzî, **age**, c. 21, s. 227.

[653] Yûsuf, 14/4.

[654] Abdullah Yıldız, **age**, s. 89.

7.2.3. Reddetme Dili

İnsan, kim olursa olsun, kendisinden bir şey isteyene karşı güzel konuşmalı, onların kalbini kırmamalı onlara güzel söz söylemelidir. Zira İsrâ sûresinde bu husus bizlere şöyle hatırlatılmaktadır: *"Eğer Rabbinden umduğun (beklemek durumunda olduğun) bir rahmet için onlardan yüz çevirirsen, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle."* (el-İsrâ 17/28) Bu âyet Resûlullah'tan (s.a.v.) kendilerine bir şeyler vermesini isteyen, Hz. Resûlullah'ın (s.a.v.) da kendilerine bir şeyler vermek istemediği birtakım kimseler hakkında inmiştir.[655] Bu âyetin sebebi nuzülü ile ilgili olarak da Saîd b. Mansûr, Atâ el-Horasanî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: Müzeyne'den bir grup gelip Resûlullah'tan (s.a.v.) kendileri için binek istediler. Hz. Resûlullah (s.a.v.): "Ben size verecek binek bulamıyorum." deyince üzüntülerinden dolayı gözleri yaşla dolu olarak geri döndüler. Bunun Resûlullah'ın (s.a.v.) kendilerine olan kızgınlığından dolayı olduğunu sandılar.[656]

Âyetteki meysur kelimesi "y-s-r" fiilinden türemiş "yumuşak, kolay söz"[657] demektir. Taberî: Güzel biçimde geri çevirmenin en azından "Allah (c.c.) versin, rızıklandırsın" diyerek gönülleri almak olduğunu söylemiştir.[658] Râzî ise: "En güzel bir biçimde geri çevirmek, işi yokuşa sürmeden isteyeni savmak, "meysur" (maruf) olarak yorumlamıştır. Âyette geçtiği gibi bu konu *"Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir."* (el-Bakara 2/263) şeklinde tarif edilmiştir."[659] Tüm bunlardan yola çıkarak güzel sözün en etkili araç olduğu sonucu çıkmaktadır.

Kendisinden bir şey isteyene güzel, yumuşak söz söylemek şayet Allah'tan (c.c.) rızkı gelecek olursa onları gözeteceğini belirterek onlara iyi vaatlerde bulunup ve geçerli bir mazeretle açıklamak gerekmektedir.[660] O zaman isteyeni kırmamış ve ahlâkî bir şekilde onu reddetmiş oluruz. Müslüman kendisinden bir şey isteyen kimsenin gelişi ile canını sıkmamalıdır. Onları kendi hallerine bırakıp susmamalı ve onların gelişiyle sıkıldığı izlenimi vermemelidir.[661] *"El açıp isteyeni de sakın azarlama."* (ed- Duhâ 93/10) âyeti isteyene hoş,

---

[655] Kurtubî, **age**, c. 13, s. 66.

[656] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 56.

[657] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 717.

[658] Taberî, **age**, s. 14, s. 572.

[659] Râzî, **age**, c. 20, s. 195-196.

[660] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 52.

[661] Seyyid Kutub, **age**, c. 9, s. 309.

güzel ve tatlı bir söz söylenmesi, onlara umut vaat eden sözler söylenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Güzel ve hoş söz, sadakadır."[662] buyurarak güzel sözün sakada olduğuna dikkat çekmiştir.

Kısaca Müslümanın her şeyde olduğu gibi konuşmasının ve hitap etmesinin de bir ahlâkı olmalıdır. Çünkü Kur'an bize böyle olmamız gerektiğini öğretmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de insanlar ile konuşurken insanları kırmadan onları azarlamadan gönüllerini alacak şekilde konuşmuştur.

7.3. Zandan Kaçınmak

İnsan sosyal bir varlıktır ve onun toplum içinde uyması gereken birtakım kurallar vardır. Allah (c.c.) Kur'an'da toplumsal hayatı düzenleyen kuralları bildirmiştir. Sağlıklı bir toplum inşa etmek için bu kuralları uymak hem fert hem de toplum için gereklidir. İnsan bilmediği bir şeyi araştırır lakin Müslüman kardeşinin ayıplarını araştırması da hem dini hem ahlâkî açısından doğru değildir.

Zan, sözlükte "kuşkulanmak, kesin bilgiye ulaşmadan, itham etmek, şüphe etmek, sezmek"[663] anlamına gelmektedir. Zan, güçlendikçe ilme, zayıfladıkça vehme götürür. Kuvvetli zan, zanların ehvenidir ve zann-ı galip terimiyle ifade edilerek diğer zanlardan ayrılır. Konumuzla alakalı olarak İsrâ sûresinde Allah (c.c.) *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."* (el- İsrâ 17/36) buyurarak toplumun ihmal ettiği bir ahlâkî ilkeyi dile getirmektedir.

Bursevî: *"Bilmediğin şeyin ardına düşme,"* (el- İsrâ 17/36) ifadesini İsrâ sûresinde sayılan kötü hasletlerden zulüm olarak yorumlanmış ve zulmün karşılığının ise adalet olduğu belirtilmiştir. Buna göre kulağın zulmü gıybet, boş söz, kadınlar ile sohbet, iftira, zina iftirası, eğlence, edepsiz sözleri dinlemek ile olduğunu; kulağın adaletinin ise Kur'an, hadis, ilim, hikmet, nasihat, iyilik ve hak sözleri dinlemekle olduğunu söyler. Çünkü kulak bunlardan sorumludur. Gözün zulmünün ise; haram kılınan ve şehvet uyandıran şeylere bakmak, dünyalık şeylerde kendinden üstün olanlara, dini meselelerde ise kendinden düşük

---

[662] Buhârî, "**Cihad**", 72.

[663] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 412-413; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 13, s. 272-275; Fikret Karaman vd., **Dini Kavramlar Sözlüğü**, s. 706.

olanlara bakmakla olacağını; gözün adaletinin ise, Kur'an ilimlerine, âlimlerin, salihlerin yüzüne bakmakla olacağını söyler. Çünkü göz baktıklarından sorumludur. Kalbin zulmü ise, kin, haset, düşmanlık, dünya sevgisi ve Allah'tan (c.c.) başka şeylerle ilgilenmeyi kabul etmesidir. Kalbin adaletinin ise, kınanan bu huylardan temizlenmesi, güzel huylarla donanması ve Allah'ın (c.c.) ahlâkıyla ahlâklanmasıdır. Gönül de yaptıklarından sorumludur.[664]

Bu âyet aynı zamanda tecessüs ile de ilgilidir.[665] Tecessüs hakkında Hucurât sûresinde Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin."* (el-Hucûrat 49/12) Zannın fazlasından kaçının ve kusur araştırmayın. Çünkü kusur araştırmak hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardından gitmektir. Bu da insanı az bir bilgi ile başkaları ardından konuşmasına ve gıybet yapmasına sebebiyet verecektir.

Zannın ve gıybetin sebepleri kin, öfke, başkasını kötüleyerek kendi itibarını yükseltme düşüncesi ve kıskançlık şeklinde sıralanmış, gıybetten kurtulmak için bu sebeplerin ortadan kaldırılması gerektiği vurgulanmıştır.[666]

İsrâ sûresi 36. âyetinin hem bireysel hem de toplumsal yönü vardır. Bireysel olarak insanın günaha girmesine sebep olurken, toplumsal olarak ise kardeşi ile arasının açılmasına sebep olur. Zan ve gıybet, toplumda fesada yol açıp insanları gruplara, hiziplere bölmektedir. Kesin bilgi yerine zanna uymak doğru değildir. İslâm ahlâkî şüpheden kaçınmayı, araştırmaksızın hiçbir birey ve grubu suçlamamayı, kişinin bilgi yerine tahmin ve zanna uymasını yasaklar. Bu ahlâkî kural İslâm hayatının her alanında olduğu gibi hukuki, siyasi, idari alanlarda da geçerlidir. Buna ilaveten bilim, sanat ve eğitim içinde bu ahlâkî ilke geçerlidir.[667]

İsrâ sûresi 36. âyette Allah (c.c.) cahiliye Araplarını, atalarının ardından gitmemesi hususunda uyarmıştır. Yine iftira atmak, zina iftirasında bulunmak, bilgisiz hüküm vermek, tanımadığı kimseler hakkında ileri-geri konuşmak, yalana şahitlik yapmak, kısacası tahmine dayalı maddi ve manevi zararlara yol açmak İslâm'da yasaklanmıştır.[668]

---

[664] Bursevî, **age**, c. 5, s. 158.

[665] Celil Kiraz, **age**, s. 326.

[666] Mustafa Çağrıcı, "**Gıybet**", DİA, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 14, s. 63-64.

[667] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 110.

[668] Râzî, **age**, c. 8, s. 208-209; Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 481.

Hz. Peygamber (s.a.v) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "Zandan sakının, çünkü zan sözün en yalanıdır. İnsanların konuşmalarına kulak vermeyin, tecessüs etmeyin. Birinizin aleyhine alışverişi kızıştırmayın. Birbirinizi kıskanmayın. Biriniz diğerine buğzetmesin. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun!"[669] Hz. Peygamber zannın insanların kalplerindeki hastalıkları körükleyeceğini ve insanları büyük âfetlere sürükleyeceğini bu hadiste haber vermiştir. Yine alışverişin kızıştırılması, insanların birbirine haset etmesi de tecessüsün bir neticesidir.

Müslüman kötü olan zannı (su-i zan), iyi olan zanna (hüsn-ü zan) dönüştürmelidir. Kişinin iyi bir Müslüman olmasının gereği hüsn-ü zan sahibi olmasından geçer. Kişinin Müslüman kardeşinin hakkında hüsn-ü zanda bulunması da bir ibadettir. Allah (c.c.) kutsi bir hadiste hüsn-ü zan hakkında "Ben, kulumun zannı üzereyim"[670] buyurmaktadır. Ne yazık ki, günümüzde bazı Müslümanlar bu kötü huyların pençesindedir. Güvenilir kaynaklardan olmaksızın, bilgisizce konuşup söz söylemek, din ve imanın zayıflaması ve ahlâkî değerlerin zayıflaması sebebiyle oldukça artmıştır.[671]

Düzgün bir toplum olmak için düzgün bir birey olunmalıdır. İslâm tam manasıyla bireyi İslâm ahlâkının eğitiminden geçirmektedir. Zandan kaçınmak da bu eğitimin bir parçasıdır.

7.4. Yetim Malı Yememek

Yetim sözlükte, "yalnız olmak, tek başına kalmak"[672] anlamındaki "y-t-m" fiilinden türemiştir. Babasını kaybeden ve baba sevgisinden mahrum kalmış büyük küçük herkese yetim denmektedir.[673] Fıkhi açıdan ise, ergenlik çağına gelmeden babası ölmüş çocuk demektir.[674] Kur'an-ı Kerim'deki yetim ile ilgili âyetlerin sayısına baktığımız zaman yirmiden fazla âyette yetimden bahsedilmekte ve yetim konusu üzerinde durulmaktadır.[675] Cahiliye toplumunda önemsizleştirilip küçük görülen, itilip kakılan, köle gibi karın

---

[669] Müslim, "**Birr**", 28.

[670] Buhâri, "**Tevhid**", 35.

[671] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 66.

[672] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât,** s. 715; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 12, s. 645.

[673] İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 12, s. 645.

[674] Abdüsselam Arı, "**Yetim**", DİA, TDV Yay., Ankara 2013, c. 43, s. 501.

[675] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 770.

topluğuna çalıştırılan, ekonomik ve sosyal olarak suiistimal edilen yetim, İslâm ile gereken değerine kavuşmuştur.[676] Kur'an'da bu kadar üstünde durulması da İslâm'dan önceki Arap yarımadasında yetimlerin durumu hakkında bilgi vermektedir. Her şeyden önce Hz. Peygamber (s.a.v.) de yetim olarak dünyaya gelmiş, öksüz olarak büyümüş, yetimliği ve öksüzlüğü yaşayarak öğrenmişti. Allah (c.c.) yetimlik hakkından hükümlerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsından çıkarıp evrensel bir ilkeye dönüştürmüş ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kendisinin de tecrübe ettiği yetimlik hakkında âyetleri vahyetmiştir.[677]

Cahiliye Araplarında yetimler itilip kakılmaktaydı. (el-Mâûn 107/2), Kur'an'da yetime kötü davranılmaması, onlara ikram edilmesi istenmiştir. (ed-Duhâ 93/9; el-Fecr 89/17)

Mekke döneminin son zamanlarında inen İsrâ sûresinde Allah (c.c.) "*Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın."* (el-İsrâ 17/34) buyurmaktadır. Bu âyet yetime ve yetimin malına güzel davranılması gerektiğini dile getirmiştir. Yaklaşma, onun menfaatine olacak ve malını artırıp çoğaltacak şekilde olmalıdır. Bundan başka bir niyetle yaklaşılmamalıdır. Bu da malın aslını gereği gibi korumak ve onun adeta bir ağaç gibi dallarının da meyve vermesini sağlamak suretiyle olur.[678]

İsrâ sûresinde haksız yere cana kıyılmaması, yetim malının korunması ve ahde vefa gösterilmesi konuları bütün toplumu ilgilendirmektedir. Yetimler de insanlara Allah (c.c.) tarafından verilen birer emanettir. Allah (c.c.) onları koruyup kollamaları, mallarını en güzel şekilde muhafaza etmelerini bütün Müslümanlara emretmektedir. Yetimleri muhafaza etmemek en büyük ihanet sayılmaktadır. İsrâ sûresi 34. âyetinin, yetimlere yönelik olumsuz davranışların yasaklanmasının da ötesinde, içerisinde yetim ve kimsesizlerin de olduğu güvenli, huzurlu ve mutlu bir ideal toplum düzeni kurmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır.[679]

Yetim malına güzel bir şekilde yaklaşmak onu koruma, arttırma ve zamanında teslim etme şeklinde olmalıdır.[680] Bakara sûresinde yetimler hakkında: "*Dünya ve ahiret hakkında*

---

[676] Halil Altuntaş, "Kur'an ve Sünnet Perspektifiyle Yetimler ve Öksüzler", **4. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri** (12-16 Ekim), İstanbul 2009, s. 104.

[677] **Agm**, s.102.

[678] Kurtubî, **age**, c. 9, s. 111.

[679] Ömer Başkan, "Kur'anî Söylemde Yetim Kavramı ve Anlam Alanı", Bedriye Yılmaz, (Ed.) **Koruyucu Aile Olmak**, *içinde*, 2. Baskı, TDV Yay., Ankara 2018, s. 42.

[680] Abdullah Yıldız, **age**, s. 115.

(lehinize olan davranışları düşünün ve ona göre hareket edin). Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı. Çünkü Allah güçlüdür, hakîmdir." (el-Bakara 2/220) Bu âyette yetimlere nasıl davranılması gerektiği ifade edilmiştir.

Yetim malı yemek ne kadar çirkin ve büyük günah ise, onları himaye etmek de o derece sevaptır. Onun için her insanın, yetim ve öksüzleri koruyup gözetmesi ve kendileri mallarına sahip çıkacak yaşa gelince, onlara mallarını teslim etmesi dini ve insani bir vecibedir.[681]

Yetimler için bu hayatın yaşanır hale gelmesi için Müslümanlar en yakınlarına gösterdikleri sevgi, şefkat ve merhameti yetim ve öksüzlere de göstermeleri gerekmektedir. Bu yüzden Allah (c.c.) onları korumamızı, büyütüp yetiştirmemizi ve ergenlik çağına geldiklerinde onlara haklarını teslim etmemizi istemektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) dünyaya gözlerini yetim açmış ve daha çok küçükken öksüz kalmıştır. Bundan dolayı yetimlerin hakları üzerinde hassasiyetle durmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) yetime verdiği önemi göstermek için bir hadislerinde şahadet parmağı ile orta parmağını birleştirerek, "Yetimi koruyup gözetenle cennette böyle yan yana olacağız."[682] buyurarak yetimle olan yakınlığını göstermiştir.

Yetimden sorumlu kimse onlara en güzel şekilde Allah'tan korkarak davranılmalı, yetim oldukları hissettirilmemelidir. Onların İslâm'a uygun bir şekilde yetişmesi için azami gayret göstermelidir. Allah'ın (c.c.) denetimi altında olduklarını unutarak yetimdir, diyerek ona kötü davranmamalıdır. Eğer yetimlere hakkıyla sahip çıkılmaz ise, kötü niyetli insanlar tarafından istismar edilip her türlü insanlık dışı araştırmalar için denek olarak kullanılabilmektedir.[683]

Yakın tarihimizde çıkan savaşlar nedeniyle ülkemizde yetim ve öksüzlerin sayısı artmıştır. Bu sebeple balkan savaşlarından sonra yetimler ve öksüzleri korumak, iş ve sanat öğretmek

---

[681] Cemal Ağırman, "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 7/2 (2007), s. 24.

[682] Müslim, "**Zühd**", 42.

[683] Yahya Arslan, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Yetim**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017, s. 37.

için "Dâru'l Eytam", kurtuluş savaşında yetim kalan çocuklar için "Himaye-i Etfal" şimdiki adı "Çocuk Esirgeme Kurumu", günümüzde ise "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu" kurularak, yetim ve kimsesiz çocuklara yardım ederek faaliyet göstermektedir.[684]

Günümüz dünyasında çıkan savaş, salgın hastalık, deprem, sel vb. sebeplerle anne babaları ölen milyonlarca yetim kalmış çocuk bulunmaktadır. Yetimlerin en yoğun olduğu bölgelerin başında savaş nedeniyle Suriye, Irak gelmektedir. Buna ilaveten Afganistan, Sahrâaltı Afrika'sı ve Latin Amerika'da yetim sayısı fazladır. Bunun dışında kaçırılma veya aileyi terk etmekten dolayı fiilen yetim kalan çocuklar da dünyamız için büyük bir sorun teşkil etmektedir.[685] Ne yazık ki, yetim sayısının fazla olduğu yerlere baktığımız zaman bunların, daha çok Müslüman ülkeler olduğunu görmekteyiz. Bu da Müslümanların yetimlere önem vermesi gerektiğini göstermektedir. Yetimlik, dünya tarihi kadar eski ve dünya durdukça kıyamete kadar da varlığını sürdürecek sosyal bir gerçektir. Bu acı tecrübeyi kimi insan doğarken tatmakta, kimi insan ana-babaya en çok muhtaç olduğu zamanda yetim kalarak yaşamaktadır.[686]

Yetimler hakkında Müslümanların yetimlere nasıl davranması gerektiğini Allah bizlere Duhâ sûresinde bildirmiştir. Bunların: *"O, seni yetim bulup barındırmadı mı?"* (ed- Duhâ 93/6) hangi sebeple olursa olsun yetime yapılacak ilk iş onun için barınacak bir yer, yiyecek ve giyecek temin etmektir. *"Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?"* (ed- Duhâ 93/7) Barınma ve diğer ihtiyaçlarından sonra ise onun savunmasız bir durumda olduğunu unutmamak gerekmektedir. Bu da eğitimle olmaktadır. Yetimin doğru bir eğitimden geçirilmesi için doğru yollara yönlendirmek gerekmektedir. *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"* (el- Duhâ 93/8) Onu ayakları üstünde duruncaya kadar korumak, eğer malı ya da parası varsa onu en güzel şekilde *"Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın."* (el-İsrâ 17/34) âyetinin ifadesiyle mal ve paralarını değerlendirmek gerekmektedir. *"Öyleyse yetimi sakın ezme."* (ed-Duhâ 93/9) onun yalnızlığında faydalanma, onu yalnız bilme, denilmektedir.

---

[684] Halil Altuntaş, **agm**, s. 103.

[685] Abdüsselam Arı, "**agmd**", DİA, c. 43, s. 502.

[686] Ömer Başkan, "Kur'anî Söylemde Yetim Kavramı ve Anlam Alanı", **Koruyucu Aile Olmak**, s. 32.

7.5. Cana Kıymamak

İslâm dini canı muhterem saymış, onun korunması için bazı önlemler almıştır. Haksız yere bir kimseyi öldürmek, bütün ilahi dinlerde büyük bir suçtur. İnsanların birbirine karşı işlediği en ağır suç ve günah, haksız yere cana kıymaktır. Bu fiil insanlık tarihi kadar eskidir. Bütün dinlerde ve inanışlarda, bu fiil için ağır bir düzenleme bulunmakla birlikte ahlâkî olarak da bu fiil kınanmaktadır. Haksız yere bir cana kıyma fiilini önleyen ve bu yöndeki davranışları yasaklayan bir takım maddi ve manevi yaptırımlar bulunmaktadır.[687]

İslâm'da haksız yere adam öldürmek yasaklamıştır. Canı korumak amacıyla öldürülen kimsenin canına karşılık kısas farz kılmıştır. Allah'ın verdiği canı ancak Allah alır. İsrâ sûresinde konuyla alakalı olarak Allah (c.c.) *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velîsine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır."* (el-İsrâ 17/33) buyurarak, haksız yere cana kıymanın haram olduğunu bildirmiştir. Cahiliye döneminde Araplar öldürmekle kalmayıp, daha şerefli bir veya iki kişiyi öldürürlerdi. Allah (c.c.) bunu yasaklamıştır. İslâm dininde esas olan affetmektir.[688] Yine haksız yere cana kıymak bir insanlık suçudur.[689] Haksız yere öldürmek çok büyük günah olmakla birlikte yeryüzünde fesadın çıkmasına da sebebiyet vermektedir. Fesat ise, büyük bir zarar ve güvenliği tehdittir. Toplumda çalkantıya neden olarak, insanlığı kötü sona götüren bir yoldur.[690]

Adam öldürmek suç olduğu kadar, öldürülen kimsenin velisinin de af yolunu tutması tavsiye edilmektedir. Kur'an'da, *"Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez."* (eş-Şurâ 42/40) âyetinde bildirilmiştir. Bu âyetin ışığında günümüzde en büyük ahlâkî problemlerden olan savaşların, cinayetlerin sebebine bakacak olursak, dünyanın böylesine büyük bir ahlâkî ilkeye sahip olmadığı görülecektir.[691] Affediciliğin, işlenen hataların ve suçların düzeltilmesinde, kişinin davranışlarını iyileştirmesinde büyük etkisi vardır. Affetmek,

---

[687] Ali Bardakoğlu, "**Katil**", DİA, TDV Yay., Ankara 2002, c. 25, s. 45.

[688] Hayreddin Karaman, vd., **age**, c. 3, s. 481.

[689] Mâide, 5/32.

[690] Zuhaylî, **age**, c. 8, s. 76.

[691] Ömer Aydın, **age**, s. 90.

Allah'ın (c.c.) sıfatlarındandır. İnsanlara karşı hataları, kusurları örtüp kapatan kimse, Allah'ın affına sığınması, bağışlanma dilemesi yaratılışının gereğidir.[692]

"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın." (el-İsrâ 17/33) Âyette ifade edilen haklı sebepler hadislerde geçmektedir. Bu husus bir hadiste şöyle sıralanmıştır: "Müslümanın kanı ancak üç şeyden birisi ile helâl olur. Zina eden evli, cana karşılık can, dinini terk eden ve İslâm toplumundan ayrılan kimsedir."[693] Bu durumda hâkim kararıyla cezaları verilir. Yine haksız yere bir kimseye öldürenin ahirete yönelik cezası da: *"Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."* (en-Nisa 4/93) âyetinde bildirilerek, cezasının lanetlenmiş bir şekilde cehennem olduğu ifade edilmiştir.

Doğru olan husus şu ki bir kimseyi öldüren katil, insanın en temel hakkı olan yaşama hakkını çiğnemiştir.[694] Geride kalan ailesine, anne ve babasına, evli ise eşine ve çocuklarına büyük acı yaşatmış demektir.

Yine İsrâ süresinde Allah (c.c.) çocukları öldürmeyi de yasaklamıştır. *"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."* (el-İsrâ 17/31) Çocukları rızık endişesinden dolayı öldürmek haram kılınmıştır. Çünkü Allah (c.c.) onların rızkına kefil olduğunu bildirmiştir. Araplar, kız çocuklarını, çalışıp para kazanmaktan aciz oldukları için öldürüyorlardı. Halbuki oğulları ise, yağma ve baskın yapmalarından dolayı mal temin edebiliyorlardı.[695] Kürtaj (çocuk aldırma) vb. doğmamış bir çocuğun öldürülmesini de cana kıymak olarak değerlendirmek mümkündür. Kürtaj da insanların aile fert sayısını düzenlemek adına çocukların öldürülmesidir.[696]

Bu âyet kişinin başkalarını öldürme yasağından başka kişinin kendi canına kıymasını da yasaklamıştır. Günümüz dünyasında yalnızlaşan insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. İnsanlar kendi hayatlarına son vererek intihar etmektedir. Yine bunlardan birisi de

---

[692] Hüseyin Şahin, **Kur'an'da Af Kelimesi ve Affetmenin Anlam Alanı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014, s. 40.

[693] Buhârî, "**Diyet**", 6; Ebû Dâvud, "**Hudud**",1.

[694] Abdullah Azzam, **Müslüman Öldürme Suçu**, Trc. Feridun Dinçer, Küresel Kitap, İstanbul 2017, s. 16.

[695] Râzî, **age**, c. 20, s. 198.

[696] Mevdûdî, **age**, c. 3, s. 107.

Ötenazi'dir. Ötenazi bir intihar çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle intihar da adam öldürmek gibi büyük bir suç ve günahtır. İntihar eylemleri de hangi şart ve durumda olursa olsun suçu olmayan masum insanların katledilmesi İslâm'da haksız yere adam öldürmek fiili olarak tanımlanmaktadır.[697]

7.6. Merhamet

Merhamet, müminde bulunması gereken ahlâkî bir vasıftır. Merhamet ve rahmet, "r-h-m" fiilinden türemiştir. Bu iki kelime, "acımak, şefkat, incelik"[698] manalarına gelmektedir. Allah'ın (c.c.) sıfatı olarak ise, Allah'tan ihsan, nimet ve lütuf anlamına gelmektedir.[699] İsrâ sûresinde "r-h-m" kelimesi 10 yerde türevleriyle birlikte geçmesi de[700] sûrede ahlâkî bir ilke olan merhametin üzerinde durulduğunu göstermektedir.

İlk olarak yapılan hatalardan sonra Allah (c.c.), insana acıyacağını, onu affedeceğini bildirmiştir. Bu hususta İsrailoğullarının hatalarından dolayı onlara merhamet edeceğini, *"Belki Rabbiniz size merhamet eder"* (el-İsrâ 17/8) buyurarak, fesattan dönmeleri şartıyla bildirmiştir. Allah (c.c.) kendisinin merhametli olduğu gibi kullarının da merhametli olması gerektiğini *"Müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'an'da,"* (el-İsrâ 17/82) haber vermiştir.

Merhametin tezahürlerinden biri de alçakgönüllülüktür.[701] Allah (c.c.) bir âyet-i kerimede: *"Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et."* (el-İsrâ 17/24) âyetiyle Müslümanın anne ve babasına merhametli olması gerektiğini ve Allah'ın (c.c.) da onlara merhamet etmesini istememizi emretmiştir. Kendisine merhamet edilmesi gereken en değerli varlıkların başında kişinin anne babası gelmektedir.

---

[697] Meral Sabun, **İslam Hukukunda İntihar Eylemleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018, s. 128.

[698] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 253; Cevherî, **es-Sıhah**, s. 1929; İbn Manzur, **Lisanü'l 'Arab**, c. 12, s. 230.

[699] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 253.

[700] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 305-309.

[701] Mustafa Canlı, Hz. Peygamber'in Şefkat ve Merhamet Merkezli Ahlâkı, Recep Çetintaş vd., (Ed.) **Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed**, Bülent Ecevit üniversitesi Yay., Zonguldak 2017, s. 78.

Merhamet edilmesi gereken bir diğer kesim ise, kendisinden bir şey isteyene verecek bir şey bulamayan hakkında, *"Eğer Rabbinden umduğun (beklemek durumunda olduğun) bir rahmet için onların yüzlerine bakamıyorsan, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle."* (el-İsrâ 17/28) âyetidir. Bizden bir şey isteyen kimseye karşı merhametin değişik bir versiyonu olarak güzel söz söyleyerek onlara merhamet ettiğimizi göstermemiz istenmektedir.

Yine İsrâ sûresinde göz aydınlığımız[702] ve imtihan sebebimiz[703] olan çocuklarımıza da merhametli olmamız istenmektedir. Allah (c.c.) *"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın."* (el-İsrâ 17/31) buyurmuştur. Çünkü onlar Allah'ın (c.c.) bize birer emanetidir. Allah (c.c.) onların rızkına kefil olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde hiçbir zaman çocuklarını öpmediğini söyleyen bedeviye, "Allah kalplerinizden merhamet duygusunu çekip almışsa ben ne yapabilirim?"[704] diyerek, merhametsiz bir kalbe karşı üzüntüsünü belirtmiştir.

Kur'an'da merhamet edilmesi gereken, himayeye en çok muhtaç olanların yetimler ve öksüzler olduğu ifade edilmiştir. Allah (c.c.) İsrâ sûresinde yetimlerin mallarına en güzel bir niyetle yaklaşın diyerek "*Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın."* (el-İsrâ 17/34) onlara haksızlık yapmayın, onların hakkı olan malları haksız yere yemeyin diyerek, aslında bir yönüyle yetim ve öksüzlere merhamet edilmesi istemiştir. *"Öyleyse yetimi sakın ezme."* (ed- Duhâ 93/9) âyetinin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v.) bir ömür boyunca yetimi korumuş hem onu ezmemiş hem de onu başkasına ezdirmemiştir.[705]

Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) müminlere merhametli olmalarını öğütlemiştir. Bu husus: *"Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve birbirlerine acımayı öğütleyenlerden olmaktır."* (el-Beled 90/17) âyetinde ifade edilmiştir. İnananlar birbirlerine sabrı tavsiye ederken birbirlerine ve bütün canlılara karşı merhametli olmaları istenmiştir.

Merhamet, müminin en önemli ahlâkî özelliklerinden biridir. Şüphesiz ki insanların en merhametlisi Hz. Peygamber'dir (s.a.v.). Kendisi merhametli olduğu gibi müminlerin de merhametli olmalarını istemiştir. Bir hadislerinde "Merhamet etmeyene merhamet

---

[702] Furkan, 25/74.

[703] Enfal, 8/28.

[704] Buhâri, "**Edeb**", 18.

[705] Mustafa Canlı, **agm**, s. 86.

edilmeyecektir."[706] buyurarak merhamet hususunda eksikliği olana merhamet edilmeyeceği bildirilmiştir.

Merhamet öylesine geniştir ki, insanlar için gerekli olduğu kadar sadece insanlık ile de sınırlı değildir. Merhamet bütün canlılar için de gereklidir. Hz. peygamber (s.a.v.) cahiliye zamanından kalma hedefe canlı hayvan dikilmesi gibi gayri ahlâkî bir davranışı da yasaklamıştır.[707] Sahibi olduğumuz bir hayvandan tutunda yolda, sokakta şefkate muhtaç bütün hayvanlara da yardım etmek müminin ahlâkî bir vazifesidir. Onları korumamak, aç ve susuz bırakmak, gereksiz yere onları avlamak onlara karşı en büyük merhametsizliktir.

Aynı şekilde merhamet bitkiler için de geçerlidir. Onları gereksiz yere kesmek, susuz bırakmak da onlara yapılan bir merhametsizliktir. Kısacası merhamet canlı-cansız bütün varlıklara gösterilmesi gereken ahlâkî bir fazilettir.[708] Bir insan merhameti öğrenirse o zaman yeryüzü huzura ve mutluluğa kavuşacaktır.

Merhamet, kişinin kalbine acıma, affetme gibi ahlâkî değerleri kazandırarak yaşamış olduğu toplumda, insanlara, hayvanlara ve bütün canlılara karşı merhamet ve şefkat duymasını sağlar. Merhamet sahibi kimse, hiyerarşik olarak daha üst bir konumdadır. Merhamet varoluş ve yaratılışın hamuruna katılan bir mayadır.[709] Bu maya katılmadığı zaman insan merhamet yönünden eksik kalacaktır.

7.7. Bilim Ahlâkı

Kur'an-ı Kerim'de birçok konuya dikkat çekildiği gibi bilime de dikkat çekilmiştir. Konumuzla alakalı olarak "a-l-m" bir şeyi hakikati ile idrak etmek, bilmek, tanımak olan[710] "ilim" fiili türevleriyle birlikte İsrâ sûresinde on yerde geçmektedir. [711] İlim, bilgisizliğin ve cahilliğin karşıtı bir kavramdır.

---

[706] Buhârî, "**Edeb**", 18.

[707] Buhari, "**Zebaih**", 25.

[708] A. Muhsin Toprak, **age**, s. 141.

[709] Şaban Ali Düzgün, "Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?", **Yeni Düşünce,** 2 (Nisan-Haziran 2018), s. 31.

[710] Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât**, s. 446; John Penrice, **Kur'an Sözlüğü**, s. 208.

[711] Abdülbâkî, **Mu'cemu'l Müfehres**, s. 469-481.

Gelişmekte olan dünyada bilgiye ulaşmak o kadar kolayken, doğru bilgiyi bulmak bir o kadar zordur. Bu, bize bilginin de ahlâkının olabileceğini göstermektedir.

İslâmi düşüncede bütün bilgilerin kaynağı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetidir. Kur'an-ı Kerim ilahi bir bilgidir. Allah (c.c.) Hz. Adem'i (a.s.) yarattığında ona ilk, ilmi öğretti.[712] Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendisine indirilen ilahi bilgiyi etrafındaki insanlara öğretmiştir. Ona inananlar olduğu gibi inanmayanlar da olmuştur. Nitekim İsrâ sûresinde: "*De ki: Siz ona ister inanın ister inanmayın; şu bir gerçek ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere o (Kur'an) okununca, derhal yüz üstü secdeye kapanırlar ve derlerdi ki: Rabbimizi tesbih ederiz. Rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir. Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar; bu, onların gönüllerindeki saygıyı artırır."* (el-İsrâ 17/107-109) Bu âyetlerde Kur'an hakkında doğru düşünceye ancak alimlerin vakıf olacağı ifade edilmiştir. Bilgi eğer doğru ise, ona saygı duyulması gerekmektedir. Bu davranışta bulunanları Kur'an övmekte ve onların bu durumunu tasvir etmektedir.[713]

Allah (c.c.) İsrâ sûresinde bize zamanı hesaplayabilmemiz için bilmemizi[714] araştırmamızı istemektedir. Günahtan sonra tövbeye yönelenleri bağışlayacağını da bilmemizi[715] istemektedir.

Konumuzun ahlâkî yönünü ilgilendiren, *"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."* (el-İsrâ 17/36) âyetidir. Müminin hakkında bilgi sahibi olmadığı şeylerin ardına düşmemesi istenmektedir. Gereksiz şeyler ile alakadar olmanın insana fayda vermeyeceği hatırlatılmaktadır. Allah (c.c.), en iyi ve en çok bilenin kendisinin olduğunu,[716] bunun yanında insanın bilgisinin az olduğunu,[717] İsrâ sûresinde bildirmiştir. Yine *"Musa (a.s.) Firavun'a pek âlâ biliyorsun ki, dedi"*ğini (el-İsrâ 17/102) hatırlatarak ve gerçekleri kabul etmekte direnenin örneğini verip, her zaman doğru bilgiye saygı duyulması gerektiğini hatırlatmıştır. Yine kendilerine ilim verilen

---

[712] Bakara, 2/ 31.

[713] Bayraktar Bayraklı, **age,** s.32.

[714] İsrâ, 17/12.

[715] İsrâ, 17/25.

[716] İsrâ, 17/47-54-55-84.

[717] İsrâ, 17/85.

kimselerin gerçek bilgi karşısındaki durumu da hatırlatılmıştır.[718] Aslında bu âyetlerde Allah (c.c.) bizlere bilginin ve bilmenin ahlâkını öğretmektedir.

Bilgiye saygı duymak da bilginin kendi ahlâkıdır. İlim sahibi insanlar, Allah (c.c.) tarafından indirilen ilahi bilgi olan Kur 'ân-ı Kerim'i işitince ona duyduğu saygıdan dolayı yere kapanıp secde ederler. Bir yönüyle secde etmek bilgiye duyulan saygının bir ifadesidir.[719]

"Siyasi, hukuki, dini, eğitimsel, ekonomik ve ahlâkî konularda dengeler, sağlam bilgi sayesinde güçlü kalabilmektedir." [720] Doğru, sağlam ve gerçek bilgilerin, kişilerin hevâları uğruna değiştirilmesi doğru değildir.

Müslüman hak olan Kur'an'ın tamamına inanmalıdır. Onun bir kısmını alıp bir kısmını almamak doğru bilgi olan Kur'an'a karşı bir saygısızlıktır. Yine aynı şekilde Kur'an'ın açıklayıcı durumundaki sünnette yıpratılmaya çalışarak bütünlüğünü bozulmamalıdır. Kur'an'da bu durum: *"Müşrikler, sana vahyettiğimizden başka bir şeyi yalan yere bize isnat etmen için seni, nerdeyse, sana vahyettiğimizden saptıracaklar ve ancak o takdirde seni candan dost kabul edeceklerdi."* (el-İsrâ 17/73) ifadesi doğru bilgiden Hz. Peygamber'i (s.a.v.) saptırma teşebbüsünü göstermektedir. Birilerinin iltifatına mazhar olmak için Allah'a (c.c.) karşı uydurma olan yalan bilgiyi emretmek ilahi vahiy olan, Kur'an'dan sapmak da bilim ahlâkına ters düşmektedir.[721]

Allah (c.c.) *"Biz Kur'an'ı hak olarak indirdik; o da hakkı getirdi."* (el-İsrâ 17/105) buyurmuştur. Hak demek gerçek bilgi demektir. Kur'an gerçek bilginin ta kendisidir. Hz. Adem'den (a.s.) kıyamete kadar insanlar hak olan Kur'an'ı bilmezlerse, ona yönelmez ona inanmaz ve onu okumazlarsa hiçbir zaman hak bilgiye ulaşamazlar. İnsan hakkı öğrenmek, onu savunmak, hakça yaşamak istiyorsa o zaman Kur'an'a sarılmak zorundadır.[722]

Bilgi, ahlâk üzerine bina edilmelidir. Ahlâk üzerine bina edilirse, geleceğe daha güvenle ve sağlıkla bakabilen bir nesil yetişmesine vesile olunacaktır. Ahlâk ve bilgiyi birlikte kullanan kişiler doğruluk adına daha güvenilir bireyler olmaya adaydırlar. Abdullah İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Yalnız şu iki kişiye

---

[718] İsrâ, 17/107.

[719] Bayraktar Bayraklı, **age**, s. 32.

[720] **Age,** s. 35.

[721] **Age,** s. 35.

[722] Mehmet Bakırcı, **age,** s. 103.

gıpta edilmelidir: "Biri, Allah'ın (c.c.) kendisine verdiği malı hak yolunda harcayıp tüketen kimse diğeri, Allah'ın (c.c.) kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimsedir."[723] Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tarif ettiği kimse İslâm ahlâkı ile ahlâklanan, ilmini bu uğurda öğrenen ve öğretendir.

Bilim ahlâkı genelde insanlığın uyması gereken evrensel bir ahlâk kuralı olmakla birlikte, özelde Kur'an ahlâkı ile ahlâklanan Müslümanlar için gereklidir.[724] Bir toplumun gelişip ilerlemesi ve yükselmesi ancak bilimsel gelişmelere bağlıdır. Bilim insana ve onun hayatına faydalı olabilirken, ahlâkî değerlerden uzak bir bilim insanlara maddi bir kazanım sağlasa da manevi zararı olduğu âşikardır.[725]

Ahlâktan yoksun bir bilgi, ilkokuldan üniversite zamanına kadar eğitim öğretimin bütün merhalelerinde öğretmen ve öğrencinin ahlâkî değerlerden uzak kalması demektir. Bu hal öğrencinin öğrencilik hayatı boyunca kendini, kopya çekmekten tutunda soru hırsızlığına kadar götürebilir. Akademik alanda yapılan çalışmalarda bilgi hırsızlığının (intihallerin) yapılması da insanların akademik alanda yaptığı bilgi ahlâksızlığını göstermektedir. Bunun sonucunda ise bilgiden uzak bir ahlâk olarak adlandıracağımız gayri ahlâkî bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada yaşanan bütün gelişmeler insanların faydasına olsa da "bugün tartışılan genetik çalışmalar, klonlama, yapay döllenme, kiralık anne vs., ekolojik felaketler, sosyal sorunlar vb. bilimsel gelişmeler ile ahlâkî değerler arasında yakın bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır."[726] Ahlâkî zaviyeden bakıldığında bilim-ahlâk birlikteliğinin kaçınılmaz olduğu görülmektedir.

---

[723] Buhârî, "**İlim**", 15.

[724] Bayraktar Bayraklı, **age,** s. 36.

[725] Ali Akdoğan, "Sosyal Gelişmenin İki Dinamiği: Bilim ve Ahlak", **Akademik Araştırma Dergisi**, 9/3 (2009), s. 35.

[726] **Agm,** s. 39.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in kendisine indirildiği ve ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.v.) onu anlamış, onun mübelliği ve mübeyyini olarak sahabelere anlatmıştır. Onlardan günümüze, günümüzden de kıyamete kadar anlatılıp, içerisindeki ilahi vahiy insanların önünü aydınlatarak ve onlara yol göstermeye devam edecektir.

Kur'an-ı Kerim özelde Müslümanlara genelde ise bütün insanlığa gelmiş evrensel bir kitaptır. Kur'an'ın ana hedefi, dini ve ahlâkî açıdan insanı eğitip, erdemli bireyler ve bu bireylerden müteşekkil toplumlar inşa etmektir. Kur'an'ın içerisinde birçok ahlâkî kaideyi barından ilahi mesajlar, insanlara hem dünyada hem de ahirette mutluluk vaat etmektedir.

İsrâ sûresinde yer alan ahlâkî ilkeler ve prensipler toplumun inşası açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle 22-39 arası âyetler, içerisinde bulundurduğu ahlâkî ilkeler açısından toplumun temeli oluşturan ahlâkî ilkelerdir. İsrâ sûresinin başında Hz. Musa'ya (a.s.) verilen kitaptan (Tevrat) bahsedilmiştir. Bu kitapta bulunan On Emir ile İsrâ sûresindeki ahlâkî kaidelerin arasında birkaç madde hariç birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Bu ahlâkî kaidelerin özellikle Tevrat'taki on emir ile bir paralellik teşkil etmesi, Allah'ın Müslümanların da Yahudilerin düştükleri aynı hataya düşmemesini istemesindendir.

Kur'an'ın ana mesajı tevhit, nübüvvet üzerine bina olmuştur. İsrâ sûresinde de başından sonuna tevhit ve nübüvvet üzerinde durularak, inanç konularına vurgu yapılmıştır. Allah (c.c.) kendisine ortak koşulmaması, kendisinden başka kimseye kulluk edilmemesi gerektiğini emretmiştir. Eğer insanlar böyle bir hataya düşerlerse bunun inanç ahlaksızlığı olduğunu beyan etmiştir. Sûrenin birinci âyetinde bulunan miraç hadisesini Mekkeli müşrikler inkâr etmişlerdir. Yine sûre içerisinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bazı taleplerde bulunmuşlardır. Ona büyülenmiş adam demişler, yeniden dirilmeyi inkâr etmişler, çelişkili sözler söylediğini iddia etmişler, ruhtan sorular sormuşlar, yerden sur çıkarmasını ve gökten kendilerine okuyacağı bir kitap getirmesini istemişlerdir. Bu da bize gösteriyor ki, sûre içerisinde bulunan inançla alakalı âyetler ahlâkî olarak ahiret, kıyamet ve haşir gibi konularda müşriklerin nasıl bir inanç ahlâksızlığına düştüğünü göstermektedir.

Temel ahlâkî faziletlerden ferdi ilgilendiren bireysel ahlâk kuralları ise, kişinin kendisini etkileyen, kişiliğin oluşmasına katkıda bulunan ahlâk kurallardır. Kur'an'ın tamamında olan bu kurallar İsrâ sûresinde de bulunmaktadır. Bunlardan birisi tevâzu ve kibirdir. Sûrede Allah'ın (c.c.) kibirlileri sevmediği, bunun karşısında tevâzuyu kuşanmamız istenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kibir konusundan ümmetini uyarmıştır.

Diğer bir ahlâkî ilke, şükür ve hamddir. İkisinin de aynı anlama geldiği söylenmektedir. Şükür yapılan iyiliğe bir teşekkürdür. Allah (c.c.) şükretmemizi eğer şükredersek nimetini arttıracağını söylemektedir. Allah (c.c.) sûrenin başında bizlere çok şükreden bir kul olarak Nuh (a.s.) örnek vererek bizlerinde şükreden bir kul olmamızı istemektedir. Nankörlüğe ise, inkarcıların önderi şeytanı örnek vermektedir. Çünkü şeytan inkarda aşırı gitmiştir. İnsan da başına bir sıkıntı geldiğinde hemen Allah'ı hatırlar, genişliğe kavuşunca Allah'ı unutur. Sûre içerisinde insanın bu psikolojik yönüne dikkat çekilmektedir. Allah (c.c.) insana Nuh (a.s.) gibi şükretmesini, nankörlük yapıp şeytanın yolundan gitmemesini hatırlatmaktadır.

Sûrede insanın bir diğer psikolojik durumu olan aceleciliğin de üstünde durulmaktadır. İnsanın hayır sanarak şerri istemesi acelecilik olarak adlandırılmış, geçici dünyalık şeyleri istemesi de acelecilik olarak ifade edilmiştir. Aceleciliğin karşıtı sabırdır. Sabır müminde bulunması gereken ahlâkî bir vasıftır. Sabır müminin hayatının tamamında uyması gereken, uyduğu taktirde meyvesinin tatlı olduğu bir ağaç gibidir.

Bireyi ilgilendiren bir diğer manevi olgu pişmanlığı ifade eden tevbedir. Tevbe yapılan bir hatadan dolayı kişinin pişmanlığını ifade etmektedir. İsrâ sûresinde emir ve yasakların çiğnenmemesi emredilmektedir. Allah (c.c.) hata işleyenleri, kendisine yönelenleri affedeceğini söyleyerek kullarını karşı merhametli olduğunu ifade etmiştir. Bütün bunlar toplumun bir ferdi olan insanın ahlâkî halleridir.

İbadetlerin amacı, gayesi insanı kâmil imana ulaştırmak, insanları güzel ahlâk sahibi yapmaktır. Namaz da insanı bütün kötülüklerden koruyan bir kalkandır. Sûre içerisinde miraçta farz kılınan namaza dikkat çekilerek beş vakit namaza vurgu yapılmıştır. Namazın fert ve toplum olarak faydalarının olduğu aşikardır. Namaz, kişilerin ahlâkî olarak eğitimine katkı sağlayacağı gibi toplumun temelinin de sağlam olmasına vesile olan bir ibadettir.

İsrâ sûresinde insanların yakınlarından başlayarak infak etmesi istenmiştir. İnfakın kişinin sosyal hayatını nasıl etkilediği, infakı akrabalara, yakın-uzak, fakir ve miskinlere yapılmasını, bunu yaparken de nasıl bir tavır takınılması gerektiğini insana öğreterek, bir

yönüyle insanı eğitmektedir. Yapılan yardımların iyilik çerçevesinde verilmesi ya da geri çevirirken güzel bir şekilde reddetmesi istenerek kişinin davranış olarak ahlâkî elbiseye bürünmesi istenmiştir.

Kur'an, insanları hidayete ulaştıran, doğru yola ileten ilahi bir kitaptır. İsrâ sûresinde başından sonuna Kur'an hep ön planda tutularak onun okunması ve okunarak içerisindeki ahlâk ilkelerinin hayata tatbik edilmesi istenmiştir. Kur'an anlaşılarak okunursa tam olarak insanların sinesinde etki gösterebilecektir. Kur'an'ı okumanın edebinin ve adabının olduğu şüphesizdir. Asıl olan onun içerisindeki ilahi emirlere muhatap olduğumuzdur.

Allah'ın Esma-i Hüsna'sıyla dua etmek hayır olanı istemek ve hayırlı olana yönelmek sûre içerisinde değinilen konulardandır. Duanın adabının, nasıl yapılacağının ötesinde duanın insana katacağı ahlâkî faydalar insanı ilgilendirmektedir. Duanın insanı yalnızlık ve çaresizlikten kurtarması ve yaratıcıya yönelmesi, psikolojik olarak da insanın rahatlamasını sağlayan bir olgu olduğu görülmektedir. Yapılan dua sonrası insana ahlâkî olarak da olumlu sonuçlar sağladığı görülmektedir.

İsrâ sûresinde ticaretin temellerinin doğruluk ve adalet olduğu üzerinde durulmuştur. İnsanların toplumsal hayatın içerisindeyken karşılıklı alış-verişe ölçü ve tartıya dikkat etmeleri istenmiştir. Geçmiş milletlerin helak olma sebepleri bu ahlâkî kuralı ihmal etmelerinden kaynaklandığı hatırlatılmıştır. Sûrede sosyal hayatta ya da ticaret hayatında geçerli olan bir diğer kaide ise verilen sözün yerine getirilmesidir. Verilen sözün sorumluluk getirdiği de ifade edilmiştir. Ancak bu ilkelerin yerine getirilmesiyle toplum ayakta kalabilecektir.

Globalleşen dünyada insanların karşılaştığı en büyük sorunlardan biri de harcama ve tüketmede insanların ifrat ve tefrite kaçmasıdır. Sûrede bu konu israf ve cimrilik olarak işlenmiştir. Günümüzde insanların en çok muhtaç olduğu ahlâkî ilkelerin başında israf etmeme ahlâkı gelmektedir. Yardım yaparken ve infakta bulunurken ölçülü olunması, dengeli davranılması istenmiştir. İsrafın karşında tutumlu olunması; cimriliğin karşısında ise cömert olunması istenmiştir. İsraf ve cimrilik gayri ahlâkî davranışlar olup, cömertlik ise, güzel ahlâk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumun temelini oluşturan ve en küçük yapısını teşkil eden aile, anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Sûre içerisinde aile ahlâkının kaideleri de göze çarpmaktadır. Özellikle ana-babaya itaat ve ihsanın nasıl olması gerektiği, onlara en güzel şekilde davranılması, bıkkınlık

ifade eden sözler söylenmemesi ve azarlanmaması hatırlatılarak ana-baba hakkının ehemmiyetine dikkat çekilmiştir. Nasıl ki ana-babanın hakkı varsa çocukların da aynı hakka sahip olduğu hatırlatılmıştır. En başta onların hayat hakkını ellerinden almamamız istenmiştir. Rızık endişesi ile onların öldürülmemesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Çocukların ebeveynlere birer emanet olarak verildiği, onların ve bizim rızkımıza da Allah'ın (c.c.) kefil olduğu ifade edilmiştir. Temiz topluma giden yolun nikahtan geçtiğine dikkat çekilerek, sûrede Zina gibi nesepleri bozan, toplumun çökmesine sebep olan gayr-i ahlâkî davranış yasaklanarak, zinanın tehlikesine dikkat çekilip uzak durulması istenmiştir.

Toplum insanların bir arada yaşadığı yerdir. Eğer bir yerde iki kişiden söz ediliyorsa orada belli başlı kuralların olması gerekmektedir. Bu kuralların ilki doğruluk- dürüstlüktür. Kur'an bize doğruluktan ayrılmamız gerektiğini söyler. Özellikle sûrede ticaretin doğruluk üzerine oturtulması istenmiştir. Yine ikili ilişkilerde, girilen ve çıkılan yerde doğruluk üzere olunması, sosyal ahlâk kaidesi olarak hatırlatılmıştır.

İnsanların karşılıklı ilişkilerinde anlaşmalarını sağlayan en önemli organ dildir. Konuşma duyguların ifade edilmesini sağlayan, karşıdaki insanı olumlu ya da olumsuz yönde etkileyen, yapıcı ya da kırıcı olabilen bir davranıştır. Sûrede dilimizi en güzel şekilde kullanmamız istemiştir. Bu, ana-babaya karşı onların gönlünü alıcı söz olarak, yardım isteyen birini geri çevirirken yumuşak söz söylenmesinin üzerinde durularak, insanların ikili ilişkilerinde dikkat etmesi gereken bir kaideye dikkat çekilmiştir.

Sûrede gayri ahlâkî davranış olan zan yasaklanarak, kişilerin arasını ayıran, sevgi ve muhabbeti yok eden, kesin bilgimiz olmayan şeyin ardından gitmememiz gerektiği ifade edilmiştir. Diğer organların bu davranıştan dolayı sorumlu olacağı söylenerek bu davranıştan uzak durulması gerektiği emredilmiştir. Bizden birisi olarak aramızda yaşayan, sevgi ve korunmada önceliği hak eden, yetimin önemine dikkat çekilerek, onlara sahip çıkılması istenmiştir. Allah'ın verdiğini ancak Allah'ın alacağı, bir kimsenin haksız yere birini öldürmesi yasaklanarak canın korunması sağlanmıştır. Merhametin asıl olduğu, yaratılanın sevilmesi, öncelikle ana-babaya sonra çocuklara merhamet edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Allah'ın da kullarına merhametli olduğu hatırlatılmıştır.

Dünyada en kıymetle şey bilgidir. Bilgi insanı ahlâkî olgunluğa ulaştıran bir araçtır. Mekkeli müşrikler gerçek bilgi olan, hak olarak indirilen Kur'an'a ve hakkı anlatması için hak olarak gönderilen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inanmayarak gerçek bilgi karşısındaki tutumlarını

göstermişlerdir. İsrâ sûresinde hak olan bilginin önünde saygı duyulması gerektiği bildirilmiştir.

Müslüman, samimiyetle ve gayretle Kur'an'ın yolundan ayrılmamalıdır. Kıyamete kadar çağdan çağa, nesilden nesile bu ahlâkî ilkeler onlara yol göstermeye devam edecektir. Müslüman, İsrâ sûresinin içerisinde bulunan ahlâkî ilkeleri kendisine dustûr edinmeli, hayatına tatbik etmelidir. Kişi ahlâkî açıdan bir erozyon yaşıyorsa o zaman İslâm ahlâkının üzerine bina olduğu toplumu inşa etmek mümkün olmayacaktır. İsrâ sûresinde ele alınan konular hem kişiyi hem de toplumu ihya eden kurallardır. Bu kuralları hayatımıza tatbik edebildiğimiz ölçüde daha güzel bir birey ve toplumun inşası kaçınılmaz olacaktır.

Genelde Kur'an'ın tamamı, özel de ise İsrâ sûresinin bütün âyetleri bir ahlâkî edebi ifade etmektedir. Toplumlar Kur'an'ın bu eşsiz iksirinden içerse ihya olur; içmezse hiçbir zaman iflah olmaz. Biz de bu çalışmamızda Kur'an deryasından bir damla misali alarak öncelikle kendimizin sonra bütün insanların faydasına sunmaya çalıştık. En iyisini Allah bilir.

KAYNAKÇA

ABDULBÂKİ Muhammed Fuad, **Mu'cemu'l Müfehres li-elfazi'l-Kur'an**, Çağrı Yay., İstanbul ts.

ACAR Sadık, **İbn Arabi'de Miraç ve Fenomeni,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

AHMED İBN HANBEL Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed, **el-Müsned**, Thk. Şuayb Arnavut-Adil Mürşit, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1421/2001.

AĞIRMAN Cemal, "Fert ve Toplumun Yetim ve öksüzlere Karşı Sorumlulukları", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,** 7/2 (2007), s. (9-30).

AKAR Muhlis, **İş ve Ticaret Ahlâkı**, DİB Yay., Ankara 2008.

AKAR Muhlis ve ESER Ercan, **Zekâtı Anlamak**. DİB Yay., Ankara 2012.

AKDOĞAN Ali, "Sosyal Gelişmenin İki Dinamiği: Bilim ve Ahlak", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 9/3 (2009), s. (11-44).

AKMAZ Fatmatüzzehra, **İslâm Tarihi Açısından İsrâ ve Miraç**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

AKSEKİ Ahmed Hamdi, **Ahlâk Dersleri**, DİB Yay., Ankara 2016.

AKYÜZ Ali, **Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

AKYÜZ Vecdi, "**Akraba**", DİA. C: 2, s. 285-287, TDV Yay., İstanbul 1989.

ALTINTAŞ Hayrani, BAYRAKTAR Mehmet, KILIÇ Recep, SARUHAN M. Selim, MARAŞ İbrahim ve DENİZ Gürbüz, **İslâm Ahlâk Felsefesi**, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yay., Ankara 2012.

ALTUNTAŞ Halil, **Duayı Anlamak,** DİB Yay., 2. Baskı. Ankara 2012.

_____"Kur'an ve Sünnet Perspektifiyle Yetimler ve Öksüzler", **4. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri,** (12-16 Ekim), Ankara 2009, s. (100-114).

ARI Abdüsselam, "Yetim", DİA. C: 43, s. 501-503, TDV Yay., Ankara 2013.

ARIKAN Emine, **Kur'an-ı Kerim'de Ebeveyn Evlat İlişkileri**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2014.

ARSLAN Yahya, **Hz. Peygamber'in Hadislerinde Yetim**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2017.

ATEŞ Süleyman, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**. Yeni Ufuklar Neşriyat, yy. 1988.

AYDIN Ali Rıza, "İnanma İhtiyacı ve Dinî Ritüellerin Psikolojik Değeri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 9/3 (2009), s. (87-99).

AYDIN Kerim, **Din Eğitimi Açısından İsrâ Sûresi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2014.

AYDIN Ömer, **Kur'an'da İman Ahlâk İlişkisi,** İşaret Yay., İstanbul 2016.

AZZAM Abdullah, **Müslüman Öldürme Suçu**, Trc. Feridun Dinçer, Küresel Kitap, İstanbul 1438/2017.

BAKIRCI Mehmet, **İsrâ ve Kehf**, Özdemir Kitabevi, Konya 2015.

BARDAKOĞLU Ali, "**Katil**", DİA. C: 25, s. 45-48, TDV Yay., Ankara 2002.

BAŞKAN Ömer, "Kur'anî Söylemde Yetim Kavramı ve Anlam Alanı", Bedriye Yılmaz (Ed.) **Koruyucu Aile Olmak**, 2. Baskı. TDV Yay., Ankara 2018.

BAYRAKLI Bayraktar, **Kur'an Ahlâkı,** Bayraklı Yay., İstanbul 2011.

BİKÂİ Burhaneddin Ebi Hasan İbrahim b. Ömer, **Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ay ve's-Süver,** Thk. Abdurrezzak Galip el-Mehdi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995.

BİLGE Necip, **Hukuk Başlangıcı**, 4. Baskı. Turhan Kitabevi, Ankara 1986.

BİLGİZ Musa, **Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri**, Beyan Yay., İstanbul 2007.

BORAN Mustafa, **Kur'an-ı Kerim'de Şükür Kavramı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.

BUHÂRÎ Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el Muğire Ebu Abdullah, **el-Câmiʿu's-Sahîh,** Dâru İbn Kesir, Dımeşk – Beyrut 1423/2002.

_____**Edebü'l Müfred,** Nşr. Muhammed Fuad Abldülbâki, Dâru'l Beşairi'l İslâmiyye, Beyrut 1989.

BURSEVÎ İsmail Hakkı, **Rûhu'l Beyân**, Osmanlı Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1331/1913.

CANLI Mustafa, "Hz. Peygamber'in Şefkat ve Merhamet Merkezli Ahlâkı", Recep Çetintaş, Anar Gafarov ve İbrahim Türkoğlu (Ed.) **Çeşitli Yönleriyle Hz. Muhammed,** Bülent Ecevit Üniversitesi Yay., Zonguldak 2017, s. (75-89).

CERRAHOĞLU İsmail, **Tefsir Usûlü**, 22. Baskı, TDV Yay., Ankara 2012.

CEVHERÎ İsmâil b. Hammâd, **es-Sıhah, Tâcü'l-luga ve Sıhâḥu'l-Arabiyye**, Thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 2. Baskı, Dâru'l İlm li'l- Melâyin, Beyrut 1399/1979.

CİLACI Osman, "**Dua**", DİA. C: 9, s. 529-530, TDV. Yay., İstanbul 1994.

CÜRCÂNÎ Muhammed Seyyid Şerîf, **et-Ta'rîfât,** Dâru'l Fazile, yy. 2011.

ÇAĞRI Hilal, **İsraf Sorunu: Türkiye'de Ekmek İsrafı Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Nevşehir Hacı Bektaş Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2016.

ÇAĞRICI Mustafa, "**Ahlâk**", DİA. C: 1, s. 1-9, TDV Yay., İstanbul 1988.

_____ **Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı,** Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

_____ "**Ana Baba**", DİA. C: 3, s. 103-105, TDV Yay., İstanbul 1991.

_____ "**Cimrilik**", DİA. C: 8, s. 4-5, TDV Yay., İstanbul 1993.

_____ "**Gıybet**", DİA. C: 14, s. 63-64, TDV Yay., İstanbul 1996.

_____ "**İhsan**", DİA. C: 21, s. 544-546, TDV Yay., İstanbul 2000.

_____ "**İnfak**", DİA. C: 22, s. 289-290, TDV Yay., İstanbul 2000.

_____ "**Kıst**", DİA. C: 25, s. 502-503, TDV Yay., Ankara 2002.

_____ "**Kibir**", DİA. C: 25, s. 562-563, TDV Yay., Ankara 2012.

_____ "**Sabır**", DİA. C: 35, s. 337-339, TDV Yay., Ankara 2008.

_____ "**Tevâzu**", DİA. C: 40, s. 583-585, TDV Yay., Ankara 2011.

ÇAMUR Fatma Yüksel, "100 Çift Ayakkabı Sahibi Olmana Ne Engel Var? Ya Da Helalin Sınırı Var Mıdır?", Elif Erdem, Hale Şahin Ed.) **İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek**, *içinde*, 2. Baskı. DİB Yay., Ankara 2018. s. (97-106).

ÇELİK Mehmet Mübarek, **Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.

ÇETİN Abdurrahman, **Kur'an ilimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi**, 2. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2012.

ÇİFTÇİ Ali, **Mekkî Sûreler Bağlamında Kur'an'da İnfâk-Zekât İlişkisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2009.

DÂRİMÎ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, **Sünenü'd-Dârimî,** Thk. Fevaz Ahmet Zümerli-Halid es Seb'ül İlmi, Dâru'l-Kitabil Arabi, Beyrut ts.

DEMİRCİ Muhsin, **Tefsir Usûlü,** 36. Baskı, İFAV, İstanbul 2015.

_____ **Tefsir Terimleri Sözlüğü**, 5. Baskı, İFAV Yay., İstanbul 2016.

DELİSER Bilal, "Kur'an'da Zaman ile İlgili Kavramlar", **Toplum Bilimleri Dergisi**, 8 (Ocak-Haziran: 2014), s. (303-320).

DERVEZE Muhammed İzzet, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Dâru'l- garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000.

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

DURMUŞ Zülfikar, "Ahde Vefa", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2 (2002), s. (77-95).

DÜZGÜN Şaban Ali, "Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?", **Yeni Düşünce**, 1/2 (Nisan-Haziran 2018), s. (27-32).

EBÛ DÂVÛD Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, **Sünenü Ebî Dâvûd**, Dâru'l-Kitabil Arabi, Beyrut ts.

EBÛ YA'LÂ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, **Müsnedü Ebi Ya'lâ**, Nşr. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l Me'mun, Dımeşk 1984.

ERDEM Sıddık, **İsrâf**, Semere Yay., İstanbul 2008.

ERTUĞRUL Resul, "Kur'ân'da Fiilî Dua", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 4/4 (2015), s. (896-921).

ESEN Hüseyin, "**Zina**", DİA. C. 44, s. 440-444, TDV Yay., Ankara 2013.

FÂRÂBÎ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ, **el-Medînetü'l-Fâzıla**, Dâru ve Mektebetü Hilal, Beyrut 1995.

GAZZÂLÎ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, **İhyâu Ulûmi'd Din**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1426/2005.

GENÇTÜRK Yusuf, **Hadisler Işığında Sıdk**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2013.

GÜNDÜZ Şinasi, **Yaşayan Dünya Dinleri**, 2. Baskı, DİB Yay., İstanbul 2007.

GÜNEŞ Cengiz, **Kavram ve Olgu yönüyle Kur'an'da Ticaret**, Sivas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2019.

HAVVÂ Saîd, **el-Esâs fi't Tefsir,** Trc. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yay., İstanbul 1990.

HİCAZİ M. Mahmut, **Furkan Tefsiri (Tefsiru'l Vazih),** Trc. Mehmet Keskin, İlim Yay., İstanbul ts.

HİLALİ Ebû Usâme Selim b. İd, **et-Tevâzu**, Trc. Hadis Yay., Hadis Yay., Bursa 2012.

HİNDÎ Alâeddin Ali el-Müttakī el-Hindî, **Kenzü'l-ʿummâl fî Süneni'l-aḳvâl ve'l-efʿâl**, Müessesetü'r-Risale, yy. 1984.

IZUTSU Toshihiko, **Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar**, Trc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul 2011.

İBN EBÎ ŞEYBE Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, **el-Muṣannef**, Thk. Muhammed Avvame, Dâru Kıble, Cidde 1427/2006.

İBN KESİR Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, **et-Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Azîm**, Müessesetü Kurtuba, Kahire 1421/2000.

İBN MÂCE Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **Sünenü İbn Mâce,** Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki, Dâru'l Fikr, Beyrut ts.

İBN MANZUR Ebu Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrem, **Lisanü'l 'Arab**, Dâru's Sader, Beyrut 1300/1883.

İBN MİSKEVEYH Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kūb, **Tehzîbü'l-Ahlâk**, Dâru'l Kitabi'l İlmiyye, Beyrut- Lübnan 1985.

İMAM MALİK Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, **el-Muvatta**, Darü'l- Garbi'l-İslamî, Beyrut 1417/1997.

KÂDÎ İYÂZ Ebu'l Fadl İyaz b. Musâ Yahsubî, **Kitâbü'ş-Şifâ bi Tarifi Hukûku'l-Mustafa,** Beyrut 1416/1996.

KALLEK Cengiz, "**İsrâf**", DİA. C: 23, s. 178-180, TDV Yay., İstanbul 2001.

_____ "**Kile**", DİA. C: 25, s. 568-571, TDV Yay., Ankara 2002.

_____ "**Miskin**", DİA. C: 30, s. 183-184, TDV Yay., İstanbul 2005.

_____ "**Ticaret**", DİA. C: 41, s. 134-144. TDV Yay., Ankara 2012.

KARAGÖZ İsmail, **Kur'an'da Dört Kavram**, Kar Yay., Ankara 2015.

KARAGÖZ İsmail, YİĞİT Yaşar, AKAR Muhlis, KOÇ Zafer ve AKBAŞ Bahattin, **Dualar**, 2. Baskı. DİB Yay., Ankara 2009.

KARAHİSÂRÎ Muslihuddin Mustafa, **Ahterî-i Kebîr**, Nşr. Hacı Ahmed Hulusi, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet (İstanbul)1316/1898.

KARAMAN Fikret, KARAGÖZ İsmail, PAÇACI İbrahim, CANBULAT Mehmet, GELİŞGEN Ahmet ve URAL İbrahim, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, DİB Yay., Ankara 2006.

KARAMAN Hayreddin, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ İ. Kâfi ve GÜMÜŞ Sadrettin, **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri**, DİB Yay., Ankara 2012.

KARAMAN Hüseyin, "İslâm Ahlâkının Kaynakları", Muhammed Şevki Aydın ve Ahmet Hadi Adanalı (Ed.) **İslâm Ahlâkı**, *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015, s. (51-68).

KASAPOĞLU Abdurrahman, **Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi**, Yalnızkurt Yay., İstanbul 1997.

KAYA Ayhan, **Kur'an'da İnfak Kavramı**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2009.

KAYA, Mehmet. "Kur'an'da Gençler Aracılığıyla Verilen Ahlâkî Mesajlar". Hasan Barlak, Emrah Dindi ve Tuna Kuzucan, (Ed.) Sinop Üniversitesi, **Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu,** (6-7-8 Ekim 2016), İkizler Matbaası, Sinop 2016, s. (758-785).

KAZANCI F. Asiye Şenat, "Kur'an'ın Ana Babaya İhsan İlkesinin İtaate Dönüşümü ve Geleneğe Etkisi", **Marife**, 1 (2006), s. (195-211).

KAZICI Ziya, "**Ahîlik**", DİA. C: 1, s. 540-542, TDV Yay., İstanbul 1998.

KESGİN Esra, **Hz. İbrahim'de Allah İnancı ve Din Duygusu**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2013.

KILIÇ Recep, **Ahlâkın Dini Temeli**, TDV Yay., Ankara 2012.

_____ "İslâm Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı", Muhammed Şevki Aydın, Ahmet Hadi Adanalı, (Ed,) **İslâm Ahlâkı,** *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015, s. (17-51).

KILLIOĞLU İsmail, **Ahlâk-Hukuk İlişkisi**, İFAV Yay., İstanbul 1988.

KINALIZÂDE Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî (Ahlâk)**, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, yy. ts.

KİRAZ Celil, **Kur'an'da Ahlâk İlkeleri**, Emin Yay., Bursa 2007.

KOMİSYON, **Hadislerle İslâm**, DİB Yay., Ankara 2014.

KOŞUM Adnan, "Hz. Peygamber'in Ticari Hayatında Ahde Vefa İlkesi ve Uygulama Örnekleri", **İslâmi İlimler Dergisi**, 2 (Aralık 2007), s. (571-577).

KÖSE Saffet, "**Teheccüd**" DİA. C: 40, s. 323-325, TDV Yay., İstanbul 2011.

KUŞEYRÎ Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, **er-Risâle**, Dâru Şu'be, Kahire 1409/1989.

KURTUBÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, **el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Kurʾan**, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006.

KUTUB Seyyid, **fi Zılâli'l-Kur'an**, Trc. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa, Çelik Yay., İstanbul ts.

KÜÇÜK Ahmet, **Kur'an'da Toplumsal Sınanma**, Beyan Yay., İstanbul 2007.

MENGÜŞOĞLU Takiyettin, **Felsefeye Giriş**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983.

MEVDÛDÎ Ebü'l-A'lâ, **Tefhimül Kur'an**, Trc. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş, 2. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 1996.

MÜSLİM bin Haccâc bin Müslim el-Kuşeyri, **el-Câmiu's-Sahîh**, Nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed Fariyabi, Dâru Taybe, Riyad 1426/2006.

NAİR Ahmet, **Kur'an'da Cimrilik Kavram**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2002.

NESÂÎ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, **es-Sünen**, Thk. Abdulfettah Ebu Gudde, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1986.

ÖNAL Recep, "Kur'an'da İmanî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12/2 (2008), s. (439-466).

ÖNGÖREN Reşad, "**Tasavvuf**", DİA. C: 40, s. 119-126, TDV Yay., İstanbul 2011.

ÖZEK Ali, KARAMAN Hayrettin, TURGUT Ali, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ İ. Kâfi ve GÜMÜŞ Sadrettin, **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, 5. Baskı, TDV Yay., yy. 1998.

ÖZLER Mevlüt, "**Tevhid**", DİA. C:41, s. 22-24, TDV Yay., İstanbul 2012.

PAZARLI Osman, **İslâm'da Ahlâk**, Remzi Kitabevi. İstanbul 1980.

PENRİCE John, **Kur'an Sözlüğü**. Çev. Ömer Aydın, İşaret Yay,. İstanbul 2010.

POLATER Kadir, "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 18/1 (2013), s. (63-88).

RÂGIB EL-İSFAHÂNÎ Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, **el- Müfredât fi Garibi'l Kur'an**, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, yy. ts.

RÂZÎ Fahreddin Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî, **et-Tefsîrü'l Kebîr Mefâtîhu'l Gayb**, Dâru'l Fikr, Beyrut 1401/1981.

SABUN Meral, **İslâm Hukukunda İntihar Eylemleri**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2018.

SÂBÛNÎ Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsîr**, 4. Baskı Dârü'l Kur'an-ı Kerim, Beyrut 1302/1980.

SÂLİH Subhî b. İbrâhîm, **Mebâhis fî Ulûmi'l-Ḳur'ân**, 10. Baskı, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1977.

SÂMİ Şemsettin, **Kamus-i Türkî**, Nşr. Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaadet (İstanbul) 1317/1890.

SARIÇAM İbrahim, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı**, 7. Baskı, DİB Yay., Ankara 2012.

SEMERKANDÎ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, **Tefsîrü'l-Kurʾâni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî)**, Sad. Mehmet Karadeniz, Özgü Yay., İstanbul 2008.

SEYYİD HULÛSİ Sûfîzâde, **Mecmâu'l- Âdâb**, Sad. Naim Erdoğan, Saadet Yay., İstanbul ts.

SİNANOĞLU Mustafa, "**Şirk**", DİA. C: 39, s. 193-198, TDV Yay., İstanbul 2010.

SOYSALDI H. Mehmet, "İslâm'da Tevbe", **Tasavvuf (İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi),** 6 (2001), s. (81-90).

SOYSALDI Mehmet, **Kur'an'a Göre Allah Kimleri Sever, Kimleri Sevmez**, Rağbet Yay., İstanbul 2015.

SÜHREVERDÎ Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer, **Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)**, Trc. İrfan Gündüz ve H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 1989.

SÜYÛTÎ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, **el-İtkân fi Ulumil-Kur'an,** Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Hey'etu'l- Mısriyyetu'l-Ammetu lil-Kutub, Mısır 1394/1974.

_____ **Lübâbün'n Nükûl fi Esbâbi'n Nüzûl**, Dârü İhyâ'ul Ulum, Beyrut ts.

_____ **Tenâsukud Dürer fi Tanâsubi's Suver**, Thk. Abdülkâdir Ahmet Ata, Dâr'ul Kütüb'ul İlmiyye, Beyrut 1986.

ŞABAN Zekiyyüddin, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, Trc. İbrahim Kâfi Dönmez, 17. Baskı, TDV Yay., Ankara 2017.

ŞAHİN Hüseyin, **Kur'an'da Af Kelimesi ve Affetmenin Anlam Alanı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2014.

ŞEKER Necmeddin, **"**Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Konuşma Üslubu ve Adabı", **Toplum Bilimleri Dergisi**, 5/10 (Temmuz 2011), s. (111-128).

TABERÎ Ebi Cafer Muhammed Cerir, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, Dâru'l Hicr, Kahire 2001.

TDK, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009.

TEZEKİCİ Mürüvvet, **İslam'daki Temel İbadetlerin Ahlâki Boyutu**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana 2007.

TİRMİZÎ Muhammed bin Îsâ Ebû Îsâ b. Sevra, **Sünen-i Tirmizî**, Thk. Ahmet Muhammed Şakir, Dâr'ul İhyâ, Beyrut 1975.

TOPALOĞLU Bekir, "**Âhiret**", DİA. C:1, s. 544, TDV Yay., İstanbul 1988.

_____ "**Hamd**", DİA. C:15, s. 442-445, TDV Yay., İstanbul 1997.

TOPÇU Nurettin, **İsyan Ahlâkı**, 19. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

TOPRAK A. Muhsin, **Güzel Ahlâk**, Buruc Yay., İstanbul 2015.

TOPRAK Süleyman, "**Mizan**", DİA. C: 30, s. 211-212, TDV Yay., İstanbul 2005.

TURHAN Muharrem Turhan, **Cinsel Sosyalizasyon Süreci ve Din,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

TÛSÎ Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed es-Serrâc, **el- Lüma** (İslâm Tasavvufu), Trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996.

TÜMER Günay, "**Din**", DİA. C: 9, s. 312-320, TDV Yay., İstanbul 1994.

TÜRER Celal, **Ahlâkım**, DİB Yay., Ankara 2008.

TÜRKMEN Ali, "İslâmi İletişimde Konuşma ve Dinleme Ahlâkı", **Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi**, 1/1 (1997), s. (45-47).

ÜLKEN Hilmi Ziya, **Ahlâk**, Doğubatı Yay., Ankara 2016.

VEHBİ EFENDİ Mehmed, **Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsir-il Kur'an**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1968.

YAĞCI Hızır, "Hz. Peygamberin İnsanları Etkileyen Davranış Modelleri", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5/1 (2017), s. (1-23).

YARAN Cafer Sadık, **Ahlâk ve Etik**, 2. Baskı, Rağbet Yay., İstanbul 2016.

_____ **İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç?**, Elif Yay., İstanbul 2012.

_____ "İslâm Ahlâkında Erdem", Muhammed Şevki Aydın, Ahmet Hadi Adanalı (Ed.), **İslâm Ahlâkı**, *içinde*, DİB Yay., Ankara 2015.

YAŞAROĞLU M. Kâmil, "**İsrâ Sûresi**", DİA. C: 23, s. 177-178, TDV Yay., İstanbul 2001.

_____ "**Namaz**", DİA. C: 32, s. 350-357, TDV Yay., İstanbul 2006.

YAVUZ Salih Sabri, "**Mi'rac**", DİA. C: 30, s. 132-135, TDV Yay., İstanbul 2005.

YAZIR Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Bileşik Yay., İstanbul 2003.

YILDIRIM Enbiya, **Din Ahlâk Ekseninde Hz. Muhammed,** Rağbet Yay., İstanbul 2007.

YILDIZ Abdullah, **On iki Emir İsrâ Sûresi Işığında Kur'an Edebi**, Pınar Yay., İstanbul 2015.

YILMAZ Ali, **Zekâtın Sarf Yerleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.

ZUHAYLÎ Vehbe Mustafa, **Tefsirü'l-Münir**, 10. Baskı, Dâru'l Fikr, Dımeşk-Beyrut 1418/2009.

İnternet Kaynakları

Türkiye İsrafı Önleme Vakfı, "Her Lokma İsraf Dünyayı Tüketiyor", <http://www.israf.org/sayfa/Her-lokma-israf-dunyayi-tuketiyor/550>, (Erişim Tarih: 27 Mart 2019).

Toprak Mahsulleri Ofisi, "Türkiye'de Ekmek İsrafı Araştırması". <http://www.ekmekisrafetme.com/Pages/GenelBilgiler/ArastirmaSonuclari2013.aspx>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2019).